

11a.

11a.

MINUTES

PA6278

.A2

v. 1

1823-25

MINUTES

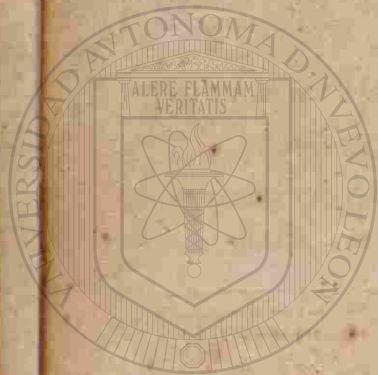
1080018741

EX LIBRIS

HEMETHERI VALVERDE TELLEZ

Episcopi Leonensis

SCRIPTORES LATINI

PRINCIPES.

RECENSUIT ET EDIDIT

JOH. AUG. AMAR.

Nobiscum peregrinantur, rusticantur.
Cic. pro Arch. c. vii, n. 17.

XI.

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN

DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

EXCUDEBAT J. DIDOT, NATU MAJOR.

M. TULL. CICERONIS
OPERA

EX RECENSIONE

JOSEPH. VICT. LE CLERC

EDIDIT J. A. AMAR

TOMUS PRIMUS

RHETORICA I.

Capilla Alfonso

Biblioteca Universitaria

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN
DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS Y LETRAS
46422

DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

PARISIIS.

APUD LEFEVRE BIBLIOPOLAM.

M DCCC XXIII.

UNIVERSIDAD DE NUEVO LEÓN
Biblioteca Valverde y Torres

PAG 278

A2

v. 1

FONDO FAMILIAR
VALVERDE Y TELLEZ

DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

IMPRESA...

COLLEGAE ET AMICO
IOSEPHO VICTORI LE CLERC
EDITIONEM
EX IPSIVS RECENSIONE
FIDELITER EXPRESSAM
D. D. D.
AMICVS ET COLLEGA
KALEND. APRIL.
M. DCCGXXIII.

010054

I.

a

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN

DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

M. T. CICERONIS

VITÆ

SYNOPSIS CHRONOLOGICA*.

A. U.		A. C. N.
647	III Non. Jan. nascitur MARCUS TULLIUS CICERO, M. F. M. N. Arpinas, e tribu Cornelia, Q. SERVILIO CÆCONE et C. ATTILIO SERREANO COSS.	107
664	Aliquandiu sub Sulla militat, bello Marsico. Eo fere tempore ARATI <i>Phænomena</i> et Græco in Latinum convertit.	90
666	CX. OCTAV. L. CORN. CINNA COSS. Circa hoc tempus Cicero adulescens Commentarios Rhetoricos <i>de Inventione</i> , inchoatos et rudes edidit.	88
668	Philonem Larissæum et Molo-	86
669	nem Rhodium audit. <i>OEcono-</i>	85

* Ab Editore descripta.

A. U.		A. C. N.
	Siciliam cum L. Tullio, fratre patriele, peragrat diebus quinquaginta, litteras in <i>Verrem</i> , et testimonia collecturus.	
684	Q. HORTENSIO; Q. CECIL. METELLO; CRETICO COSS. Hoc anno adilis curulis creatur, et dicit <i>pro Man. Fonteio</i> .	70
687	M. EMIL. LEPIDO; L. VOLCAT. TULLO COSS. Præturam gerit. Orationem habet <i>pro lege Manilia</i> ; et <i>A. Cluentium Avitum</i> defendit.	67
688	L. AUREL. COTTA; L. MANL. TORQUATO COSS. Eo, ut videtur, anno Ciceroni filius nascitur.	66
690	M. TULL. CICERONE; C. ANTONIO COSS. Orationes tres in P. S. RULLUM, <i>de lege agraria</i> . — <i>Pro Rabirio</i> . — I et II in CATHILINAM. — <i>Pro Murena</i> . — III et IV in CATHILIS.	64
691	D. JUN. SILANO; L. LICIN. MURE-	63

A. U.		A. C. N.
	NA COSS. Oratio <i>pro P. Cornel. Sulla</i> . Forsan et hoc eodem anno, <i>Archie poete</i> causam egit et vicit, prætor Q. fratre, qui vere proximo in provinciam suam profectus est.	
694	C. JULIO CESARE, M. CALP. BIBULO, COSS. L. Flaccum defendit.	60
695	L. CALP. PISONE; A. GABINIO COSS. urbe Roma cedit Cicero, lege Clodii pulsus, extremo, ut videtur, mense Martio hujus anni.	59
696	P. CORNEL. LENTUL. SPINTHERE; Q. CECIL. METELLO NEP. COSS. Ab exsilio revocatus Romam redit, Non. Septemb. et gratias agit <i>de reditu</i> , primum in <i>senatu</i> ; mox <i>apud Quirites</i> ; et subsequenti mense, perorat <i>pro domo sua, ad Pontifices</i> .	58
697	CN. CORNEL. LENTUL. MARCELLINO; L. MARCIO PHILIPPO COSS. Orationes habet <i>de Aruspicum</i>	57

A. U.		A. C. N.
	<i>responsis. — Pro P. Sextio. — In Vatinium. — Pro M. Caelio. — De Provinciis consularibus. — Pro Corn. Balbo.</i>	
698	CN. POMP. MAGNO II; M. LICIN. CRASSO II COSS. Invehitur in <i>Pisonem</i> . Scribit <i>Dialogos de Oratore</i> .	56
699	L. DOMIT. AHENOBARBO; AP. CLAUD. PULCHRO COSS. Instituit scribere <i>πολιτικά</i> , seu de optimo statu civitatis, et optimo cive. <i>Cn. Plancium</i> contra Laterensem defendit; et sub finem ejusdem anni, <i>Rabirium Postumum</i> .	55
700	CN. DOMIT. CALVINO; M. VALERIO MESSALLA COSS. In locum P. Grassi, M. F., Augur Cicero creatur.	54
701	CN. POMP. MAGNO III COS. sine collega. Oratio <i>pro T. Ann. Milone</i> . Scribit <i>de Legibus</i> . Fingitur quoque hoc anno habi-	53

A. U.		A. C. N.
	tus sermo <i>de Finibus bonorum et malorum</i> ; quem postea libris quinque conscripsit.	
702	SERV. SULPIC. RUFO; M. CLAUD. MARCELLO COSS. Ciliciam, provinciam consularem, et Cyprium insulam proconsul obtinet, ubi <i>imperator</i> salutatur.	52
704	L. CLAUD. MARCELLO; L. CORNEL. LENTULO COSS. Post biennium fere imperii proconsularis, ad urbem accedit, ubi sic est ei proditum obviam, ut nihil ipso teste, fuerit honoratius. Bello civili incepto, ad Pompeium proficiscitur in Græciæ.	50
705	C. JUL. CESARE II; P. SERVIL. VATTIA ICAVIC. COSS. Morbo detentus Cicero Pharsalæ pugnae non interest. Redit in Italiam, nominatim ab Antonio ex eorum numero exceptus, qui, jussu Cesaris, Italia prohibebantur.	49

A. U.
706

C. JUL. CÆSARE DICTATOR. II: M. ANTONIO MAG. EQUIT. Obviam procedit Cæsari, in Italiam redeunt, et honorifice ab illo excipitur. Deinde Romam venit, et redit cum libris in gratiam. Sub finem hujus anni, aut proximo inente, scribit *de claris Oratoribus*.

A. C. N.
48

707

C. JUL. CÆS. III; M. EMIL. LEPID. COSS. In laudem Catonis scribit Cicero; quod adeo non ægre tulit Cæsar, ut in *Anticato*ne Tulli orationem et vitam æque simul collaudarit. Gratias agit Cæsari pro reddito *Marcello*; *Q. Ligarii* patrocini-um deinde suscipit. *Oratorum* absolvit, mittitque ad Brutum. Refert quoque ad hunc annum *Corradus Dialogum de Partitione oratoriâ*.

47

708

C. JUL. CÆS. DICTAT. III; M. EMIL. LEPID. MAG. EQ. Eodem anno, C. JUL. CÆS. COS. sine collega, Tullia filia apud Lentulum pa-

46

A. U.

riens decedit. Totum se ad philosophiam refert Cicero, et *Hortensium* (qui liber fere totus perit) scribit, in philosophiæ laudem: scribit et *Academicas Quæst.* Dejotarum regem, hospes hospitem, apud Cæsarem defendit.

A. C. N.

709

C. JUL. CÆS. V. M. ANTON. COSS. Libros quinque *de Finibus*, et totidem *Tusculan. Quæstion.* emittit. — Idibus Mart. Cæsar in senatu, tribus et xx plagis confoditur, alieno prorsus a conjuratione Tullio. Aprili inente, rus proficiscitur; quæ rusticatio nobis libros dedit *de Natura Deorum*, *de Divinatione*; et, ut quidam putant, *Dialogos de Senectute et de Amicitia*, *De Fato* enim et *de Officiis* videtur ante Cæsaris necem scripsisse; sed post edidisse. *Topica* mittit ad Trebatium. *Orationum primam*, quæ dicuntur *Philippicæ*, habet in senatu, Kal. Septemb. *tertiam*,

45

®

A. U.

et quartam, III. Id. Decemb. ejusdem anni. Edita tantum secunda, initio anni sequentis.

710

C. VII. Pansa; A. HIRTIO COSS. Kalend. Januar. *Philippicam quintam* habet in senatu: *sex tam*, in concione populi, prid. Non. hujus mensis: *nonam* in senatu, quum de ornando Servio Sulpicio ageretur. Sic et quae sequuntur, ad *decimam quartam*, quae omnium ultima, x Kalend. Maii habita est. Deinde Cicero, spe dejectus quam de Octavio, Caesaris herede, praeceperat, urbe cedit, sub adventum Triumvirorum; ac primo quidem in Tusculanum fugit, moxque in Formianum, ut ab Caieta navim conscensus proficisceretur. Dubitantem, et incertum adhuc quid ageret, occupant et occidunt immisi a Triumviris percussores, VII. Id. Decemb. annos natum LXIII, mensis XI, dies v. Caput autem et manus

A. C. N.

44

A. U.

A. C. N.

pro rostris poni jussit Antonius: *Ἰεῦμα Ῥωμαίους φρίκτον* (inquit Plut. in *Cicer.* LXV), *ὡ τὸ Κικέρωνος ὄραν πρόσωπον οἰκτιρνοῖς, ἀλλὰ τῆς Ἀπτονίου ψυχῆς εἰκόνα.*

— Admovent ipsa, quae e Plutarcho adducimus, verba, ut Velleium, in eundem Antonium de nece Ciceronis invehentem, audiamus. Libens igitur locum hunc celeberrimum, nec, ut spero, lecturis ingratum, hic transcribendum censui.

DIRÆ IN ANTONIUM.

« Nihil tam indignum illo tempore fuit, quam quod aut Cæsar aliquem proscribere coactus est, aut ab illo Cicero proscriptus est; absisaque scelere Antoni vox publica est, quam ejus salutem nemo defendisset, qui per tot annos et publicam civitatis, et privatam civium defenderat. Nihil tamen egisti, M. Antoni (cogit enim excedere propositi formam operis, erumpens animo ac pectore indignatio); nihil, inquam, egisti, mercedem cælestissimi oris et clarissimi capitis absisi numerando, auctoramentoque funebri ad conservatoris quondam reipublicæ, tantique Cos. invitando necem. Rapuisti tu M. Ciceroni lucem sollicitam, et ætatem senilem, et vitam miseriorem te principe, quam sub te triumpho mortem: famam vero gloriamque factorum atque dictorum adeo non abstulisti, ut auxeris. Vixit, vivetque per omnem seculorum memoriam; dumque hoc vel forte, vel providentia, vel utcumque constitutum rerum naturæ corpus, quod ille pæne solus Romanorum

animo vidit, ingenio complexus est, eloquentia illuminavit, manebit incolume, comitem ævi sui laudem Ciceronis trahet; omnisque posteritas illius in te scripta mirabitur, tuum in eum factum execrabitur; citiusque in mundo genus hominum, quam *hujus nomen cadet*.* » VELL. PATERC. II, 66.

* Conjectura Rhenani, sic deficienti scripturæ adesse conantis. — Vid. quoque Plin. H. N. VII, 30.

RHETORICORUM

AD C. HERENNIUM

LIBRI QUATUOR*.

* Hos libros critici plerique Ciceroni dudum abjudicaverunt: quis autem eorum auctor vere dicendus, posteris inquirendum reliquerunt. Tullio quidem, sed juniori, et quae mox didicerat, animo repetenti, restituendos probabiliter satis demonstrat J. V. LE CLERC, in *Prolegomenis* ad ipsam hoc opus, p. xj. sqq.

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN

DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

LIBRI PRIMI

ARGUMENTUM.

I. PAUCA præfatus auctor de occasione et consilio hujus libri, officium oratoris quale sit, demonstrat. — II. Ostendit deinde inesse in illo oportere INVENTIONEM, DISPOSITIONEM, ELOCUTIONEM, MEMORIAM, PRONUNCIATIONEM; quæ omnia arte, imitatione et exercitatione consequenda. — III. De INVENTIONE primum, quæ sex partes orationis complectitur, Exordium, Narrationem, Divisionem, Confirmationem, Confutationem, Conclusionem. Ac de Exordio quidem, a cap. III ad VII. Sequitur de Narratione locus, VIII, IX, X. Mox procedit ad Confirmationem et Confutationem: quæ quum omnino et causa pendeant, agit primum de generibus constitutionum, conjecturali scilicet, legitima et judiciali; a cap. XI ad XVII.

RHETORICORUM

AD C. HERENNIUM*

LIBER PRIMUS.

I. Etsi negotiis familiaribus impediti, vix satis otium studio suppeditare possumus, et id ipsum, quod datur, otii, libentius in philosophia consumere consuevimus; tamen tua nos, C. Herenni, voluntas commovet, ut de ratione dicendi conscriberemus: ne aut tua causa noluisse nos, aut fugisse laborem putares. Et eo studiosius hoc negotium suscepimus, quod te non sine causa velle cognoscere¹ rhetoricam intelligebamus. Non enim parum² in se fructus habet copia dicendi, et commoditas orationis, si recta intelligentia et definita animi moderatione gubernetur. Quas ob res illa, quæ Græci scriptores inanis arrogantiae causa sibi assumerunt, reliquimus. Nam illi, ne parum multa scisse viderentur, ea conquisierunt, quæ nihil attinebant, ut ars difficilior cognita putaretur: nos autem ea, quæ videbantur ad rationem dicendi pertinere, sumimus. ®

* De C. Herennio non satis constat inter doctos: vid. J. ALB. FABRIC. *Biblioth. Latin.* 1, 8.

¹ Alii, artem rhetoricarum. ² Habet in se fructus.

enim spe quæstus, aut ¹ gloria commoti venimus ad scribendum, quemadmodum ceteri; sed ut industria nostra tuæ morem geramus voluntati. Nunc, ne nimium longa sumatur oratio, de re dicere incipimus; si te unum illud monuerimus, artem sine assiduitate dicendi non multum juvare: ut intelligas, hanc rationem præceptionis ad exercitationem accommodari oportere.

II. Oratoris officium est, de his rebus posse dicere, quæ res ad usum civilem moribus ac legibus constitutæ sunt, cum assensione auditorum, quoad ejus fieri poterit. Tria sunt genera causarum, quæ recipere debet orator: demonstrativum, deliberativum, judiciale. Demonstrativum est, quod tribuitur in alicujus certæ personæ laudem, vel vituperationem: deliberativum est, quod in consultatione positum, habet in se suasionem et dissuasionem: judiciale est, quod positum in controversia, habet accusationem, aut petitionem cum defensione. Nunc, quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde, quo modo hæc causas tractari conveniat, ostendemus. Oportet igitur esse in oratore inventionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, et pronunciationem. Inventio est excogitatio rerum verarum aut verisimilium, quæ causam

¹ M. Glorie.

probabilem reddant. Dispositio est ordo et distributio rerum; quæ demonstrat, quid quibus in locis sit collocandum. Elocutio est idoneorum verborum et sententiarum ad inventionem accommodatio. Memoria est firma animi rerum et verborum et dispositionis perceptio. Pronunciatio est vocis, vultus, gestus moderatio cum venustate. Hæc omnia tribus rebus assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars est præceptio, quæ dat certam viam rationemque dicendi. Imitatio est, qua impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicendo velimus esse. Exercitatio est assiduus usus consuetudoque dicendi. Quoniam igitur demonstratum est, quas causas oratorem recipere, quasque res habere conveniret, nunc, quemadmodum ad orationem possint oratoris officia accommodari, dicendum videtur.

III. Inventio in sex partes orationis consumitur, in exordium, narrationem, divisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exordium est principium orationis, per quod animus ¹ auditoris constituitur ² ad audiendum. Narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum, expositio. Divisio est, per quam aperimus, quid conveniat,

¹ Auditoris aut judicis. ² Vel apparatus ad audiendum.

quid in controversia sit; et per quam exponimus, quibus de rebus simus dicturi. Confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum asseveratione. Confutatio est contrariorum locorum dissolutio. Conclusio est artificiosus terminus orationis. Nunc, quoniam una cum oratoris officiis, quo res cognitum facilius esset, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur, et eas ad inventionis rationem accommodaremus, de exordio primum dicendum videtur.

Causa posita, quo commodius exordiri possimus, genus causæ considerandum est. Genera causarum sunt quatuor: honestum, turpe, dubium, humile. Honestum causæ genus putatur, quum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum videtur, aut id oppugnamus, quod ab omnibus videtur oppugnari debere: ut pro viro forti contra parricidam. Turpe genus intelligitur, quum aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus est, quum habet in se causam et honestatis et turpitudinis partem. Humile genus est, quum contenta res affertur.

IV. Quum hæc ita sint, conveniet exordiorum rationem ad genus causæ accommodari. Exordiorum duo sunt genera: Principium, quod græce *προσῆμῶν* appellatur; et insinuatio, quæ *ἐπιπόδες* nominatur. Principium est, quum statim auditoris

animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut benivolos auditores habere possimus. Si genus causæ dubium habebimus, a benivolentia principium constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obesse possit. Sin humile erit genus causæ, faciemus attentos. Sin turpe causæ genus erit, insinnatione utendum est, de qua posterius dicemus, nisi quid nacti¹ erimus, quare adversarios criminando, benivolentiam² capere possimus. Sin honestum causæ genus erit, licebit recte vel uti, vel non uti principio. Si uti volumus, aut id oportebit ostendere, quare causa sit honesta, aut breviter, quibus de rebus simus dicturi, exponere. Si principio uti nolemus, a lege, a scriptura, aut ab aliquo firmissimo nostræ causæ adjumento principium capere oportebit. Quoniam igitur docilem, benivolum, attentum habere auditorem volumus, quomodo quidque confici possit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, si summam causæ breviter exponemus, et si attentos eos faciemus; nam docilis est is, qui attente vult audire. Attentos habebimus, si pollicebimur, nos de rebus magnis, novis, inusitatatis verba facturos, aut de iis rebus, quæ ad rempublicam³ pertineant, aut ad eos ipsos, qui

¹ Fecerimus. ² Captare. ³ Pertinerent.

audient, aut ad deorum immortalium religionem: et, si rogabimus, ut attente audiant: et, si numero exponemus res, ¹ quibus de rebus dicturi sumus. Benivolos auditores facere quatuor modis possumus, a nostra, ab adversariorum, ab auditorum persona, et a rebus ipsis.

V. A nostra persona benivolentiam contrahemus, si nostrum officium sine arrogantia laudabimus, aut in rempublicam quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipsos, qui audiunt, ² referemus, dum hæc omnia ad eam ipsam rem, de qua agitur, sint accommodata. Item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem: et, si orabimus, ut nobis sint auxilio; simul ostendemus, nos in aliis spem noluisse habere. Ab adversariorum persona benivolentia captabitur, si eos in odium, in invidiam, in contemtionem adducemus. In odium rapiemus, si quod eorum spurce, superbe, perditiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. In invidiam trahemus, si vim, si potentiam, factionem, divitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates adversariorum proferemus, et his adjumentis magis, quam veritate

¹ De quibus dicturi sumus. ² Vel omnes vel aliquot referemus, dummodo. Sic edd. ante Gravium.

eos confidere aperiemus. In contemtionem adducemus, si inertiam, ignaviam, desidiam, luxuriam ¹ adversariorum proferemus. Ab auditorum persona benivolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice judicatas proferemus: et si, quæ de iis existimatio, quæ judicii expectatio sit, aperiemus. ² Ab rebus ipsis benivolum efficiemus auditorem, si nostram causam laudando extollemus, adversariorum per contemtionem deprimemus.

VI. Deinceps de insinuatione ³ aperiendum est. Tria sunt tempora, quibus principio uti non possumus, quæ diligenter sunt considerata: aut quum turpem causam habemus, hoc est, quum ipsa res animum auditoris a nobis alienat; aut quum animus auditoris persuasus videtur esse ab iis, qui ⁴ ante contra dixerunt; aut quum defessus est eos audiendo, qui ante dixerunt. Si causa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominem; aut hominem, non rem spectari oportere: non placere nobis ipsis, quæ facta dicantur ab adversariis, et esse indigna aut nefaria. Deinde quum diu rem auxerimus, nihil simile a nobis factum ostendemus; aut aliquorum iudicium ⁵ de simili causa, aut de eadem, aut de minore, aut

¹ Eorum. ² A. ³ Aperiendum. ⁴ Schütz delet ante.

de majore proferemus. Deinde ad nostram causam pedetentim accedemus, et similitudinem conferemus. Item si negabimus, nos de adversariis, aut de aliqua re dicturos, et tamen occulte dicemus interjectione verborum. Si persuasus auditor fuerit, id est, si oratio adversariorum auditoribus fidem fecerit (neque enim non facile scire poterimus, quoniam non sumus nescit, quibus rebus fides fieri soleat): ergo si fidem factam putabimus, his nos rebus insinuabimus ad causam: de eo, quod adversarii firmissimum sibi adjumentum¹ putaverint, primum nos dicturos pollicebimur; aut ab adversarii dicto exordiemur, et ab eo maxime, quod ille imperrime dixerit; aut dubitatione utemur, quid potissimum dicamus, aut cui loco primum respondeamus, cum admiratione. Si defessi erant audiendo, ab aliqua re, quæ risum movere possit, exordiemur, ab apologo, a fabula verisimili, imitatione, depravatione, inversione, ambiguo, suspitione, irrisione, stultitia, exsuperatione, collatione,² litterarum mutatione; præterea expectatione, similitudine, novitate, historia, versu, aut ab alicujus interpellatione, aut arrisitione; et si promiserimus, aliter, ac parati fuerimus, nos esse dicturos; nos non eodem modo, ut ceteri soleant,

¹ Putaverunt. ² Abjectione vel adjectione, litterarum.

verba facturos; quid alii solcant, quid nos facturi simus, breviter exponemus.

VII. Inter insinuationem et principium² hoc interest. Principium hujusmodi debet esse, ut statim apertis rationibus, quibus præscripsimus, aut benivolam, aut attentam, aut docilem faciamus auditorem: at insinuatio ejusmodi debet esse, ut occulte per dissimulationem eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem commoditatem³ in dicendi opere pervenire possimus. Verum hæc tres utilitates tametsi in tota oratione sunt comparandæ, hoc est, ut auditores sese perpetuo nobis attentos, dociles, benivolos præbeant; tamen id per exordium causæ maxime comparandum est. Nunc, ne quando vitioso exordio utamur, quæ vitia vitanda³ sint, docebo. In exordienda causa servandum est, ut lenis sit sermo, et usitata verborum consuetudo, ut non apparatus oratio esse videatur. Vitiosum exordium est, quod in plures causas potest accommodari, quod vulgare dicitur; item vitiosum est, quo nihilominus adversarius potest uti, quod commune appellatur; item illud, quo leviter commutato adversarius poterit uti ex contrario; item vitiosum est, quod nimium apparatus verbis compositum est, aut nimis longum est, et quod non ex

¹ Interest, quod principium. ² In dicendo. ³ Sunt.

ipsa causa natam videtur (quod separatam vocatur; in quo etiam translatum includitur), ut proprie cohaeret cum narratione: et quod neque benevolens, neque docilem, neque attentum facit auditorem. De exordio satis dictum est: deinceps ad narrationem transeamus.

VIII. Narrationum tria sunt genera. ¹ Unum est, quum exponimus rem gestam, et unumquodque trahimus ad utilitatem nostram, vincendi causa: quod pertinet ad eas causas, de quibus iudicium futurum est. Alterum genus narrationis est, quod intercurrit nonnunquam ² fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicujus apparationis, vel laudationis causa. Tertium genus est id, quod a causa civili remotum est: in quo tamen exerceri convenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. Ejus narrationis duo sunt genera: unum, quod in negotiis; alterum, quod in personis positum est. Id, quod in negotiorum expositione positum est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quae neque veras, neque verisimiles continet res, ut haec, quae a ³ tragicis tradite sunt. Historia est res gesta, sed ab aetatis nostrae memoria remota. Argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit;

¹ Unum, quo. ² Aut fidei. ³ Tragicis.

velut argumenta comoediarum. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festivitatem, animorum dissimilitudinem, gravitatem, ¹ levitatem, spem, metum, suspitionem, desiderium, dissimulationem, misericordiam, rerum varietates, fortunae commutationem, insperatum incommodum, subitam laetitiam, jucundum exitum rerum. Verum haec in exercendo transigentur. Illud, quod ad veritatem pertinet, quomodo tractari conveniat, aperiemus.

IX. Tres ² convenit res habere narrationem, ut brevis, ut dilucida, ut verisimilis sit: quae quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. Rem breviter narrare poterimus, si inde incipimus narrare, unde necesse erit: et si non ab ultimo initio repetere volumus; et si summam, non particulatim narrabimus; et si non ad extremum, sed usque eo, quo opus erit, ³ persequemur: et si transitionibus nullis utemur; et si non deerrabimus ab eo, quod coeperimus exponere; et si exitus rerum ita ⁴ ponemus, ut ante quoque, quae facta sunt, sciri possint, tametsi nos reticuerimus: quod genus ⁵ est, si dicam: «me ex provincia ⁶ redisse», profectum quoque

¹ Levitatem. ² Res convenit. ³ Prosequemur. ⁴ Exponemus. ⁵ Quod genus, si. ⁶ Rediisse.

in provinciam intelligatur. Et omnino non modo id quod obest, sed etiam id quod neque obest, neque adjuvat, satius est præterire. Et ne bis aut sæpius idem dicamus, cavendum est: etiam ne id, quod semel supra diximus, deinceps dicamus, hoc modo:

«Athens Megaram vesperi advenit Simo:
«Ubi advenit Megaram, insidias fecit virgini:
«Insidias postquam fecit, vim in loco attulit.»

Rem dilucide narrabimus, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponemus, et rerum ac temporum ordinem conservabimus, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri videbuntur. Hic erit considerandum, ne quid perturbate, ne quid contorte, ne quid ambigue, ne quid nove dicamus, ne quam in aliam rem transeamus, ne ab ultimo repetamus, ne longe persequamur, ne quid, quod ad rem pertineat, prætereamus; et si sequemur ea, quæ de brevitate præcepta sunt; nam quo brevior, eo dilucidior et cogitui facilius narratio fiet. Verisimilis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus; si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt: ne refelli possit, aut temporis parum fuisse, aut causam nullam, aut locum idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere, aut pati non potuisse. Si vera res erit, nihilominus hæc

omnia narrando conservanda sunt: nam sæpe veritas, nisi hæc servata sint, fidem facere non potest: sin erit ficta, eo magis erunt conservanda. De iis rebus caute configendum est, quibus in rebus tabulæ, aut alicujus firma auctoritas, videbitur interfuisse.

Adhuc quæ dicta sunt, arbitror mihi constare cum ceteris artis scriptoribus, nisi quia de insinuationibus nova excogitavimus, quod eas ¹ soli nos, præter ceteros, in tria tempora divisimus, ut plane certam viam et perspicuam rationem exordiorum haberemus.

X. Nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum inventione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officium, dabimus operam, ut nihilominus ² industrie, quam rei utilitas postulabit, quæsiisse videamur; si prius pauca de causarum divisione dixerimus.

Causarum divisio in duas partes distributa est. Primum ³ enim perorata narratione debemus aperire, quid nobis conveniat cum ⁴ adversariis, et si ea, quæ nobis utilia erunt, convenient, quid in controversia relinquatur, hoc modo: «Interfectam esse matrem ab Oreste, convenit mihi cum ad-

¹ Soli, præter ceteros. ² Industrie. ³ Abest enim.

⁴ Adversariis, si.

«versariis: ¹ iurene fecerit, et licueritne facere, «id est in controversia.» Item e contrario, «Agamemnonem esse a Clytæmnestra occisum confitentur: quum id ita sit, me ulcisci parentem «negant oportuisse.» Deinde quum hoc fecerimus, distributione uui debemus. Ea dividitur in duas partes, enumerationem et expositionem. Enumerationem utemur, quum dicemus numero, quot de rebus dicturi ² sumus. Eam plus quam trium partium numero esse non oportet: nam et periculosum est, ne quando plus minusve dicamus, et suspicionem affert auditori meditationis et artificii; quæ res fidem abrogat ³ orationi. Expositio est, quum res, de quibus dicturi sumus, exponimus breviter et absolute.

Nunc ad confirmationem ⁴ et confutationem transeamus. Tota spes vincendi, ratioque persuadendi posita est in confirmatione et confutatione: nam quum adjuncta nostra exposuerimus, contrariaque dissolverimus, absolute nimirum munus oratorum confecerimus.

XI. Utrumque igitur facere poterimus, si constitutionem cause cognoverimus. Causarum constitutiones alii quatuor fecerunt: noster doctor ⁵ Her-

¹ Jure. ² Sumus. ³ Oratori. ⁴ *Abest* et confutationem. ⁵ Hermetes

mes tres putavit esse; non ut de illorum quicquam detraheret inventionem, sed ut ostenderet, id, quod oportuisset simpliciter ac singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter et bipartito. Constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione conjuncta. Constitutiones itaque, ut ante diximus, tres sunt: conjecturalis, legitima, juridicialis. Conjecturalis est, quum de facto controversia est, hoc modo: «Ajax in silva, postquam «rescivit, quæ fecisset per insaniam, gladio incubuit. Ulysses intervenit: occisum conspicatur: e «corpore telum cruentum educit. Teucer intervenit; ¹ fratrem occisum et inimicum fratris cum «gladio cruento videt; capitis arcessit.» Hic, quoniam conjectura verum queritur, de facto erit controversia, et ex eo constitutio causæ conjecturalis nominatur. Legitima constitutio est, quum ² in scripto aliquid controversiæ nascitur. Ea dividitur in partes sex: scriptum et sententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem. Ex scripto et sententia nascitur controversia, quum videtur scriptoris voluntas cum scripto ipso dissentire, hoc modo: «³ Si lex sit, «quæ jubeat, eos, qui propter tempestatem navim «reliquerint, omnia perdere; eorum navim, cete-

¹ Quum fratrem. ² In scripto aut ex scripto. ³ Sit lex, 1. 2.

«raque esse, si navis conservata sit, qui reman-
 «serint in navi: magnitudine tempestatis omnes
 «perterriti navim reliquerunt, ¹ et in scapham
 «conscenderunt, præter unum ægrotum; is propter
 «morbum exire et fugere non potuit: casu et for-
 «tuito navis in portum incolomis delata est: illam
 «ægrotus possidet: navim petit ille, cujus fuerat.»
 Hæc constitutio legitima est ex scripto et sententia.
 Ex contrariis legibus controversia constat, quum
 alia lex jubet aut permittit, alia vetat quippiam
 fieri, hoc modo: «Lex vetat eum, qui de pecuniis
 «repetundis damnatus sit, in concione orationem
 «habere. Altera lex jubet augurem, in demortui
 «locum, qui petat, in concione nominare. Augur
 «quidam damnatus de pecuniis repetundis, in de-
 «mortui locum nominavit: petitur ab eo multa.»
 Constitutio hæc legitima est ex contrariis legibus.

XII. Ex ambiguo controversia nascitur, ² quum
 res in unam sententiam scripta, duas aut plures
 sententias significat, hoc modo: «Paterfamilias
 «quum filium heredem faceret, testamento vasa
 «argentea uxori ³ legavit. Tullius, heres meus,
 «Terentia, uxori meæ, xxx pondo vasorum ar-
 «genteorum, dato, quæ volet. Post mortem ejus

¹ Abest et in. ² Quum scriptum duas aut plures sen-
 tentias. ³ Legavit hoc modo.

«vasa pretiosa, et celata magnifice, petit mulier.
 «Tullius se, quæ ipse ¹ velit, in xxx pondo ei de-
 «bere dicit.» Constitutio est legitima ex ambiguo.
 Ex definitione constat causa, quum ² in contro-
 versia est, quo nomine factum appelletur; ea est
 hujusmodi: «Quum L. Saturninus legem frumen-
 «tariam de semissibus et trientibus laurus esset,
 «³ Q. Cæpio, qui per id temporis quæstor urbanus
 «erat, docuit senatum, ararium pati non posse
 «largitionem tantam. Senatus decrevit, si eam
 «legem ad populum ferat, adversus temp. videri
 «eum facere. Saturninus ferre cœpit. Collegæ
 «intercedere; ille nihilominus cistellam detulit.
 «Cæpio, ut illum contra S. C., intercedentibus
 «collegis, adversus temp. vidit ferre, cum viris
 «honis impetum facit, pontes disturbat, cistas
 «dejicit, impedimento est, quo scius feratur lex:
 «arcessitur Cæpio majestatis.» Constitutio est legiti-
 ma ex definitione. Vocabulum enim definitur
 ipsum, quum queritur, quid sit minuire majes-
 tatem.

Ex translatione controversia nascitur, quum aut
 tempus differendum, aut accusatorem mutandum,
 aut judices mutandos reus dicit. Hac parte constitu-
 tionis, Græci in judiciis, nos in jure civili plerum-

¹ Volet. ² Inde. ³ Abest Q.

que utimur. In hac parte nos juris civilis scientia
 1 juvabit. In iudiciis tamen nonnihil ea utimur, hoc
 modo: « Si quis peculatus 2 accusetur, quod vasa
 « argentea publica de loco privato dicatur sustu-
 « lisse, possit dicere, quum definitione sit usus,
 « quid sit furium, quid peculatus; secum furti agi,
 « non peculatus oportere. » Hæc partiuo legitime
 constitutionis his de causis raro venit in iudicium,
 quod 3 in privata actione prætorie exceptiones
 sunt, et causa cadit is, qui non, quemadmodum
 oportet, egerit; et in publicis questionibus cavetur
 legibus, ut ante, si reo commodum sit, iudicium
 de accusatore fiat, utrum illi liceat accusare, necne.

XIII. Ex ratiocinatione controversia constat,
 quum res sine propria lege venit in iudicium, quæ
 tamen ab aliis legibus similitudinem quandam au-
 cupatur. Ea est hujusmodi: « Lex est, Si furiosus
 « 4 escit, agnatorum gentiliisque in eo pecuniaque
 « ejus potestas esto. » Et lex, « Qui parentem ne-
 « casse judicatus erit, 5 ut is obvolutus et obligatus
 « corio, debeatur in profluentem. » Et lex, « Pater-
 « familias uti super familia pecuniave sua legaverit,
 « ita jus esto. » Et lex, « Si paterfamilias intestatus
 « moritur, familia pecuniaque ejus 6 agnatorum

1 Maxime juvabit. 2 Accusatur. 3 Et in. 4 Existit,
 agnatum. 5 Et. 6 Agnatum.

« gentiliisque esto. Malleolus judicatus est matrem
 « necasse; ei damnato statim folliculo lupino os ob-
 « volutum est, et soleæ lignæ pedibus inductæ
 « sunt, et in carcerem ductus est. Qui defendebant
 « eum, tabulas in carcerem afferunt; testamentum
 « ipso præsentate conscribunt; testes rite affuerunt:
 « de illo supplicium paullo post sumitur; ii, qui
 « heredes erant testamento, hereditatem adeunt.
 « Frater minor Malleoli, qui eum oppugnaverat in
 « ejus periculo, suam vocat hereditatem lege agna-
 « tionis. Hic certa lex in rem nulla affertur, et
 « tamen multæ afferuntur, e quibus ratiocinatio
 « nascitur, quare poterit, aut non poterit jure
 « testamentum facere. » Constitutio legitima est ex
 ratiocinatione. Cujusmodi partes essent legitime
 constitutionis ostendimus: nunc de juridiciali con-
 stitutione dicamus.

XIV. Juridicialis constitutio est, quum factum
 convenit; sed jure, au injuria factum sit, quæri-
 tur. Ejus constitutionis partes sunt duæ, quarum
 una absoluta, altera assumptiva nominatur. Absolu-
 ta est, quum id ipsum, quod factum est, ut
 aliud nihil foris assumatur, recte factum esse dice-
 mus. Ea est hujusmodi: « Mimns quidam nominia-
 « tum Attium poetam compellavit in scena: cum
 « eo Attius injuriarum agit: hic nihil aliud de-
 « fendit, nisi licere nominari eum, cujus nomine

« scripta dentur agenda. » Assumptiva pars est, quum per se defensio infirma est, sed assumpta extraria re comprobatur. Assumptivæ partes sunt quatuor: concessio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Concessio est, quum reus postulat sibi ignosci: ea dividitur in purgationem, et deprecationem. Purgatio est, quum consulto se negat reus fecisse. Ea dividitur in fortunam, imprudentiam, necessitatem. Fortunam, « ut Cæpio ad tribunos « pl. de amissione exercitus: » imprudentiam, ut ille, « qui de eo servo, qui dominum occiderat, « supplicium sumsit, cui frater esset, antequam « tabulas testamenti aperuit, quum is servus manumissus testamento esset: » necessitudinem, « ut ille, qui ad diem commentus non venit, quod « eum aquæ interclusissent. » Deprecatio est, quum et peccasse se, et consulto fecisse reus confitetur, et tamen postulat, ut sui misereantur. Hoc in iudicio fere non potest usu venire, nisi quando pro eo dicimus, cujus multa recte facta constant. Hoc modo in loco communis per amplificationem inficimus: « Quod si hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficiis ignosci conveniret: verum nihil postulat ignosci. » Ergo in iudicium non venit; at in senatum, aut ante imperatorem et in consilium talis causa potest venire.

XV. Ex translatione criminis causa constat, quum

fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: ut « Orestes quum se defendit, in matrem confert crimen. » Ex remotione criminis causa constat, quum a nobis non crimen, sed culpam ipsam amovemus, et vel in hominem transferimus, vel in rem quampiam conferimus. In hominem transferitur: ut « si accusetur « is, qui P. Sulpicium * se fateatur occidisse, et id « jussu consulum defendat; et eos dicat non modo « imperasse, sed rationem quoque ostendisse, « quare id facere liceret. » In rem confertur, ut, si quis, ex testamento quod facere jussus sit, ex plebiscito veteretur. Ex comparatione causa constat, quum dicimus necesse fuisse alterum facere, et id quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa hujusmodi est: « C. Popillius, quum a Gallis obsideretur, neque effugere ullo modo posset, venit « cum hostium ducibus in collocationem; ita discessit, ut, † si impedimenta relinqueret, exercitum educeret. Satis esse duxit, amittere impedimenta, quam exercitum: exercitum eduxit, impedimenta reliquit; accessit majestatis. »

XVI. Quæ constitutiones, et quæ constitutionum partes sint, ‡ videor ostendisse. Nunc quo modo

* Jubente Sylla, occisus, A. U. 665.

† Ex comparatione criminis. ‡ Abest si. † Satis videor.

eas, et qua via tractari conveniat, demonstrandum est; si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in causa destinari, quo ratio omnis totius orationis conferatur. Constitutione igitur reperta, statim querenda est ratio: ratio est, quae causam facit, et continet defensionem, hoc modo (ut docendi causa in hoc potissimum consistamus): «Orestes, quum confiteatur se occidisse matrem, nisi attulerit facti rationem, perverterit defensionem: ergo affert eam; quae nisi intercederet, ne causa quidem esset: illa enim, inquit, patrem meum occiderat.» Ergo (ut ostendi) ratio ea est, quae continet defensionem, sine qua ne parva quidem dubitatio potest remorari damnationem. Inventa ratione, firmamentum querendum est; id est, quod continet accusationem, quod affertur contra rationem defensionis, de qua ante dictum est. Id constituitur hoc modo: «Quum usus fuerit Orestes ratione, hoc pacto, Jure occidi, illa enim patrem meum occiderat; utetur accusator firmamento, hoc pacto: «Sed non abs te occidi, neque indemnitatem penas pendere oportuit.» Ex ratione defensionis, et ex firmamento accusationis, judicii questio nascatur oportet; quam nos judicationem, Graeci κριθέμενον appellant. Ea consti-

¹ Haec potissimum causa. ² Modo. ³ Abs te tamen.

⁴ Constituitur.

tuetur ex conjunctione firmamenti et rationis defensione, hoc modo: «Quum dicat Orestes, se patris ulescendi causa matrem occidisse, rectumne fuerit, a filio, sine iudicio, Clytemnestram occidi.» Ergo hac ratione judicationem reperire convenit. Reperta judicatione, omnem rationem totius orationis eo conferri oportebit.

XVII. In omnibus constitutionibus et partibus constitutionum hac via judicationes reperientur, praeterquam in conjecturali constitutione. Nam in ea nec ratio, quare fecerit, quaritur; fecisse enim negatur: nec firmamentum exquiritur; quoniam non subest ratio. Quare ex intentione et insitiatione judicatio constituitur, hoc modo: ¹ Intentio: *Occidisti Ajacem.* Insitatio: *Non occidi.* Judicatio: *Occideritne?* Ratio omnis utriusque orationis, ut ante dictum est, ad hanc judicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum; judicationes quoque plures erunt in una causa, sed omnes simili ratione reperientur.

Sedulo dedimus operam, ut brevier et dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc quoniam satis hujus voluminis magnitudo crevit, commodius est in altero libro de ceteris rebus deinceps exponere; ne qua, propter multitu-

¹ Ea nec ratio quaritur. ² Intentio est.

dinem litterarum, possit animum tuum defatigatio retardare. Sed si quo tardius haec, quam studes, absolventur, quam rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus assignare debebis. Verumtamen maturabimus, et quod negotio deminutum fuerit, exaquaremus industria: ut pro tuo in nos officio et nostro in te studio munus hoc accumulatissime tuae largiamur voluntati.*

* Haec tardius.

* Cräterus censet primum librum ab aliquo in Epitomen redactum fuisse. Idem tres reliquos ipsius Ciceronis nomine non indignos iudicat.

RHETORICORUM

AD C. HERENNII

LIBER SECUNDUS.

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN

DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

LIBRI SECUNDI

ARGUMENTUM.

I. *PRÆMISSA* brevi, quum dictorum superiori, tum presentii libro dicendorum, summa, pergit auctor exponere quæ ad *Confirmationem et Confutationem* pertinent in genere judiciali; ita ut initium faciat docendi, quibus argumentationibus in unaquaque generis supra dicti parte uti conveniat: II—XVII. Expositis igitur argumentationibus adhibendis, docet quemadmodum ipsæ argumentationes ornate et absolute tractari possint: XVIII, sqq. Deinde quæ vitanda sint in tractandis, vitia commonstrat, XX—XXIX. Absoluta jam de ceteris partibus orationis in causa judiciali disputatione, sequitur locus de *conclusionibus*, ubi de *Enumerationatione*, de *Amplificatione*, de *Commiseratione* agitur, XXX—XXXI.

RHETORICORUM

AD C. HERENNIIUM

LIBER SECUNDUS.

I. In primo libro, Herenni, breviter exposuimus, quas causas recipere oratorem oporteret, et in quibus officiis artis elaborare conveniret, et ea officia qua ratione facillime consequi posset. Verum, quia neque de omnibus rebus simul dici poterat, et de maximis primum scribendum fuit, quo cetera tibi faciliora cognitu viderentur; ita nobis placitum est, ut ea, quæ difficillima essent, potissimum¹ conscriberemus.

Cansarum tria sunt genera, demonstrativum, deliberativum, judiciale: multo difficillimum est judiciale; ergo id primum absolvemus. Hoc et priore libro egimus, quum de quinque oratoris officii tractaremus, quorum inventio et prima, et difficillima est. Ea quoque nobis erit hoc in libro propemodum absoluta, et parvam partem ejus in tertium volumen transferemus. De sex partibus

¹ *Alia*, scriberemus.

orationis primum scribere incepimus: in primo libro locuti sumus de exordio, narratione, divisione, nec pluribus verbis, quam necesse fuit, nec minus dilucide, quam te velle existimabamus: deinde conjunctim de confirmatione et confutatione dicendum fuit: quare genera constitutionum et earum partes aperuimus; ex quo simul ostendebatur, quomodo constitutionem et partes constitutionis, causa posita, reperiri oporteret: deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quæri conveniret: qua inventa, curandum, ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur: postea admonuimus esse causas complures, quibus plures constitutiones aut partes constitutionum accommodarentur.

II. Reliquum videbatur esse, ut ostenderemus, quæ ratio posset inventiones ad unamquamque constitutionem aut partem constitutionis accommodare: et item¹ quas argumentationes, quas Græci *ἐπιχειρήματα* appellant, sequi, et² quas vitari oporteret: quorum utrumque pertinet ad confirmationem et confutationem. Deinde ad extremum docuimus, cujusmodi conclusionibus orationum uti oporteat: qui locus erat extremus de sex partibus orationis.

Primum ergo quæremus quemadmodum quanti-

¹ Quisles. ² Quales.

que causam tractari conveniat: et nimirum conjecturalem, quæ prima et difficillima est, potissimum consideremus. In causa conjecturali, narratio accusatoris suspiciones interjectas et dispersas habere debet, ut nihil acutum, nihil dictum, nusquam ventum, aut abitum, nihil denique factum sine causa putetur. Defensoris narratio simplicem et dilucidam expositionem debet habere, cum attenuatione suspitionis. Hujus constitutionis ratio in sex partes est distributa: probabile, collationem, signum, argumentum, consecutionem, approbationem. Horum unumquidque quid valeat, aperiemus. Probabile est, per quod probatur, expedisse reo peccare, et a simili turpitudine hominem nunquam abfuisse. Id dividitur in causam et in vitam. Causa est ea, quæ indoxit ad maleficium, commodorum spe, aut incommodorum vitatione: ut quum quaritur, num quod commodum maleficio appetierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem; num aliquam cupiditatem-amoris, aut hujusmodi libidinis voluerit explere: aut num quod incommodum¹ vitavit, inimicitias, infamiam, dolorem, supplicium.

III. Hic accusator in spe commodi cupiditatem ostendet adversari, in vitatione incommodi formi-

¹ Vitare.

dinem augebit: defensor autem negabit fuisse causam, si poterit, aut eam vehementer extenuabit; deinde iniquum esse dicet, omnes, ad quos aliquid emolumentum ex aliqua re pervenerit, in suspicionem malefici devocari. Deinde vita hominis ex ante factis spectabitur. In quo primo considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quæret, num quando venerit in similem suspicionem; et in eo debet esse occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paulo ante exposuerit, vita hominis possit accommodari, hoc modo: « Si dicit pecuniæ causa fecisse, ostendet eum semper avarum fuisse; si honoris, ambitiosum: ita poterit animi vitium cum causa peccati conglutinare. » Si non poterit par animi vitium cum causa reperire, reperiat dispar. Si non poterit avarum demonstrare, demonstret corruptorem vel perfidiosum, si quo modo poterit: denique aliquo aut quam plurimis vitiis contaminabit personam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hoc tam perperam fecisse non esse mirandum. Si vehementer castus et integer existimabitur adversarius, dicet facta, non famam spectari oportere; illum ante oculasse sua flagitia; se planum futurum, ab eo maleficium non abesse. Defensor pri-

1 Hinc.

mum demonstrabit vitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescentiam, vim, persuasionem: quibus de rebus vituperatio eorum, quæ extra id crimen erunt, non debeat assignari. Sin vehementer hominis turpitudine impediatur et infamia, prius dabit operam, ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente; et utetur loco communi, rumoribus credi non oportere. Sin nihil horum fieri poterit, utatur extrema defensione, et dicat, non se de moribus ejus apud censores, sed de criminibus adversarium apud iudices dicere.

IV. Collatio est, quum accusator id, quod adversarium fecisse criminatur, alii nemini, nisi reo, bono fuisse demonstrat: aut alium neminem potuisse perficere, nisi adversarium: aut eum ipsum aliis rationibus aut non potuisse, aut non æque commode potuisse, aut eum fugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor demonstret, oportet, aut aliis quoque bono fuisse, aut aliis quoque id, quod ipse insimuletur, facere potuisse. Signum est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quaesita. Id dividitur in partes sex: locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem celandi. Locus quæ-

1 Bonum. 2 Effugisse.

ritur, celebris, an desertus; semper desertus, an tum, quum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo; sacer, an profanus; publicus, an privatus fuerit; ejusmodi loci attingant; num, qui est passus, perspectus aut exauditus esse possit. Horum quid reo, quid accusatori conveniat, prescribere non grayaremur, nisi facile quis, causa posita, posset judicare: initia enim inventionis ab arte debent proficisci; cetera facile comparabit exercitatio. Tempus ita queritur: qua parte anni; qua hora: noctu, an interdiu: qua diei, qua noctis hora factum esse dicatur, et cur ejusmodi temporibus. Spatium ita consideratur: satisne longum fuerit ad eam rem transigendam, et potueritne scire, satis ad id perficiendum spatii futurum. Nam parvi refert satis spatii fuisse ad id perficiendum, si id ante sciri et ratione provideri non potuit. Occasio queritur, idoneane fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quae aut praeterita sit, aut non expectata. Spes perficiendi quae fuerit, spectabitur hoc modo: si, quae supra dicta sunt signa, concurrerint; si praeterea ex altera parte vires, pecunia, consilium, scientia, apparatus videbitur fuisse; ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse: quare scire poterit, utrum diffidendum, an confidendum fuerit. Spes celandi

quae fuerit, queritur ex consciis, arbitris, adjutoribus, liberis, aut servis, aut utrisque.

V. Argumentum est, per quod res coarguitur certioribus argumentis, et magis firma suspicione. Id dividitur in tempora tria, praeteritum, instans, consequens. In praeterito tempore oportet considerare, ubi fuerit, ubi visus sit, quocum visus sit; num quid apparuit, num quem convenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de consciis, de adjutoribus, de adjunctis; num¹ quo in loco praeter consuetudinem fuerit, aut alieno tempore. In instanti tempore queritur, num visus sit, quum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit, aut denique, num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu, gustatu: nam quis horum sensus potest conflare suspicionem. In consequenti tempore spectabitur: num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factum esse maleficium, aut a quo sit factum. Factum esse, hoc modo: si tumor et livore decoloratum est corpus mortui, significat eum veneno necatum. A quo factum sit, hoc modo: si telum, si vestimentum, si quid ejusmodi² relictum, aut vestigium repertum fuerit; si cruor in vestimentis,

¹ Quid. ² Relictum sit.

si in eo loco comprehensus, aut visus transacto negotio, quo in loco res gesta dicitur.

Consecutio est, quam queritur, quae signa nocentis et innocentis consequi soleant. Accusator dicit, si poterit, adversarium, quum ad eum ventum sit, erubuisse; expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicium esse aliquid: quae signa conscientiae sunt. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicit, eum usque adeo praemeditatum fuisse, quid sibi esset usu venturum, ut confidentissime resistens responderet: quae signa confidentiae, non innocentiae sunt. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati se commotum esse dicit; si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum.

VI. Approbatio est, qua utimur ad extremum, confirmata suspicione: ea habet locos proprios atque communes. Proprii¹ sunt, quibus, nisi accusator,² et, quibus, nisi defensor, nemo potest tui. Communes sunt, qui alia in causa ab reo, alia ab accusatore tractantur. In causa conjecturali proprius locus accusatoris est, quum dicit malorum misereri non oportere, et quum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, quum misericordiam captat, et quum accusatorem calumniari

¹ Sunt ii. ² Et ii.

criminatur. Communes loci sunt quum aecusatoris, tum defensoris, a testibus, contra testes; a quaestionibus, contra quaestiones; ab argumentis, contra argumenta; a rumoribus, contra rumores. A testibus dicemus secundum auctoritatem et vitam testimonium, et constantiam testimoniorum. Contra testes, secundum vitae turpitudinem, testimoniorum inconstantiam: si aut fieri non potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere, et argumentari. Haec et ad improbationem et approbationem testimonium pertinebunt.

VII. A quaestionibus dicemus, quum demonstrabimus, ¹ majores veri inveniendi causa tormentis et cruciatibus voluisse quari, et summo dolore homines cogi, ut quicquid sciant, dicant. Et praeterea confirmatio haec erit disputatio, si, quae dicta erunt, argumentando iisdem viis, quibus omnis conjectura tractatur, trahemus ad verisimilem suspicionem; idemque hoc in testimonio facere oportebit. Contra quaestiones hoc modo dicemus: primum ² majores voluisse certis in rebus interponi quaestiones, quum, quae vere dicerentur, sciri; quae falso in quaestione pronuntiarentur, refelli possent, hoc modo: Quo in loco quid positum sit, et si

¹ Majores nostros. ² Majores nostros.

« quid esset simile, quod videri, aut aliquo simili signo percipi posset: » deinde, dolori credi non oportere, quod alius alio recentior sit in dolore, quod ingeniosior ad comminiscendum, quod denique saepe scire, aut suspicari possit, quid quaesitor velit audire; quod quum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Hæc disputatio comprobabitur, si refellemus, quæ in quaestionibus erunt dicta, probabili argumentatione, idque paribus conjecturæ, quas ante exposuimus, facere oportebit.

Ab argumentis, et signis, et ceteris locis, quibus augetur suspicio, dicere hoc modo convenit: Quum multa concurrant argumenta et signa, quæ inter se consentiant, rem perspicuam, non suspiciosam videri oportere: item plus oportere signis et argumentis credi, quam testibus: hæc enim eo modo exponi, quo re vera sint gesta; testes corrumpi posse vel pretio, vel gratia, vel metu, vel similitate. Contra argumenta et signa et ceteras suspiciones dicemus hoc modo: si demonstrabimus, nullam rem esse, quam non suspicionibus quivis possit criminari; deinde, unamquamque suspicionem extenuabimus, et dabimus operam, ut ostendamus, nihilo magis in nos eam, quam in

Reticeatior.

alium quempiam convenire; indignum esse facinus, sine testibus conjecturam et suspicionem firmamenti satis habere.

VIII. A rumoribus dicemus, si negabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid; et si dicemus causam non fuisse, quare quispiam confingeret et comminisceretur; et præterea, si ceteri falsi soleant esse, argumentabimur hunc esse verum. Contra rumores dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumores, et exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit; et aut inimicos nostros, aut homines natura malivolos et maledicos confinxisse dicemus: et aut aliquam fictam fabulam in adversarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore esse; aut verum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat, neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus; ideo quod quivis homo possit quemvis turpem de quolibet rumorem proferre, et confictam fabulam dissipare. Verumtamen si rumor vehementer probabilis esse videbitur, argumentando famæ fidem poterimus abrogare.

Quod et difficillima tractatu est constitutio conjecturalis, et in veris causis sæpissime tractanda est, eo diligentius omnes ejus partes perscrutatumus; ut ne parvula quidem titubatione aut offensione impeditoremur, si ad hanc rationem præcep-

tionis assiduitatem exercitationis¹ accommodasemus.

IX. Nunc ad legitimæ constitutionis partes trans-
eamus. Quum voluntas scriptoris cum scripto dis-
sidere videbitur, si a scripto dicemus, his locis
ntemur, secundum narrationem: primum scrip-
toris collaudatione: deinde scripti recitatione:
deinde peruncatione, scirentne adversarii id scrip-
tum fuisse in lege, aut in testamento, aut in sti-
pulatione, aut in quolibet scripto, quod ad² eam
rem pertineat. Deinde collatione, quid scriptum
sit, quid adversarii se fecisse dicant, quid iudicem
sequi conveniat, utrum id, quod diligenter per-
scriptum sit, an id, quod acute sit excogitatum.
Deinde ea sententia, quæ ab adversariis sit excog-
itata, et scripto attributa, contemnetur et infir-
mabitur. Deinde quæretur, quid ei obferit, si id
voluisset adscribere, num non potuerit perscribi.
Deinde a nobis sententia reperietur, et causa pro-
feretur, quare id scriptor senserit, quod perscrip-
sit: et demonstrabitur scriptum illud esse dilucide,
breviter, commode, perfecte, certa cum ratione.
Deinde exempla proferentur, quæ res, quum ab
adversariis³ sententia et voluntas afferretur, a

¹ Accommodaremus. ² Eandem. ³ Sententia red-
deretur, et.

scripto potius iudicate sunt. Deinde ostendetur,
quam periculosum sit a scripto recedere. Locus
communis est contra eum, qui, quum fateatur, se
contra id, quod legibus sancitum, aut testamento
perscriptum sit, fecisse, tamen facti quærat defen-
sionem.

X. A sententia sic dicemus. Primum laudabimus
scriptoris commoditatem atque brevitatem, quod
tantum scripserit, quod necesse fuerit; illud, quod
sine scripto intelligi potuerit, non necessario scri-
bendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris
esse officium, verba et litteras sequi, negligere vo-
luntatem. Deinde id, quod scriptum sit, aut non
posse fieri, aut non lege, non more, non natura,
non æquo et bono posse fieri; quæ omnia scripto-
rem¹ noluisse quam rectissime fieri, nemo² dicet:
at ea, quæ a nobis facta sint, iustissime facta.
Deinde contrariam sententiam aut nullam esse, aut
stultam, aut injustam, aut non posse fieri, aut non
constare cum superioribus et inferioribus senten-
tiis, aut cum iure communi, aut cum aliis legibus
communibus, aut cum rebus iudicatis dissentire.
Deinde exemplorum a voluntate, et contra scrip-
tum iudicatorum enumeratione utemur; deinde
legum et stipulationum breviter excerptarum, in

¹ Voluisse. ² Dubitet.

quibus intelligatur scriptorum voluntas et expositio. Locus communis contra eum, qui scriptum recitet, et scriptoris voluntatem non interpretetur. Quum duæ leges inter se discrepant, videndum est primum, num qua obrogatio aut derogatio sit. Deinde, utrum leges ita dissentiant, ut altera iubeat, altera vetet: an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit ejus defensio, qui negabit, se fecisse, quod cogeretur, quum altera lex permetteret. Plus enim valet sanctio permissione. Item illa defensio tenuis est, quum ostenditur id factum esse, quod ea lex sanciat, cui legi obrogatum, vel derogatum sit: id, quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum. Quum hæc erant considerata, statim nostræ legis expositione, recitatione, collaudatione, utemur. Deinde contrariæ legis enodabimus voluntatem, et eam trahemus ad nostræ causæ commodum. Deinde de juridiciali absoluta sumemus rationem juris, et quæremus partem juris, utrum cum ea faciat: de qua parte posterius disseremus.

XI. Si ambiguum est scriptum, ut puta quod in duas aut plures sententias trahi possit, hoc modo tractandum est. Primum, si sine ambiguum, querendum est. Deinde, quomodo scriptum esset, si id, quod adversarii interpretantur, scriptor fieri voluisset, ostendendum est. Deinde id, quod nos

interpretemur, et fieri posse, et honeste, recte, lege, more, natura, hono et æquo fieri posse; quod adversarii interpretentur, e contrario: nec esse ambigue scriptum, quum intelligatur, utra sententia vera sit. Sunt, qui arbitrentur, ad hanc causam tractandam vehementer pertinere cognitionem amphiboliarum eam, quæ a (*) dialecticis profertur. Nos vero arbitramur, non modo nullo adjumento esse, sed potius maximo impedimento: omnes enim illi amphibolias aucupantur, eas etiam, quæ ex altera parte sententiam nullam possunt interpretari. Itaque et alieni sermonis molesti interpellatores, et scripti tum odiosi, tum obscuri interpretes sunt; et dum caute et expedite loqui volunt, infantissimi reperiuntur. Ita dum metuunt in dicendo, ne quid ambiguum dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. Verum horum pueriles opiniones rectissimis rationibus, quum voles, refellemus. In ? presentia hoc interdiceret non alienum fuit, ut hujus infantie garrulam disciplinam contemneremus.

XII. Quum definitione utemur, primum afferemus brevem vocabuli definitionem, hoc modo: «Majestatem is minuuit, qui ea tollit, ex quibus re-

* Arbitrantur. ? In presentiarum.

* Stoicos intelligit.

• bus civitatis amplitudo constat: quæ sunt ea?
 • quæ capium suffragia populi, et magistratus
 • ¹ consilium. Nempè igitur tu et populum suffragio
 • et magistratum consilio privasti, quum pontes
 • ² disturbasti. Item ex contrario: • Majestatem is
 • minuit, qui amplitudinem civitatis detrimento
 • afficit. Ego non affecti, sed prohibui detrimento;
 • ararum enim conservavi, libidini malorum re-
 • stiti, majestatem omnem interire non passus sum. •
 Primum igitur vocabuli sententia breviter, et ad
 utilitatem causæ accommodatè describetur: deinde
 factum nostrum cum verbi descriptione conjunge-
 tur: deinde contraria descriptionis ratio refelle-
 tur, si aut falsa erit, aut inutilis, aut turpis, aut
 injuriosa: id quoque ex juris partibus sumetur de
 judiciali absoluta, de qua jam loquemur. Quaerit-
 ur in translationibus, primum, num aliquis ejus
 rei actionem, ³ petitionem aut persecutionem ha-
 beat, quem non oporteat; num alio modo, tem-
 pore, loco; num alia lege, num alio querente, aut
 agente. Hæc legibus, moribus, æquo et bono re-
 perientur; de quibus dicitur in judiciali absoluta.
 In causa rationali prima queretur, æquid in
 rebus majoribus, aut minoribus, aut similibus, si-
 militè scriptum aut judicatum sit: deinde, utrum

¹ Consilia. ² Per petitionem.

ea res similis sit ei rei, qua de agitur, an dissi-
 milis: deinde, utrum consilio de eâ re scriptum
 non sit, quod noluerit cavere, ¹ an quod satis
 cautum putarit, propter ceterorum scriptorum si-
 militudinem. De partibus legitime constitutionis
 satis dictum est, nunc ad judicialem revertamur.

XIII. Absoluta judiciali constitutione utemur,
 quum ipsam rem, quam nos fecisse confitemur,
 jure factam dicemus, sine ulla assumptione extra-
 riæ defensionis. In ea quæri convenit, jurene fac-
 tum sit: de eo, causa posita, dicere poterimus,
 si, ex quibus partibus jus constet, cognoverimus.
 Constat igitur ex his partibus: natura, lege, con-
 suetudine, judicatio, æquo et bono, pacto. Natura
 jus est, quod equationis aut pietatis causa obser-
 vatur; quo jure parentes a liberis, et a parentibus
 liberi, coluntur. Lege jus est id, quod populi jussu
 sancitum est; quod genus, ut in jus eas, quum
 voceris. Consuetudine jus est id, quod sine lege,
 æque ac si legitimum sit, usitatum est; quod
 genus, ² id; quod argentario toleris expensura, a
 socio ejus recte repetere possis. ³ Judicatum est
 id, de quo sententia lata est, aut decretum inter-
 positum. Ea sæpe diversa sunt, ut aliud alii judici,
 aut prætori, aut consuli, aut tribuno plebis placet

¹ Eruciat, delet au. Male.

tum sit; et fit, ut de eadem re sæpe alius aliud decreverit, aut judicaverit; quod genus: « M. Drusus, prætor urbanus, quod cum herede mandati ageretur, iudicium reddidit; S. Julius non reddidit. Item, C. Cælius iudex absolvit injuriarum cum, qui Lucilius poetam in scena nominatim læserat; P. Mucius eum, qui L. Attium poetam nominaverat, condemnavit. » Ergo, quia possunt res simili de causa dissimiliter iudicate proferri, quam id usa venerit, iudicem eam iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum proferemus. Ex æquo et bono jus constat, quod ad veritatem et utilitatem communem videtur pertinere; quod genus, « ut major annis LX, et cui « morbus causa est, cognitorem det. » Ex eo vel novum jus constitui convenit ex tempore et hominis dignitate. Ex pacto jus est, « si qui inter se pepigerunt, si quid inter quos convenit. » Pacta sunt, quæ legibus observanda sunt, hoc modo, « rem ubi « pagant, orato; ni pagant, in comitio, aut in « foro ante meridiem causam coniecit. » Sunt item pacta, quæ sine legibus observantur ex conventu, quæ: iure præstari dicuntur. His igitur partibus injuriarum demonstrari, jus confirmari convenit, idque in absoluta iudiciali faciendum videtur.

• Iuri præstare.

XIV. Quam ex comparatione quaeretur, utrum satius fuerit agere id, quo reus dicat se fecisse, an id, quod accusator dicat oportuisse fieri: primum quaeri convenit, utrum fuerit utilius ex contentione, hoc est, utrum venustius, facilius, conducibilis. Deinde oportebit quaeri, ipsunne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit statuendi potestas. Deinde interponetur ab accusatore suspicio ex constitutione conjecturali, quare putetur non ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponeretur, sed dolo malo negotium gestum. Deinde quaeretur, potueritne vitari, ne in eum locum veniretur. Ab defensore contra refelletur argumentatio conjecturalis, aliqua probabili causa, de qua ante dictum est. His ita tractatis, accusator utetur loco communi in eum, qui inutile nili præposuerit, quam statuendi non haberet potestatem. Defensor contra eos, qui æquum censeant, rem periculosam utili præponi, utetur loco communi per conquestionem, et simul quaeret ab accusatoribus, et ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent; et tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos.

XV. Translatio criminis est, quam ab reo facti causa in aliorum peccatum transferitur. In qua pri-

• His locis. > Habuerit.

num querendum est, jurene in alium crimen transferatur: deinde spectandum est, an aequum magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur, atque illud, quod reus suscepisse se fateatur: deinde, oportueritne in ea re peccare, in qua alius ante peccavit: deinde, oportueritne iudicium ante fieri: deinde, quum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteatne de ea re iudicium fieri, quae res in iudicium¹ nondum venerit. Locus communis accusatoris, contra eum, qui plus censeat vim, quam iudicia valere oportere: et ab adversariis percunctabitur accusator, quid futurum sit, si idem ceteri faciant, ut de indemnatis supplicia sumant, quod eos idem fecisse dicant. Quid si ipse accusator idem facere voluisset? Defensor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferetur; rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut si, qui audient, existiment aut non potuisse, aut non fuisse utile, rem in iudicium venire.

XVI. Concessio est, per quam nobis ignosci postulamus. Ea dividitur in purgationem et deprecationem. Purgatio est, quum consulto a nobis factum negamus. Ea dividitur in necessitudinem, fortunam, imprudenciam. De his primum partibus

¹ Non.

ostendendum est; deinde ad deprecationem revertendum videtur. Primum considerandum est, num culpa ventum sit in necessitudinem, num culpam veniendi necessitudo fecerit. Deinde querendum est, ecquo modo vis illa vitari poterit, ac levari. Deinde is, qui in necessitudinem causam conferet, expertusne sit, quid contra facere, aut excogitare posset. Deinde, num quae suspiciones ex conjecturali constitutione trahi possint, quae significant, id consulto factum esse, quod necessario accidisse dicitur. Deinde, si maxime necessitudo quaequam fuerit, conveniatne eam satis idoneam causam putari. Si autem imprudentia reus se peccasse dicet, primum queretur, utrum poterit scire, an non poterit. Deinde, utrum data sit opera, ut sciretur, an non. Deinde, utrum casu nescierit, an culpa: nam qui se propter vinum, aut amorem, aut iracundiam, fugisse rationem dicet, is animi vitio videbitur nescisse, non imprudentia: quare non imprudentia se defendet, sed culpa contaminabit. Deinde conjecturali constitutione queretur, utrum scierit, an ignoraverit, et considerabitur, satisne imprudentia praesidii debeat esse, quum factum esse² constet. Quum in fortunam causa conferetur, et ea re defensor ignosci

² Utrum per culpam. ³ Constet imprudenter.

reo dicit oportere, eadem omnia videntur consideranda, quæ de necessitudine præscripta sunt. Etenim omnes hæc tres partes purgationis inter se finitima sunt, ut in omnes eadem fere possint accommodari. Loci communes in his causis: accusatoris contra eum, qui, quum se peccasse confiteatur, tamen oratione iudices demoretur; defensoris, de humanitate, misericordia: voluntatem in omnibus rebus spectari convenire, et quæ consulto facta non sint, ¹ in his fraudem esse non oportere.

XVII. Deprecatione atemur, quum fatebimur nos peccasse, neque id imprudenter, aut fortuito, aut necessario fecisse dicemus, et tamen ignosci nobis postulabimus. Hæc ignoscendi ratio queritur ex his locis, si plura aut majora officia, quam maleficia, videbuntur constare; si qua virtus aut nobilitas erit in eo, qui supplicabit; si qua spes erit, usui futuram, si sine supplicio discesserit; si ipse ille supplex, mansuetus et misericors in potestatibus ostendetur fuisse; si ea, quæ peccavit, non odio, neque crudelitate, sed officio et recto studio commotus fecit; si tali de causa aliis quoque ignotum est; si nihil ab eo periculi nobis futurum videbitur, si eum missum fecerimus; si nulla aut a nostris civibus, aut ab ² aliqua civitate vitupe-

¹ Ea fraudi. ² Aliqua alia.

ratio ex ea re suscipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contra dicit, cum amplificatione, et enumeratione ¹ peccatorum. Hæc causa judicialis fieri non potest vel ad senatum vel ad consilium venire, non visa est supersedenda.

Quum a nobis crimen removere volumus, aut in rem, aut in hominem nostri peccati causam conferemus. Si causa in hominem conferetur, querendum erit primum, poteritne tantum, quantum reus demonstrabit, is, in quem causa conferetur, ² et quonam modo aut honeste, aut sine periculo poterit ³ obsistere: si maxime ita sit, num ea re concedi reo conveniat, quod alieno inductu fecerit: deinde in conjecturalem trahetur controversiam, et edisseretur, num consulto factum sit. Si causa in rem quamdam conferetur, et hæc eadem fere, et omnia, quæ de necessitudine præcepimus, consideranda erunt.

XVIII. Quoniam satis ⁴ ostendisse videmur, quibus argumentationibus in unoquoque genere causæ judicialis uti conveniret; consequi videtur, ut do-

¹ Omnium peccatorum. ² Eadem. ³ Obsisti.

⁴ Ostendere.

ceamus, quemadmodum ipsas argumentationes orate et absolute tractare possimus. Nam fere non difficile est invenire, quid sit causæ adjumento: difficillimum vero est, inventum expolire, et expedite pronuntiare. Hæc enim res facit, ut neque diutius, quam satis sit, in eisdem locis commoremur, neque eodem identidem revolvamur, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommodè ad aliam deinceps transeamus. Itaque hæc ratione et ipsi meminisse poterimus, quid quoquo loco dixerimus, et auditor quum totius causæ, tum uniuscujusque argumentationis distributionem percipere et meminisse poterit. Ergo absolutissima et perfectissima argumentatio est ea, quæ in quinque partes est distributa: propositionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, complexionem. Propositio est, per quam ostendimus summam, quid sit, quod probare volumus. Ratio est causæ, quæ demonstrat verum esse id, quod intendimus, brevi subiectione. Rationis confirmatio est ea, quæ pluribus argumentis corroborat breviter expositam rationem. Exornatio est, quæ utimur rei honestandæ et collocupletandæ causæ, confirmata argumentatione. Complexio est, quæ concludit breviter, colligens partes argumentationis.

XIX. Hisce igitur quinque partibus ut absolutis-

sime utamur, hoc modo tractabimus argumentationem: « Causam ostendemus Ulyssi fuisse, quare
« interfecerit Ajaxem: inimicum enim acerrimum
« de medio tollere volebat; a quo sibi non injuria
« summum periculum metuebat. Videbat, illo in-
« columi, se incolumem non futurum; sperabat
« illius morte se salutem sibi comparare; consue-
« verat, si jure non poterat, quavis injuria inimico
« exitium machinari; cui rei mors indigna Pala-
« medis testimonium dat. Ergo et metus periculi
« hortabatur eum interimere, a quo supplicium
« verebatur; et consuetudo peccandi, malefici sus-
« cipiendi removebat dubitationem. Omnes enim
« quum minima peccata cum causa suscipiant, tam
« vero illa, quæ multo maxima sunt maleficia,
« aliquo certo emolumento ducti suscipere conan-
« tur. Si multos indaxit in peccatum pecuniæ spes,
« si complures scelere se contaminaverunt imperii
« cupiditate; si multi leve compendium fraude
« maxima commutarunt; cui mirum videbitur,
« istum a maleficio propter acerrimam formidinem
« non temperasse? Virum fortissimum, integerrimam,
« inimiciorum persequentissimum, injuria
« lacessitum, ira exarscitatum, homo timidus,
« nocens, conscius sui peccati, insidiosus, inimi-

1 Commutarunt, 2 Excitatum.

« cum incolumem esse noluist: cui tandem hoc
 « mirum videbitur? Nam quum feras bestias videamus
 « alacres et erectas vadere, ut alteri bestia
 « noceant; non est incredibile putandum, istius
 « quoque animum ferum, crudelem, atque inhum-
 « manum, cupide ad inimici perniciem profectum;
 « presertim quum in bestiis nullam neque bonam
 « neque malam rationem ¹ videamus; in isto plu-
 « rimas et pessimas rationes semper fuisse intelli-
 « gas. Si ergo pollicitus sum, me daturum causam,
 « qua inductus Ulysses accesserit ad maleficium,
 « et, si inimiciorum acerrimam rationem, et pe-
 « riculi metum intercessisse demonstravi; non est
 « dubium, quin confiteatur causam maleficii fuisse.»
 Ergo absolutissima est argumentatio ea, quæ ex
 quinque partibus constat; sed ea non semper ne-
 cesse est uti. Tum enim complexione superseden-
 dum est, si res brevis est, ut facile memoria com-
 prehendatur: tum exornatio prætermittenda est,
 si parum locuples ad amplificandum et exornan-
 dum res videtur esse. Siu et brevis erit argumen-
 tatio, et res tenuis, aut humilis; tum et exornatione
 et complexione supersedendum est. In omni argu-
 mentatione de duabus partibus posuimus, hæc,
 quam exposui, ratio est habenda. Ergo amplissima

¹ Esse videamus.

est argumentatio quinquepartita; brevissima est
 tripartita; mediocris, sublata aut exornatione aut
 complexione, quadripartita.

XX. Duo genera sunt vitiosarum argumentationum: unum, quod ab adversario reprehendi potest, idque pertinet ad causam; alterum, quod tamenti nugatorium est, tamen non indiget ¹ reprehensionis. Quæ sint, quæ reprehensione confutari conveniat, quæ tacite contemni atque vitari sine reprehensione, ² nisi exempla subjecero, intelligere dilucide ³ non poteris. Hæc cognitio vitiosarum argumentationum duplicem utilitatem afferet: nam et vitare in argumentatione vitium admonebit, et ab aliis non vitatum commode reprehendere docebit. Quoniam igitur ostendimus, perfectam et plenam argumentationem ex quinque partibus constare, in unaquaque parte argumentationis quæ vitia vitanda ⁴ sint, consideremus: ut et ipsi ab his vitiis recedere, et adversariorum argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare, et ab aliqua parte labefactare possimus.

Expositio vitiosa est, quum ab aliqua aut a majore parte ad omnes id confertur, quod non necessario est omnibus attributum; ut si quis hoc modo exponat: « Omnes, qui in paupertate sunt, malunt

¹ Reprehensione. ² Si exempla. ³ Abest non. ⁴ Sunt.

« maleficio parare divitias, quam officio pauper-
 « tatem tueri. » Si quis hoc modo exposuerit argu-
 mentationem, ut non curet querere, qualis ratio
 aut rationis confirmatio sit, ipsam facile repreheu-
 demus expositionem, quum ostendamus, id quod
 in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes
 falso et injuria conferri. Item vitiosa expositio est,
 quum id, quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc
 modo: « Nemo potest uno aspectu, neque præter-
 « iens, in amorem incidere. » Nam quum non
 nemo devenerit in amorem uno aspectu, et quum
 ille neminem dixerit omnino, nihil differt raro id
 fieri, dummodo aliquando fieri aut posse fieri intel-
 ligatur.

XXI. Item vitiosa expositio est, quum omnes res
 ostendimus nos collegisse, et aliquam rem idoneam
 præterimus, hoc modo: « Quoniam igitur homi-
 « nem occisum constat esse, necesse est aut a præ-
 « donibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs
 « te, quem ille heredem testamento ex parte ꝑ fece-
 « rat. Prædones illo loco nunquam sunt visi: ini-
 « micum nullum habebat: relinquitur, si neque a
 « prædonibus, neque ab inimicis occisus est, quo-
 « niam alteri non erant, altero non habebat, ut
 « abs te sit interemptus. » Nam in hujuscemodi expo-

ꝑ Faciebat.

sitione, reprehensione utemur, si quos præter eos,
 quos ille dixerit, potuisse suscipere maleficium
 ostenderimus: velut in hoc exemplo, quum dixerit
 necesse esse aut a prædonibus, aut ab inimicis, aut
 a nobis occisum esse; dicemus potuisse vel a fa-
 milia vel a coheredibus nostris. Quum hoc modo
 illorum collectionem disturbaverimus, nobis latio-
 rem locum defendendi relinquemus. Ergo hoc quo-
 que vitandum est in expositione, ne quando, quum
 omnia collegisse videamur, aliquam idoneam par-
 tem reliquerimus. Item vitiosa expositio est, quæ
 constat ex falsa enumeratione: ut si, quum plura
 sunt, pauciora dicamus, hoc modo: « Duæ res
 « sunt, judices, quæ omnes ad maleficium impel-
 « lunt, luxuries et avaritia. » — « Quid amor? in-
 « quiet quispiam: quid ambitio? quid religio?
 « quid metus mortis? quid imperii cupiditas? quid
 « denique alia permulta? » Item falsa enumeratio
 est, quum pauciora sunt, et plura dicimus, hoc
 modo: « Tres res sunt, quæ omnes homines solli-
 « citant, metus, cupiditas, ægritudo. » Satis enim
 fuerat dixisse metum et cupiditatem; quoniam
 ægritudinem cum utraque re conjunctam esse ne-
 cesse est.

XXII. Item vitiosa expositio est, quæ nimium

ꝑ Perperam vulgo irreligio.

longe repetitur, hoc modo: «Omnium malorum
 «stultitia est mater, quæ parit immensas cupidita-
 «tes: immense porro cupiditates infinitæ et immo-
 «derate sunt: hæ pariunt avaritiam: avaritia
 «porro hominem ad quodvis maleficium impellit.
 «Igitur avaritia inducti adversarii nostri, hoc in se
 «facinus admiserunt.» Hic id, quod extremum
 dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium, et
 ceteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui
 concessum est:

Utinam ne in nemore Pelio securibus
 Cæsa cecidisset at lægua ad terram trabes:
 Neve inde navis inchoande exordium
 Cœpisset, quæ nunc nominatur nomine
 Argo, quæ vecti Argivi delecti viri,
 Petebant illam pellem inauratam arietis,
 Colebas imperio regis Pelie per dolunt!
 Nam nunquam hera errans mea, domo efferret
 pedem

Medea, animo ægra, amore sævo stupea.

Nam hic satis erat dicere (si id modo, quod esset
 satis, curasset poeta):

Utinam ne hera errans mea, domo efferret pedem
 Medea!

Ergo hac quoque ab ultimo repetitione et expositio-
 nibus magnopere supersedendum est. Non enim re-

prehensione, sicut alia complures, sed sua sponte
 vitiosa est.

XXIII. Vitiosa ratio est, quæ ad expositionem
 non est accommodata, vel propter infirmitatem,
 vel propter vanitatem: infirma ratio est, quæ non
 necessario ostendit ita esse, quemadmodum expo-
 situm est: velut apud Plautum:

Amicum castigare ob meritum noxium,
 Immune est facinus: verum in ætate utile
 Et condutibile.

Hæc expositio est: videamus, quæ ratio afferatur:

Nam ego amicum hodie meam
 Concastigabo pro commiserita noxia.

Ex eo, quod ipse facturus est, non ex eo, quod
 fieri convenit, utile quid sit, ratiocinatur. Vana
 ratio est, quæ ex falsa causa constat, hoc modo:

«Amor fugiendus non est: nam ex eo verissima
 «nascitur amicitia.» Aut hoc modo: «Philosophia
 «vitanda est: affert enim secundum atque desi-
 «diam.» Nam hæ rationes nisi falsæ sint, exposi-
 tiones quoque earum veras esse confiteremur. Item
 infirma ratio est, quæ non necessariam causam
 affert expositionis: velut Pacuvius:

Fortunam insanam esse et cæcum et brutam perhibent
 philosophi.

Saxoque illam instare globoso prædicant volubilem :
Ideo, quo saxum impulerit fors, cadere eo fortunam
autumant.

Cæcæm ob eam rem esse iterant, quia nihil cernat, quo
se se applicet.

Insanam autem aiunt, quia atrox, incerta, instabilisque sit.
Brutam, quia dignum atque indignum nequeat inter-
noscere.

Sunt autem alii philosophi, qui contra fortuna negent
Misericam esse ullam, sed temeritate omnis regi: id magis
Verisimile aiunt; quod usus reapse experiundo edocet.

Vclut Orestes modo fuit rex, modo mendicus factus est:
Naufragio res contigit. Nempe ergo haud fortuna obtigit.

Nam hic Pacuvius infirma ratione nititur, quum
sit, « verius esse temeritate, quam fortuna res
regi: » nam utraque opinione philosophorum fieri
potuit, ut is, qui rex fuisset, mendicus? fieret.

XXIV. Item infirma ratio est, quæ videtur pro
ratione afferri, sed idem dicit, quod in expositione
dictum est, hoc modo: « Magno malo est homini-
bus avaritia, idcirco quod homines magnis et
multis incommodis conflictantur propter immen-
sam pecunie cupiditatem. » Nam hic aliis verbis
idem per rationem dicitur, quod dictum est per
expositionem. Item infirma ratio est, quæ minus
idoneam, quam res postulat, causam subjicit ex-

¹ Fortunam negant. ² Factus esset.

positionis, hoc modo: « Utilis est sapientia, prop-
« terea quod qui sapientes sunt, pietatem colere
« consuerunt. » Item, « Utile est amicos veros ha-
« bere: habes enim quibuscumq; jocari possis. »
Nam hujusmodi in rationibus non universa, neque
absoluta, sed extenuata ratione expositio confir-
matur. Item infirma ratio est, quæ vel alii exposi-
tioni potest accommodari, ut facit Pacuvius, qui
eamdem affert rationem, quare cæca; eandem,
quare bruta Fortuna dicatur.

In confirmatione rationis, multa et vitanda in
nostra, et observanda in adversariorum ratione
sunt vitia, propterea que diligentius consideranda,
quod accurata confirmatio rationis totam vehementis-
sime comprobatur argumentationem. Utuntur igitur
studiosi in confirmanda ratione duplici conclu-
sione, hoc modo:

Injuria abs te afficior indigna, pater.

Nam, si improbum Cresphontem existimaveras,

Cur me huic locabas nuptiis? sin est probus.

Cur talem invitam invitum cogis linguere?

Quæ hoc modo concluduntur, aut ex contrario
convertentur, aut ex simpliciter parte reprehenden-
tur. Ex contrario hoc modo:

¹ Consideranda sunt. ² Studiosi.

Nulla te indigna, nata, afficio injuria.
Si probus est, ¹ collocavi: sin autem improbus,
Divortio te liberabo incommotis.

Ex simplici parte reprehenduntur, si ex duplici
conclusionis alterutra pars ² diluatur, hoc modo:

Nam, si improbum Cresphontem existimaveras,
Cur me hinc locabas nuptiis? — Duxi probum.
Erravi: post cognovi, et fugio cognitum.

Ergo reprehensio hujus conclusionis duplex est;
aentior illa superior, facilius hæc posterior ad ex-
cogitandum.

XXV. Item vitiosa est confirmatio rationis, quum
ea res, quæ plura significat, abutitur pro certo
unius rei signo, hoc modo: «Necesse est, quoniam
«pallet, aegrotasse: aut, Necesse est peperisse,
«quoniam sustinet puerum infantem.» Nam hæc
sua sponte certa signa non habent, si non cetera
quoque similia concurrant. Quod si concurrerint,
nonnihil ³ illiusmodi signa adaugent suspicionem.
Item vitiosum est, quum vel in alium, vel in eum
ipsum, qui dicit, id, quod in adversarium dicitur,
potest convenire, hoc modo:

Miseri sunt, qui uxores ducunt. — At tu duxisti alteram.
Item vitiosum est id, quod vulgarem habet defen-

¹ Bene locati. ² Diluatur. ³ Hujusmodi.

sionem, hoc modo: «Iracundia inductus peccavi,
«aut adolescentia, aut amore.» Hujuscemodi enim
deprecationes si probabuntur, insipiente maxima
peccata dilabentur. Item vitiosum est, quum id
pro certo sumitur, quod inter omnes non constat,
quia etiam nunc in controversia est, hoc modo:

Eho tu, dii, quibus est potestas motus superum, atque
inferum.
Pacem inter sese conciliant, ¹ et conferunt concordiam.

Nam ita pro suo jure hoc exemplo usum Cresphon-
tem Einius induxit, quasi jam satis certis rationi-
bus, ita esse, demonstrasset. Item vitiosum est,
quod jam quasi sero, atque acto negotio, dici
videtur, hoc modo: «In mentem mihi si venisset,
«Quiritis, non commissem; ut hunc in locum
«res veniret; nam ² aut hoc, aut hoc fecissem; sed
«me tum hæc ratio fugit.» Item vitiosum est, quum
id, quod in aperto delicto positum est, tamen
aliqua levi tegitur defensione, hoc modo:

Quum te exspectabant omnes, florentissimo
Regno reliqui: nunc desertum ab omnibus.
Summo periculo sola ut restitui paro.

XXVI. Item vitiosum est, quod in aliam partem

¹ Abest et. ² Abest aut.

ac dictum sit, potest accipi. Id est hujusmodi, ut, si quis potens ac factiosus in concione dixerit: « Satis est uti regibus, quam malis legibus. » Nam et hoc tamen rei ¹ augenda causa potest sine malitia dici, tamen propter potentiam ejus, qui dicit, non dicitur sine atroci suspitione. Item vitiosum est, falsis, aut vulgaribus definitionibus uti. Falsa sunt hujusmodi, ² ut si quis dicat, « Injuriam esse nullam, nisi quae ex pulsatione, aut convicio constet. » Vulgares sunt, quae nihilominus in aliam rem transferri possunt: ut si quis dicat, « Quadruplator, ut breviter describam, capitalis est: est enim improbus, et pestifer civis. » Nam nihilo magis quadruplatoris, quam furis, quam sicarii, aut proditoris, attulit definitionem. Item vitiosum est pro argumento sumere, quod in disquisitione positum est: ut si quis quem furti arguat, ³ et dicat, « eum esse hominem improbum, avarum, fraudulentum; ei rei testimonium esse, quod sibi furtum fecerit. » Item vitiosum est, controversiam controversia dissolvere, hoc modo: « Non convenit, censors, istum vobis satisfacere » ex eo, quod ait, se non potuisse adesse ita, ut juratus fuerat: quod si ad exercitum non venisset, idne tribuno militum diceret? « Hoc ideo

¹ Arguende. ² Abest ut. ³ Abest et.

vitiosum est, quia non expedita, aut judicata res, sed impedita, et in simili controversia posita, exempli loco ¹ profertur. Item vitiosum est, quum id, de quo summa controversia est, parum expeditur, et quasi transactum sit, relinquatur, hoc modo:

Aperte fatur dictio, si intelligas.

Tali dari arma, qualis, qui gessit, fuit,

Jubet, potiri si studeamus Pergamo:

² Quem ego profiteor esse me: me æquum est frui

Fraternis armis, mihi que adjudicariet,

Vel quod propinquus, vel quod ³ virtute æmulus.

Item vitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissentire, et contra ea, quae ante dixerit, dicere, hoc modo:

Quare accusem hunc, nequeo exputando evolvere;

Nam si veretur, quid eum accusem, qui est probus?

Sin inverecundum animi ingenium possidet,

Quid eum accusem, qui id parvi auditu existimet?

XXVII. Non incommoda ratione videtur sibi ostendisse, quare non accusaret. ⁴ Quid? postea quid ait:

Nunc ego te ab summo jam detexam exordio?

¹ Perfertur. ² Quæ... mea. ³ Virtutis. ⁴ Quid quod postea ait.

Item vitiosum est, quod dicitur contra iudicis voluntatem, aut eorum, qui audiunt, si aut partes, quibus illi student, aut homines, quos illi caros habent, laedantur, aut aliquo huiusmodi vitio laedatur auditoris voluntas. Item vitiosum est, non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione. Item verendum est, ne de alia re dicatur, quam alia de re controversa sit, inque huiusmodi vitio considerandum est, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur; aut tota causa mutata in aliam causam derivetur: uti apud Pacavium Zethus cum Amphione, quorum controversia quum de musica inducta sit, disputatio in sapientiae rationem, et virtutis utilitatem consumitur. Item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio contineat, aliud defensoris ratio purget; quod saepe consulto multi ab reo faciunt, angustiis causa coacti: uti, « Si quis, quum accusetur, ambitu magistratum petiisse, ab imperatoribus saepe numero se apud exercitum donatum esse dicat. » Hoc si diligenter in adversariorum oratione observaverimus, saepe deprehendemus, et in huiusmodi deprehensione ostendemus, eos, de [ea] re quid dicant, non habere. Item vitiosum est, artem aut scientiam aut studium quodpiam vituperare propter eorum vitia, qui in eo studio sunt: veluti, qui rhetoricam vituperant, propter

alicujus oratoris vituperandam vitam. Item vitiosum est, ex eo, quod perperam factum esse¹ constat, putare ostendi, a quo homine factum² sit, hoc modo: « Mortuum deformatum, tumore praeditum,³ decoloratum fuisse constat: ergo veneno necatus est. » Deinde, si sit usque in eo occupatus, ut multi faciunt, venenum datum, vitio non mediocri conflictetur. Non enim factumne sit, quaeritur, sed a quo factum sit.

XXVIII. Item vitiosum est, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mentionem non facere, aut negligentius disputare; ut, « si comparetur, utram satius sit populum frumentum accipere, an non? » quae commoda sint in altera re,⁴ cures enumerare: quae in altera incommoda sint, velut depressa⁵ praeter eas; aut ea, quae minima⁶ sint,⁷ dicas. Item vitiosum est, in rebus comparandis necesse putare alteram rem vituperari, quum alteram laudes: quod genus, « si quaeratur, utris major honor habendus sit, Albensibus, an Venusinis, quod reipublica⁸ populi romani profuerint, » et is, qui⁹ dicat alteris, alteros laedat: non enim necesse est, si alteros praeponas, alteros vituperare. Fieri enim potest, ut, quum

¹ Constat. ² Est. ³ Coloratum. ⁴ Curet. ⁵ Praetereat. ⁶ Sant. ⁷ Dicat. ⁸ Et populo romano profuerunt. ⁹ Dicit.

alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne ¹ cupidius pugnasse contra veritatem puteris. Item vitiosum est, de nomine et vocabulo ejus rei controversiam struere, quam rem consuetudo potest optime judicare: « velut Sulpicius, qui intercesserat, ne exules, quibus causam dicere non licuisset, reducerentur, idem posterius, immutata voluntate, quam eandem legem ferret, aliam sese ferre dicebat, propter nominum commutationem: nam non exules, sed vi ejectos se reducere aiebat: perinde quasi id fuisset in controversia, quo illi nomine appellarentur a populo romano, aut perinde quasi non omnes, quibus aqua et igni interdictum est, exules appellentur. » Verum illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit: nos tamen intelligamus, vitiosum esse intendere controversiam propter nominum mutationem.

XXIX. Quoniam exornatio constat ex similibus, et exemplis, et amplificationibus, et judicatis, et ceteris rebus, quæ pertinent ad exaggerandam et collocupletandam argumentationem, quæ sicut iis rebus vitia, consideremus. Simile vitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est, nec habet parem rationem comparationis, aut ² ipsi obest, qui

¹ Cupide. ² Sibi ipsi.

affert. Exemplum vitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur: aut si improbum, ut non sit imitandum: aut majus, aut minus, quam res postulabit. Res judicata vitiose profertur, si aut dissimili de re profertur; aut de ea re, ³ qua de controversia non est; aut si improba; aut ejusmodi, ut aut plures, aut magis idoneæ res judicatæ ab adversariis proferri possint. Item vitiosum ² est, id quod adversarii factum esse confiteantur, de eo argumentari, et planum facere factum esse: nam id tantum augeri oportet. Item vitiosum est, id augere, quod convenit doceri, hoc modo: « Ut si quis quem arguat, hominem occidisse, et antequam satis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, et dicat, nihil indignius esse, quam hominem occidere: non enim, utrum indignum sit, an non, sed factumne sit, queritur.

Complexio vitiosa est, quæ non, ut ³ quodque primum dictum est, primum complectitur, et quæ non breviter concludit, et quæ non ex enumeratione certum et constans aliquid relinquit, ut intelligatur, quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum.

XXX. Conclusiones, quæ apud Græcos ἐπιλογαί

¹ De qua. ² Est id, quod. ³ Quidque.

nominantur, tripartitæ sunt: nam constant ex enumeratione, amplificatione, et commiseratione. In quatuor locis uti possumus conclusionibus; in principio, secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in conclusione. Enumeratio est, per quam colligimus et commonemus, quibus de rebus verba fecerimus, breviter; ut renovetur, non redintegretur oratio: et ordine, quidquid erit dictum, referamus, ut auditor, si memoriæ mandaverit, ad id, quod ipse meminerit, reducat. Item curandum est, ne aut ab exordio, aut a narratione repetatur orationis enumeratio.

¹ Facta enim, et dedita opera comparata oratio videbitur esse, aut artificii significandi, aut ingenii venditandi, aut memoriæ ostentandæ causa. Quapropter initium enumerationis sumendum est a divisione: deinde ordine breviter exponendæ sunt res, quæ tractate erunt in confirmatione, et confutatione. Amplificatio ² est, quæ, per locum communem, instigationis auditorum causa sumitur. Loci communes ex decem præceptis commodissime sumuntur adaugendi criminis causa. Primus locus sumitur ab auctoritate, quum commemoramus, quante curæ ea res fuerit diis immortalibus, aut majoribus nostris, regibus, civitatibus,

¹ Ficta. ² Est res.

nationibus, hominibus sapientissimis, senatui; item maxime, quo modo de his rebus legibus sancitum sit. Secundus locus est, quum consideramus, illæ res, de quibus criminamur, ad quos pertineant: utrum ad omnes, quod atrocissimum est; an ad superiores, quod genus ii sunt, a quibus auctoritatis locus communis sumitur; an ad pares, hoc est, in eisdem partibus animi, corporis, fortunarum positos; an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecellunt. Tertius locus est, quo perunctamur, quid sit eventurum, si omnibus idem concedatur: et ea re neglecta, ¹ ostendimus, quid periculorum ² atque incommodorum consequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iudicii ³ remoretur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel alter iudicatum sit, nullam rem fore, quæ incommodo mederi, aut erratum iudicium corrigere possit. Quo in loco non incommodum erit uti ceterarum rerum comparatione, ut ostendamus, alias res posse aut vetustate sedari, aut consilio corrigi: hujus rei aut leniendæ, aut corrigendæ nullam rem adjuvamento futuram. Sextus locus est, quum ostendimus ex consulto factum, et dicemus voluntario

¹ Ostendemus. ² Aut. ³ Remoratur.

facinori nullam excusationem, imprudentiæ justam deprecationem paratam. Septimus locus est, quo ostendemus tetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse: quod genus, ¹ injuriæ mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum causa bella suscipiuntur, et cum hostibus de vita dimicatur. Octavus locus est, quo ostendimus, non vulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum, quo maturius et atrocius vindicandum sit. Nonus locus constat ex peccatorum comparatione, quasi quum dicemus, majus esse maleficium stuprare ingenuam, quam sacrum legere: quod propter egestatem alterum, alterum propter ² intemperantem superbiam fiat. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerundo acta sunt, quæque rem consequi solent, exponemus acriter, et criminose, et diligenter, ut agi res, et geri negotium videatur, rerum consequentium enumeratione.

XXXI. Misericordia commovebitur auditoris animus, si variam fortunarum commutationem dicemus; si ostendemus, in quibus commodis ³ fuerimus, quibusque incommodis simus, comparatione. Si, quæ nobis futura sint, nisi causam obtinnerimus, enumerabimus, et ostendemus. Si supplica-

¹ Injuria. ² Imperantem. ³ Fuius.

bimus, et nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subjiciemus. Si, quid nostris parentibus, liberis, ceteris necessariis casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus, et simul ostendemus, illorum nos solitudine et miseria, non nostris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios usi sumus, aperiemus. Si nos semper aut diu in malis fuisse ostendemus. Si nostrum fatum, aut fortunam conqueremur. Si animum nostrum fortem, patientem incommodorum ostendemus futurum. Commiserationem brevem esse oportet. Nihil enim lacryma citius arescit.

Fere locos obscurissimos totius artificii tractavimus in hoc libro: quapropter huic volumini modus hic sit. Reliquas præceptiones, quoad videbitur, in tertium librum transferemus. Hæc si, ut conquisitis conscripsimus, ita tu diligenter fueris consecutus, et nos industriæ fructus ex tua scientia capiemus, et tute nostram diligentiam laudabis, tuæque perceptione latere: ut scientior eris præceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum persolvendum. Verum hæc futura satis scio: te enim non ignoro. Nos deinceps ad cetera præcepta transeamus, ut, quod libentissime facimus, tuæ voluntati rectissimæ morem geramus.

RHETORICORUM

AD C. HERENNIUM

LIBER TERTIUS.

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN

DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

RHETORICORUM

AD C. HERENNIUM

LIBER TERTIUS.

LIBRI TERTII

ARGUMENTUM.

HACTENUS de genere judiciali: pergit nunc auctor ad earum rationem rerum inveniendarum, quæ ad causas *deliberativas* et *demonstrativas* pertinent, Primum igitur de *deliberativis*, II—IV: deinde, quomodo deliberationum genus per singulas partes orationis tractandum sit, ostendit, V. Sequitur de genere *demonstrativo*, modoque quo in hoc genere varias orationis partes tractare conveniat, exponit, VI—VIII. Procedit ad secundum oratoris officium, quod *Dispositione* continetur, IX—X. De *Pronuntiatione* agit, XI—XIV: sequuntur de vultu et gestu præcepta, XV. Postremo de *Memoria*, quæ vel naturalis, vel artificialis, XVI—XXIII. Monet denique, parum in his rebus doctrinam valere, nisi assiduitas exercitiationis accesserit, XXIV.

I. An omnem judicialem causam quemadmodum conveniret inventionem rerum accommodari, satis abundanter, ut arbitror, superioribus libris demonstratum est. Nunc earum rationem rerum inveniendarum, quæ ¹ pertinerent ad causas *deliberativas* et *demonstrativas*, in hunc librum transtulimus, ut omnis inveniendi præcepto tibi quamprimum persolveretur. Reliquæ quatuor partes erant artificii. De tribus partibus in hoc libro dicemus, dispositione, pronuntiatione, memoria. De elocutione, quia plura dicenda videbantur, in quarto libro conscribere maluimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutum mittemus, ne quid tibi rhetoricæ artis deesse possit. Interea prima quæque et nobiscum, quam voles, et interdum sine nobis legendo consequere; ne quid impedire, quin ad hanc utilitatem pariter nobis-

¹ *Alii*, pertinebant.

eum progredi possis. Nunc tu fac attentum te præbeas: nos proficisci ad instituta pergemus.

II. Deliberationes partim sunt hujusmodi, ut quæretur, utram potius faciendum sit; partim hujusmodi, ¹ ut, quid potissimum faciendum sit, consideretur. Utrum potius, hoc modo: «Carthago tollenda, an relinquenda videatur.» Quid potissimum, hoc pacto: «ut si Hannibal consultet, «quum ex Italia Carthaginem arcessitur, in Italia remaneat, an domum redeat, an in Ægyptum profectus occupet Alexandriam.» Item deliberationes partim ipsæ propter se consultandæ sunt: «ut si deliberet senatus, captivos ab hostibus redimat, an non.» Partim propter aliquam extraneam causam veniunt in deliberationem et consultationem: «ut si deliberet senatus, bello Italico, «solvatur legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus consulem fieri.» Partim et propter se sunt deliberandæ, et magis propter extraneam causam veniunt in consultationem: «ut si deliberet senatus, bello Italico, sociis civitatem det, an non.» In quibus causis rei natura faciet deliberationem, omnis ² oratio ad ipsam rem accommodabitur. In quibus extranea causa conficiet deliberationem, in his ea ipsa causa erit adaugenda, aut deprimens.

¹ Uti. ² Ratio.

Omnem orationem eorum, qui sententiam dicent, finem sibi conveniet utilitatis proponere, ut omnis eo totius orationis ratio conferatur. Utilitas in duas partes in civili consultatione dividitur, tutam, et honestam. Tuta est, quæ conficit instantis, aut consequentis periculi vitacionem qualibet ratione. Hæc distribuitur in vim et dolum; quorum aut alterum separatim, aut utrumque sumemus conjunctim. Vis decernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, evocationes hominum, et alias hujusmodi res. Dolus consumitur in pecunia, pollicitatione, dissimulatione, maturatione, mentione, et ceteris rebus, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari, aut de administratione reipublicæ scribere ¹ volumus. Honestas res dividitur in rectum et laudabile. Rectum est, quod cum virtute et officio fit. Id dividitur in prudentiam, justitiam, fortitudinem, modestiam. Prudentia est calliditas, quæ ratione quadam potest delectum habere bonorum et malorum; dicitur item prudentia, scientia cujusdam artificii: item appellatur prudentia, multarum rerum memoria et usus complurium negotiorum. Justitia est æquitas, jus unicuique tribuens pro dignitate cujusque. Fortitudo est rerum magnarum appetitio,

¹ Velimus.

et rerum humilium contentio, et laboris cum utilitatis ratione perpersio. Modestia est in animo continens moderatio cupiditatum.

III. Prudentiæ partibus utemur in dicendo, si commoda cum incommodis conferemus, quum alterum sequi, vitare alterum cohortabimur: aut ¹ si qua in re cohortabimur ² aliquid, cujus rei aliquam disciplinabilem scientiam poterimus habere; et quo modo, aut qua quidque ratione fieri oporteat, ostendemus: aut si suadebimus quippiam, cujus rei gesta aut presentem, aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facile id, quod velimus, exemplo allato persuadere possimus. Justitiæ partibus utemur, si aut innocentium, aut supplicum dicemus misereri oportere: si ostendemus bene merentibus gratiam referri convenire: si demonstrabimus ulcisci male meritos oportere: si fidem magnopere censebimus conservandam: si leges et mores civitatis egregie dicemus servari oportere: si societates atque amicitias studiose dicemus coli convenire: si, quod jus in parentes, deos, patriam natura comparavit, id religiose colendum demonstrabimus: si hospitium, clientelas, cognationes, affinitates caste colendas esse dicemus: ³ si nec

¹ Si quam ad rem. ² Aliquem. ³ Si nec prece, nec pretio.

pretio, nec gratia, nec periculo, nec similitate a via recta ostendemus deduci oportere: si dicemus, in omnibus jus æquabile statui convenire. His atque hujusmodi partibus justitiæ si quam rem in concione, aut in consilio faciendam censebimus, justam esse ostendemus; contrariis, injustam. Ita fiet, ut eisdem locis et ad suadendum, et ad dissuadendum simus comparati. Sin fortitudinis retinendæ causa faciendum quid esse dicemus, ostendemus, res magnas et celsas sequi et appeti oportere: et item res humiles et ¹ indignas viros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas ² dignitati suæ judicare. Item a nulla re honesta, periculi aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorem mortem turpitudine ³ habere: nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur: nullius pro rei veritate metnere inimicitias: quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis, et iis rebus, quas justitiæ colere cogit, adire periculum, et quemlibet suscipere laborem. Modestiæ partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniæ, similibusque rerum vituperabimus: si unamquamque rem certo natura termino definiemus: si, quoad cuique satis sit, ostendemus, et nimiam.

¹ Indignas viris fortes viros fortes. ² Dignitate sua, ³ Haberi.

progredi dissuadebimus, et modum unicuique rei statuemus. Huiusmodi partes sunt virtutis, amplificandæ, si suadebimus; attenuandæ, si ab his dehortabimur. [ut hæc attenuentur,] quæ supra demonstravi. Nam nemo erit, qui censeat a virtute recedendum: verum aut res non huiusmodi dicitur esse, ut virtutem possimus egregiam experiri, aut in contrariis potius rebus, quam in his, virtus constare ostendatur. Item si quo pacto poterimus, quam is, qui contra dicit, iustitiam vocarit, nos demonstrabimus ignaviam esse, et inertiam, ac pravam liberalitatem: quam prudentiam appellarit, ineptiam, et garrulam, et odiosam scientiam esse dicemus: quam ille modestiam dicit esse, eam nos inertiam, et dissolutam negligentiam dicemus: quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam, et inconsideratam appellabimus temeritatem.

IV. Laudabile est, quod conficit honestam, et præsentem, et consequentem commemorationem. Hoc nos eo a recto³ separavimus, non quod hæc quatuor partes, quæ subjiciantur sub vocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant: sed quanquam ex recto laudabile⁴ nasci-

¹ Al. male, libertatem. ² Sequentem. ³ Separavimus.
⁴ Nascatur.

tur, tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo. Neque enim solum laudis causa rectum sequi convenit; sed si laus consequitur, dupliciter recti appetendi voluntas. Quum igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordini placeat, quæ a deteriore ordine improbetur; aut ab aliquibus sociis, aut omnibus civibus, exteris nationibus, posterisque nostris.

Quum huiusmodi locorum divisio sit in consultatione, breviter aperienda est totius tractatio causæ. Exordiri licebit, vel a principio, vel ab insinuatione, vel iisdem rationibus, quibus in judiciali causa. Si cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrare oportebit. Quoniam in huiusmodi causis finis est utilitas, et ea dividitur in rationem tutam atque honestam: si utrumque poterimus ostendere, utrumque pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse; sin alterum demonstraturi erimus, simpliciter, quod dicitur sumus, ostendemus. At si nostram rationem tutam esse dicemus, divisione utemur in vim et consilium. Nam, quod in docendo, rei dilucidandæ causa, dolum appellavimus, id in dicendo honestas consilium appellabimus. Si rationis nostræ sententiam rectam esse

² Demonstrandum.

dicemus, et omnes partes recti incident; quadripartita divisione utemur: si non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione et confutatione utemur locis, quos ante ostendimus, nostris confirmandis, contrariis confutandis. Argumentationis artificiosæ tractandæ ratio de secundo libro petetur.

V. Sed si acciderit, ut in consultatione alteri abtuta ratione, alteri ab honesta, sententia sit, ut in deliberatione eorum, qui a Poënis circumsessi deliberant, quid agant; qui tutam rationem sequi suadebit, his locis utetur: Nullam rem utiliorem esse incolmitate: virtutibus uti neminem posse, qui suas rationes in tuto non collocarit: ne deos quidem esse auxilio iis, qui se inconsulto in periculum mittant: honestum nihil oportere existimari, quod non salutem pariat. Qui tutæ rei præponet rationem honestam, his locis utetur: Virtutem nullo tempore relinquendam: vel dolorem, si is timeatur; vel mortem, si ea formidetur, dedecore et infamia leviores esse: considerare, quæ sit turpitudine consecutura; at non immortalitatem, neque æternam incolmitatem consequi: nec esse exploratum, illo vitato periculo, nullum in aliud periculum venturos: virtute vel ultra ad mortem proficisci, esse præclarum: fortitudini fortunam quoque esse adjumento solere: eam tute vivere,

qui honeste vivat, non qui in præsentia incolomissit: et eum, qui turpiter vivat, incolomem in perpetuum esse non posse. Conclusionibus fere similibus in his, et judicialibus causis uti solemus, nisi quod in his maxime conducit quamplurima rerum ante gestarum exempla proferre.

VI. Nunc ad demonstrativum genus causæ tracteamus. Quoniam hæc causa dividitur in laudem et vituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrariis rebus erit vituperatio comparanda. Laus igitur potest esse rerum externarum, et corporis, et animi. Rerum externarum sunt ea, quæ casu, aut fortuna secunda, aut adversa, accidere possunt: ut genus, educatio, divitiæ, potestates, gloriæ, civitas, amicitia, et quæ hujusmodi sunt, et ea, quæ his sunt contraria. Corporis sunt ea, quæ natura corpori attribuit commoda aut incommoda: ut velocitas, vires, dignitas, valetudo, et quæ contraria sunt. Animi sunt ea, quæ consilio, et cogitatione nostra constant: ut prudentia, justitia, fortitudo, modestia, et quæ contraria sunt. [Erit igitur hæc confirmatio et confutatio nobis.] In hujusmodi igitur causa principium sumetur aut a nostra, aut ab ejus, de quo

¹ Sic vulgatæ olim editiones. Quod nos servavimus, Ern. invito, qui conjunctionem delet. Schütz: corporis, animi. Idem, ante ex contrariis, sponte inserit eorum.

loquemur, aut ab eorum, qui audient, persona, aut ab re. A nostra, si laudabimus, dicemus aut officio facere, quod causa necessitudinis intercedat: aut studio, quod ejusmodi virtutis sit, ut omnes commemorare debeant velle: aut quod rectum sit, ex aliorum laude ostendere, qualis noster animus sit. Si vituperabimus, aut merito facere, quod ita tractati simus: aut studio, quod utile putemus esse, ab omnibus unquam malitiam atque nequitiam cognosci: aut quod placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum vituperatione. Ab ejus persona, de quo loquemur, si laudabimus, vereri nos dicemus, ut illius facta verbis consequi possimus: omnes homines illius virtutes predicare oportere: ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. Si vituperabimus, ea, que videbimus contraria, paucis verbis commutatis, dici posse, dicemus: ut paulo ante exempli causa demonstratum est. Ab auditorum persona, si laudabimus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi causa pauca esse dicturos: aut si erunt ignoti, ut talem virum velint cognoscere, petemus: quoniam in eodem virtutis studio sint, apud quos laudemus, quo ille, qui laudetur fuerit, aut sit, sperare nos facile iis, quibus veli-

† Laudatur.

mus, hujus facta probaturos. Contraria vituperatio: quoniam norint, pauca de nequitia ejus nos esse dicturos: quod si ignorent, petemus ut cognoscant, uti malitiam vitare possint: quoniam dissimiles sint, qui audiunt, atque ille, qui vituperatur, nos sperare illius vitam vehementer improbaturos. Ab rebus ipsis, incertos esse, quid potissimum laudemus: vereri, ne, quum multa dixerimus, plura prætereamus, et quæ similes sententias habebunt: quibus sententiis contraria sumuntur a vituperatione.

VII. Principio tracto ab aliqua harum, quas ante commemoravimus, rationum, narratio non erit ulla, quæ necessario consequatur: sed si qua incidit, quam aliquid factum ejus, de quo loquemur, nobis narrandum sit cum laude, aut vituperatione, præcepto narrandi de primo libro repetetur. Divisione hac utemur. Primo exponemus, quas res laudaturi sumus, aut vituperaturi: deinde, ut quæque, quoque tempore res erit gesta, ordine dicemus, ut, quid, quamque tute cauteque egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi virtutes, aut vitia: deinde commoda aut incommoda corporis, aut rerum externarum, quomodo ab animo tractata sint, demonstrare. Ord-

† Tractato.

nem hunc adhibere in demonstranda vita debemus. Ab externis rebus: genus, in laude [quibus majoribus natus sit]: si bono genere, parem aut excelsoiorem fuisse: si humili genere, ipsum in suis, non in majorum virtutibus habuisse presidium. In vituperatione, si bono genere, dedecori majoribus fuisse: si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio, in laude, bene et honeste in bonis disciplinis per omnem pueritiam educatum esse: in vituperatione, e contrario. Deinde transire oportet ad corporis commoda. A natura, in laude: si sit dignitas atque forma, laudi fuisse eam; non quemadmodum ceteris, detrimento atque dedecori: si vires atque velocitas egregia; honestis exercitationibus et industriis dicemus comparata: si valetudo perpetua; diligentia, et temperantia cupiditatum. In vituperatione, si erunt hæc corporis commoda; male his usum dicemus, quæ casu et natura, tanquam quilibet gladiator, habuerit; si non erunt præter formam, omnia ipsius culpa et intemperantia non fuisse dicemus. Deinde revertemur ad extraneas res, et in his, animi virtutes, aut vitia quæ fuerint, considerabimus: divitiæ, an paupertas fuerit, et quæ potestates [quæ gloriæ], quæ amicitia, quæ inimicitia, et quid fortiter in inimicitia gerendis fecerit; cuius causa susceperit

inimicitias, qua fide, benivolentia, officio gesserit amicitias. In divitiis qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit: quemadmodum habuerit in potestatibus gerendis animum. Si interierit, cuiusmodi mors ejus fuerit, cuiusmodi res mortem ejus sit consecuta.

VIII. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime consideratur, illæ quatuor animi virtutes erunt accommodandæ; ut, si laudemus, aliud juste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter factum esse dicamus: si vituperemus, aliud injuste, aliud ignave, aliud immodeste, aliud stulte factum esse dicamus. Perspicuum est jam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripartita divisio laudis et vituperationis; si illud etiam assumerimus, non necesse esse nos omnes has partes in laudem, aut vituperationem transferre, propterea quod sæpe ne incidunt quidem: sæpe ita tenuiter incidunt, ut non sint necessaria dictu. Quapropter eas partes, quæ firmissima videbuntur, legere oportebit. Conclusionibus brevibus utemur, enumeratione ad exitum cause: in ipsa causa crebras et breves amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus cause, eo quod raro accidit in vita, negligentius considerandum est. Neque enim id, quod

potest accidere, ut faciendum sit aliquando, non oportet velle quam ¹ commodissime posse facere. Et, si separatim hæc causa minus sæpe tractatur; at in judicialibus, et in deliberativis causis sæpe magne partes versantur laudis, aut vituperationis. Quare in hoc quoque genere cause nonnihil industriae ² consumendum putemus.

Nunc, absoluta nobis difficillima parte rhetoriæ, hoc est, inventione perpolitâ, atque ad omne cause genus accommodata, tempus est ad ceteras partes proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

IX. Quoniam dispositio est, per quam illa, quæ invenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuntietur: videndum est, cujusmodi rationem in disponendo habere conveniat. Genera ³ dispositionum sunt duo: unum ab institutione artis profectum; alterum ad casum temporis accommodatum. Ex institutione artis disponemus, quum sequemur eam præceptionem, quam in primo libro exposuimus, hoc est, ut utamur principio, narratione, divisione, confirmatione, confutatione, conclusione: et hunc ordinem, quemadmodum præceptum est ante, in dicendo sequemur.

¹ Accomodatissime. ² Consummandum putamus.

³ Dispositionis.

Item ex institutione artis, non modo totas causas per orationem, sed per singulas quoque ¹ argumentationes disponemus, quemadmodum in secundo libro docuimus [id est, expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem]. Hæc igitur duplex dispositio est: una per orationes, altera per argumentationes, ab institutione artis profecta.

Est autem et alia dispositio, quæ, quum ab ordine artificioso recedendum est, oratoris iudicio ad tempus accommodatur: ut si a narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmissima argumentatione, aut a litterarum aliquarum recitatione: aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione: aut si quam huiusmodi permutationem ordinis faciamus: quorum nihil, nisi causa postulet, fieri oportebit. Nam si vehementer aures auditorum obtusæ videbuntur, atque animi defatigati ab adversariis multitudine verborum, commode poterimus principio supersedere, et exordiri causam aut a narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde, si commodum erit, quia non semper necesse est, ad principii sententiam reverti licebit.

X. Si causa nostra magnam difficultatem vide-

¹ Argumentationis partes.

bitur habere, ut nemo æquo animo principium possit audire; a narratione quum inceperimus, ad principii sententiam revertamur licebit. Si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus, et translationibus partium sæpe uti necesse est, quum ipsa res artificiosam dispositionem artificiose commutare cogit. In confirmatione et confutatione argumentationum dispositiones hujusmodi convenit habere: firmissimas argumentationes in primis et in postremis cause partibus collocare; mediocres, et neque inutiles ad dicendum, neque necessarias ad probandum, quæ si separatim ac singulæ dicantur, infirmæ sint, cum ceteris conjunctæ, firmæ et probabiles fiant, interponi et in medio collocari oportet. Nam, re narrata, statim expectat animus auditoris, ex qua re causâ confirmari possit. Quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem. Et quoniam nuperrime dictum facile memoriæ mandatur, utile est, quum dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Hæc dispositio locorum, tanquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit victoriam.

XI. Pronuntiationem multi maxime utilem oratori dixerunt esse, et ad persuadendum plurimum

valere. Nos quidem ¹ unam de quinque rebus plurimum posse non facile dixerimus; ² nec, egregie magnam esse utilitatem in pronuntiatione, audacter confirmaverimus. Nam commodæ inventiones, et concinnæ verborum elocutiones, et partium causæ artificiosæ dispositiones, et horum omnium diligens memoria, sine pronuntiatione, non plus, quam sine his rebus pronuntiatio sola, valere poterit. Quare, quia nemo de ea re diligenter scripsit (nam omnes vix posse putarunt de voce, et vultu, et gestu dilucide scribi, quum hæc res ad sensus nostros pertinerent), et quia magnopere ea pars a nobis ad dicendum comparanda est, non negligeretur videtur tota res consideranda.

Dividitur igitur pronuntiatio in vocis figuram, et corporis motum. Figura vocis est, quæ suum quemdam possidet habitum ratione et industria comparatum. Ea dividitur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem vocis maxime comparat natura, non nihil ³ adauget, sed maxime conservat cura: firmitudinem vocis maxime natura comparat, non nihil adauget, ⁴ sed maxime conservat exercitatio declamationis: mollitudinem vocis, hoc est, ut eam

¹ Unum. ² Schütz optime conjicit sed. ³ Alii, hanc auget. ⁴ Et.

torquere in dicendo, pro nostro commodo, possimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine vocis, et firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos attinet commoneere, nisi ut ab iis, qui non inscii sunt ejus artificii, ratio curandæ vocis petatur.

XII. De ea parte firmitudinis, quæ conservatur ratione declamationis, et de mollitudine vocis, quæ maxime necessaria est oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum videtur. Firmam igitur maxime poterimus in dicendo vocem conservare, si quam maxime sedata et depressa voce principia dicemus. Nam læduntur arteriæ, si, antequam levi voce permulsæ sunt, acri clamore compleantur. Etiam intervallis longioribus uti conveniet: recreatur enim vox spiritu, et arteriæ reticendo acquiescunt. Et continuum clamorem remittere, et ad sermonem transire oportet: commutationes enim faciunt, ut nullo genere vocis effuso, in omni voce integri simus. Et acutas vocis exclamationes vitare debemus: ictus enim fit, et vulnerantur arteriæ acuta atque attenuata nimis acclamatione; et si quis splendor

¹ Abest debemus.

est vocis, consumitur uno clamore universus. Et uno spiritu continenter multa dicere in extrema convenit oratione: fauces enim calefiunt, et arteriæ complentur, et vox, quæ varie tractata est, redimitur in quemdam sonum æquabilem atque constantem. Sæpe rerum nature gratia quadam jure debetur, velut accidit in hæc re. Nam quæ diximus ad vocem servandam prodesse, eadem attinent ad suavitatem pronuntiationis, ut, quod nostræ voci prosit, idem voluptate auditoris probetur. Utile est ad firmitudinem vocis, sedata vox in principio. Quid insuavius, quam clamor in exordio causæ? Intervals vocem confirmant: eadem sententias concinniores divisione reddunt, et auditori spatium cogitandi relinquunt. Conservat vocem continuam clamoris remissio: et auditorem quidem varietas maxime delectat; quum sermone animum ejus retinet, aut exsuscitat clamore. Acuta exclamatio vocem et fauces vulnerat: eadem lædit auditorem; habet enim quiddam illiberale, et ad muliebrem potius vociferationem, quam ad virilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione continens vox remedium est voci. Quid? hæc eadem nonne animum vehementissime calefacit auditoris, in totius conclusione causæ? Quoniam igitur res eadem vocis firmitudini, et pronuntia-

tionis ¹ suavitati prosunt, de utraque re simul erit in presentia dictum; de firmitudine, quæ visa sunt, de suavitate, quæ conjuncta fuerunt: cetera suo loco paullo post dicemus.

XIII. Mollitudo igitur vocis, quoniam omnis ad rhetoris præceptionem vocinet, diligentius nobis consideranda est. Eam dividimus in sermonem, contentionem, amplificationem. Sermo est oratio remissa, et finitima quotidiana locutioni: contentio est oratio acris, et ad confirmandum, et ² ad confutandum accommodata; amplificatio est oratio, quæ aut ³ in iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo dividitur in partes quatuor, dignitatem, demonstrationem, narrationem, jocationem. Dignitas est oratio cum aliqua gravitate, et vocis remissione: demonstratio est ⁴ oratio, quæ docet remissa voce, quomodo quid fieri poterit, aut non poterit: narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum, expositio: jocatio est oratio, quæ ex aliqua re risum pudentem et liberalem potest comparare. Contentio dividitur in continuationem et distributionem. Continuatio est orationis enuntiandæ acceleratio clamosa: distributio est in contentione oratio frequens, cum raris et brevibus intervallis, acri vocifera-

¹ Suavitudini. ² Abest ad. ³ Ad. ⁴ Abest oratio.

tionem. Amplificatio dividitur in cohortationem et conquestionem. Cohortatio est, quæ aliquid peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit: conquestio est oratio, quæ incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniam igitur multitudo vocis in tres partes divisa est, et hæ partes ipsæ in octo ¹ alias distributæ ² sunt, ³ quæ cujusque idonea pronuntiatio sit, demonstrandum videtur.

XIV. Sermo quum est in dignitate, plenis faucibus quam sedatissima et depressissima voce uti conveniet: ita tamen, ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus. Quum autem est in demonstratione, voce paululum attenuata, crebris intervallis et divisionibus uti oportebit: ut ipsa pronuntiatione eas res, quas demonstrabimus, inserere atque intersecare videamur in animis auditorum. Quum autem sermo in narratione est, tum vocum varietate opus est, ut, quo quidque pacto gestum sit, ita narrari videatur. Strenne quod volumus ostendere factum, celeriuscule dicemus: aliud otiose, retardabimus. Deinde modo acriter, tum clementer, mœste, hilariter in omnes partes commutabimus, ut verba, ita pronuntiationem.

¹ Partes alias. ² Abest sunt. ³ Harum octo partium quæ.

Si qua incidierint in narratione dicta, rogata, responsa, si quæ admirationes, de quibus nos narrabimus; diligenter animam advertemus, ut omnium personarum sensus, atque animos voce exprimamus. Siu erit sermo in jocatione, leniter tremebunda voce, cum parva significatione risus, sine ulla suspitione mîmæ cachinnationis, ¹ leniter oportebit à sermone serio torquere ad liberalem jocum vocem. Quum autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem, aut per distributionem faciendum est: in continuatione, adaucto mediocriter sono vocis, verbis continuandis, vocem quoque ² jungere oportebit, et torquere sonum, et celeriter cum clamore verba conficere, ut vim volubilem orationis vociferatio consequi possit; in distributione, ³ ab imis faucibus ⁴ exclamationem quam clarissimam adhibere oportet: et quantum spatii per singulas exclamationes sumserimus, tantum in singula intervalla spatii consumere jubemur. In amplificationibus, cum cohortatione, utemur voce attenuatissima, clamore leni, sono ⁵ equali, commutationibus crebris, maxima celeritate: in conquestione utemur voce depressa, inclinato sono, crebris intervallis, longis spatiis, magnis

¹ Leniter. ² Adaugere. ³ Vocem. ⁴ Exclamatione quam clarissima. ⁵ Equali.

commutationibus. De figura vocis satis dictum est: nunc de corporis motu dicendum videtur.

XV. Motus est corporis gestus, et vultus moderatio quedam, quæ pronuntianti convenit, et probabiliora reddit ea, quæ pronuntiantur. Convenit igitur in vultu pudorem et acrimoniam esse: in gestu nec venustatem conspicuam, nec turpitudinem esse, ne aut histriones, aut operarii videamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas vox est distributa, motus quoque corporis ratio videtur esse accommodanda. Nam si erit sermo cum dignitate; stans in vestigio, levi dexteræ motu loqui oportebit, hilaritate, tristitia, mediocritate vultus ad sermonis sententias accommodata: siu erit in demonstratione sermo; paullulum corpus a cervicibus ¹ demittemus (nam hoc est à natura datum, ut quam proxime tum vultum admoveamus ad auditores, si quam rem docere eos, et vehementer instigare velimus): siu erit in narratione sermo; idem motus poterit idoneus esse, qui paullo ante demonstrabatur in dignitate: siu in jocatione, vultu quamdam debebimus hilaritatem significare, sine commutatione gestus. Si contendemus per continuationem; brachio celeri, mobili vultu, acrispectu utemur: siu contentio fiet per distributio-

¹ Demittemus. Nam, etc.

nem; celeri ¹ projectione brachii, inambulatione, pedis dextri rara suppositione, acri et defixo aspectu uti oportebit. ² Si utemur amplificatione per cohortationem, paullo tardiore et consideratione gestu conveniet uti, similibus ceteris rebus, atque in contentione per continuationem: si utemur amplificatione per conquestionem, ³ feminis plangere, et capitis ictu, nonnunquam sedato et constanti gestu, mæsto et conturbato vultu uti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotii, qui motus corporis exprimere verbis, imitari scriptura conatus sum voces. Verum nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis commode scribi posset; nec, si id fieri non posset, hoc, quod feci, fore inutile putabam, propterea quod hic admonere volumus, ⁴ quid oporteret: reliqua trademus exercitationi. Hoc scire tamen oportet, pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi videatur.

XVI. Nunc ad thesaurum inventorum, atque ⁵ ad omnium partium rhetoricæ custodem memoriam transeamus. Memoria utrum habeat quidquam artificiosi, an omnis a natura proficiatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. Nunc

¹ Porrectione. ² Sin. ³ Feminico. ⁴ Quod. ⁵ Abest ad.

perinde atque constet in hac re multum valere artem et præceptionem, ita ea de re loquemur; placet enim nobis esse artificium memoriæ: quare placeat, alias ostendemus: in præsentia cujusmodi ea sit, aperiemus. Sunt igitur duæ memoriæ, una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quæ nostris animis insita est, et simul cum cogitatione nata: artificiosa est ea, quam confirmat inductio quædam, et ratio præceptionis. Sed quia in ceteris rebus ingenii bonitas imitatur sæpe doctrinam; ars porro naturæ commoda confirmat et auget: ita fit in hac re, ut nonnunquam naturalis memoria, si cui data est egregia, similis sit huic artificiosæ; porro hæc artificiosa, naturæ commoda retinet, et amplificat ratione doctrina. Quapropter et naturalis memoria præceptione confirmanda est, ut sit egregia: et hæc, quæ doctrina datur, indiget ingenii. Nec hoc magis, aut minus in hac re, quam in ceteris artibus fit, ut ingenio, doctrina, præceptione natura nitescat. Quare et illis, qui natura memores sunt, utilis hæc erit institutio: quod tute paullo post poteris intelligere. Quod si illi freti ¹ ingenio suo, nostro non indigent, tamen justa causa datur, quare iis, qui minus ingenii habent, adjumento velimus esse. Nunc de artificiosa me-

¹ Ingenio, nostra præceptione non indigerent... daretur.

memoria loquemur. Constat igitur artificiosa memoria ex locis et imaginibus. Locos appellamus eos, qui breviter, perfecte, insignite, aut natura, aut manu sunt absoluti, ut eos facile naturali memoria comprehendere et amplecti queamus, ut aedes, intercolumnium, angulum, fornicem, et alia, quæ his similia sunt. Imagines sunt formæ quedam, et notæ, et simulacra ejus rei, quam meminisse volumus: quod genus, equi, leones, aquilæ, quorum memoriam si volumus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. Nunc, cujusmodi locos invenire, et quo pacto reperire, et in locis imagines constituere oporteat, ostendemus.

XVII. Quemadmodum igitur qui litteras sciunt, possunt id quod dictatum est, scribere, et recitare, quod scripserunt: ita qui *αγγουσία* didicerunt, possunt, quæ audierunt, in locis collocare, et ex his memoriter pronuntiare. Loci enim cereæ aut chartæ similissimi sunt; imagines, litteris; dispositio et collocatio imaginum, scripturæ; pronuntiatio, lectio. Oportet igitur, si volumus multa meminisse, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare possimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quando perturbatione ordinis impediamur, quo secius, quotoquoque loco libebit, vel a superiore,

vel ab inferiore, vel a media parte imagines sequi, ¹ ea, quæ mandata locis erunt, ² videre et proferre possimus.

XVIII. Nam ut, si in ordine stantes notos complures viderimus, nihil nostra intersit, utrum a summo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eveniet, ut in quamlibet partem, quotoquoque loco libebit, imaginibus communiti dicere possimus id, quod locis mandaverimus. Quare placeat et ex ordine locos comparare; et locos, quos ³ sumserimus, egregie commeditari oportebit, ut perpetuo nobis hæcere possint. Nam imagines, sicut litteræ, delentur, ubi nihil illis utimur: loci, tanquam cera, remanere debent. Et, ne forte in numero locorum falli possimus, quantum quemque locum placet notari: quod genus, si in quinto loco manum auream colloceamus; ⁴ et in decimo aliquem notum, cui prænomen sit Decimo; deinde facile erit similes notas quinto quoque loco collocare.

XIX. Item commodius est in derelicta, quam in celebri regione locos comparare: propterea quod frequentia, et obambulatio hominum conturbat et

¹ Addant ut. ² Edere. ³ Assumserimus. ⁴ Et si in decimo.

infirmat imaginum notas; solitudo conservat integras simulacrorum figuras. Præterea dissimiles forma atque natura loci comparandi sunt, ut distincte interlucere possint: nam si quis multa intercolumnia sinuserit, conturbabitur similitudine locorum, ut ignoret, quid quoque in loco collocarit. Et magnitudine modica [et mediocres] locos habere oportet: nam et præter modum ampli, vagas imagines reddunt; et nimis angusti, sæpe non videntur posse capere imaginum collocationem. Tum nec nimis illastres, nec vehementer obscuros locos haberi oportet, ne aut obæcentur tenebris imagines, aut splendore præfulgeant. Intervalla locorum mediocria esse placet, fere paullo plus, aut minus pedum tricenum. Nam ut aspectus, ita cogitatio minus valet, sive nimis procul removeris, sive vehementer prope admoveris id, quod oportet videri. Sed quanquam facile est ei, qui paullo plura exploraverit, quamvis multos et idoneos locos comparare: tamen si quis ad ista satis idoneos invenire se non putabit, ipse sibi constituat, quam volet multos, licebit. Cogitatio enim quamvis regionem potest amplecti, et in ea situm loci ejusdem ad suum commodum et arbitrium fabricari et architectari. Quare licebit, si hæc prompta copia

¹ *Abest commodum et.*

contenti non erimus, nosmetipsas nobis cogitatione nostra regionem constituere, et idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. De locis satis dictum est: nunc ad imaginum rationem transeamus.

XX. Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, et ex omnibus verbis notas nobis similitudines eligere debemus, duplices similitudines esse debent; unæ rerum, alteræ verborum. Rerum similitudines exprimuntur, quum summam ipsorum negotiorum imagines comparamus: verborum similitudines constituuntur, quum uniuscujusque nominis et vocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam sæpe una nota, et imagine simplici comprehendemus, hoc modo: «ut si accusator dixerit, ab reo hominem veneno necatum, «et hereditatis causa factum arguerit, et ejus rei «multos dixerit testes et conscios esse»: si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse volumus; in primo loco rei totius imaginem conformabimus; ægrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam ejus detinebimus; si eum non agnoverimus, aliquem ægrotum non de minimo loco sumemus, ut cito in mentem venire possit, et reum ad lectum ejus adstituemus, dextra poculum, sinistra tabulas, medico testiculos arietinos tenentem. Hoc modo et

testium, et hereditatis, et veneno necati memoriam habere poterimus. Item deinceps cetera crimina ex ordine in locis ponemus: et, quotiescumque rem meminisse volumus, si formarum dispositione, et imaginum diligenti notatione utemur, facile ea, quae volumus, memoria consequemur.

XXI. Quam verborum similitudines imaginibus exprimere volumus, plus negotii suscipiemus, et magis ingenium nostrum exercebimus. Id nos hoc modo facere oportebit. « Jam domitium reges « Atridae parant. » In loco constituere oportet manus ad caelum tollentem Domitium, quum a Regibus Marciis loris cadatur. Hoc erit, « jam dominationem reges. » In altero loco Esopum et Cimbrum subornare Iphigeniam, Agamemnonem et Menelaum. Hoc erit, « Atridae parant. » Hoc modo omnia verba erunt expressa. Sed haec imaginum conformatio tum valet, si naturalem memoriam exsuscitaverimus hac notatione, ut, versu posito, ipsi nobiscum primum transeamus bis, aut tertium versum; deinde cum imaginibus verba exprimamus. Hoc modo natura suppediet doctrina: nam utraque altera separata minus erit firma; ita tamen ut multo plus in doctrina atque arte praer-

• Sch. In Iphigenia agentes A. et M.

sidii sit. Quod docere non gravaremur, ni metueremus, ne, quum ab instituto nostro recessissemus, minus commode servaretur haec dilucida brevitatis praerceptionis.

Nunc, quoniam solet accidere, ut imagines partim firmæ et ad moneundum idoneæ sint, partim imbecilles et infirmæ, quæ vix memoriam possint excitare: qua de causa utrumque fiat, considerandum est; ut, cognita causa, quas vitemus, et quas sequamur imagines, scire possimus.

XXII. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri: nam si quas res in vita videmus parvas, usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus; propterea quod nulla nisi nova, aut admirabili re commovetur animus: at si quid videmus, aut audimus egregie turpe, aut honestum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminisse consuevimus. Itemque quas res ante ora videmus, aut audimus, obliviscimur plerumque; quæ acciderunt in pueritia, meminimus optime saepe; nec hoc alia de causa potest accidere, nisi quod usitate res facile e memoria elabuntur, insignes et novæ manent diutius. Solis exortus, cursus, occasus, nemo admiratur, propterea quod quotidie fiunt; at eclipses solis mirantur, quia raro accidunt, et solis eclipses magis mirantur, quam lunæ,

quoniam hæ crebriores sunt. Docet ergo se natura vulgari et usitata re non exsuscitari; ¹ novitate et insigni quodam negotio commoveri. Imitetur igitur ars naturam, et quod ea desiderat, inveniat: quod ostendit, sequatur. Nihil est enim, quod aut natura extremum invenerit, aut doctrina primum: sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, et exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoria diuissime potest: id accidet, si quam maxime notas similitudines constituemus: si non mutas, nec vagas, sed ² aliquid agentes imagines ponemus: si egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus: si aliqua re exornabimus, ut si coronis, aut veste purpurea, quo nobis notatior sit similitudo: aut si qua re deformabimus, ut si cruentam, aut cæno oblitam, aut rubrica delibutam inducemus, quo magis insignita sit forma: aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuemus: nam ea res quoque faciet, ut facilius meminisse possimus. Nam quas res veras facile meminimus, easdem fictas et diligenter notatas meminisse non est difficile. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosque locos imaginum renovandarum causa celeriter animo percurramus.

¹ Novitate vero. ² Aliquid notam.

XXIII. Scio, plerosque Græcos, qui de memoria scripserunt, fecisse, ut multorum verborum imagines conscriberent, uti, qui eas ediscere vellent, paratas haberent, ne quid in quaerendo operæ consumerent. Quorum rationem aliquot de causis improbamus: primum, quod in verborum innumerabilium multitudine ridiculum sit mille verborum imagines comparare. Quantum enim poterunt hæc valere, quum ex infinita verborum copia, modo aliud, modo aliud nos verbum meminisse oportebit? Deinde cur volumus ab industria quemquam remove, ut ne quid ipse quaerat, quum ¹ nos illi omnia parata quaesitaque tradamus? Præterea similitudine alia alius magis commovetur. Nam ut sæpe, formam si quam similem cupimus dixerimus esse, non omnes habemus assessores, quod alii videtur aliud: ita fit in imaginibus, ut, quæ nobis diligenter ² notatæ sint, eæ parum videantur insignes aliis. Quare sibi quemque suo commodo convenit imagines comparare. Postremo præceptoris est docere, quemadmodum quaeri quidque conveniat, et unum aliquid, aut alterum, non omnia, quæ ejus generis erunt, exempli causa subjicere, quo res possit esse dilucidior. Ut quum de proœmiis quaerendis disputamus,

¹ Abst nos. ² Notæ.

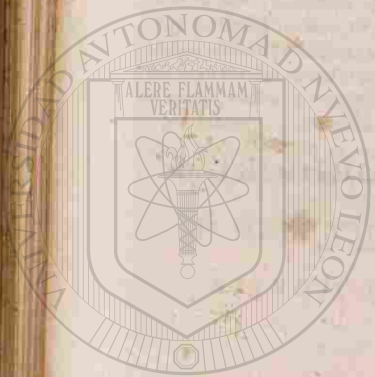
rationem damus quarendi, non mille proœmiorum genera conscribimus: ita arbitramur de imaginibus fieri convenire.

XXIV. Nunc, ne forte verborum memoriam, aut nimis difficilem, aut parum utilem¹ arbitrare, et ipsarum memoria rerum contentus sis, quod et utiliores sint, et plus habeant facilitatis, admonendus es, quare verborum memoriam non improbemus. Nam putamus oportere eos, qui velint res faciles sine labore et molestia facile meminisse, in rebus difficilioribus esse ante exercitatos. Nec nos hanc verborum memoriam inducimus, ut verus meminisse possimus, sed ut hac exercitatione, illa rerum memoria, quæ pertinet ad utilitatem, confirmetur; ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire possimus. Sed quum, in omni disciplina, infirma est artis præceptio sine summa assiduitate exercitationis, tum vero in *usuque verborum* minimum valet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia, comprobetur. Quam plurimos locos ut habeas, et quam maxime ad præcepta accommodatos, curare debes. In imaginibus collocandis, exerceri quotidie conveniet. Non enim sicut a ceteris studiis abdicimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest

¹ Arbitreris.

causa deducere aliqua. Nunquam est enim, quin aliquid memoriæ tradere velimus, et tum maxime, quum aliquo majore negotio detinemur. Quare quum sit utile, facile meminisse, non te fallit, quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris existimare, utilitate cognita. Pluribus verbis ad eam te hortari non est sententia, ne¹ aut tuo studio diffisi, aut minus, quam res postulat, dixisse videamur. De quinta parte rhetoricæ deinceps dicemus: tu primas quasque partes in animo frequenta: et, quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

¹ Aut tu nostro, aut nos tuo.

RHETORICORUM
AD C. HERENNIUM
LIBER QUARTUS.

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN

DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

®

LIBRI QUARTI

ALERE FLAMMAM
VERITATIS

Cum suis, non alienis exemplis utatur, ad illustranda quæ proposuit præcepta, copiosè auctor disserit, I—VII. Mox sequitur ipsa de Elocutione præceptio, prout agitur de genere *gravi*, de *mediocri*, de *attenuato*, VIII—X; monetque simul, ne, dum hæc genera consecramur, in finitima et propinqua vitia incidamus, XI. Monstrat deinde, quibus rebus constet præsertim Elocutio, *elegantia* scilicet, *compositione* et *dignitate*, XII. Inde verborum exornationes, seu *figure* pertractantur, XIII—XXXIV. Sequuntur sententiarum, XXXV—LV. Totum opus concludit brevis exhortatio, ad exercitationis in arte oratoria diligentiam.

RHETORICORUM

AD C. HERENNIUM

LIBER QUARTUS.

I. QUONIAM in hoc libro, C. Herenni, de elocutione conscripsimus, et quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris exemplis usi sumus, et id fecimus præter consuetudinem Græcorum, qui de hac re scripserunt; necessario faciendum est, ut paucis rationem nostri consilii demus. Atque hoc nos necessitudine facere, non studio, satis erit signi, quod in superioribus libris nihil neque ante rem, neque præter rem locuti sumus. Nunc, si pauca, quæ res postulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum est artis, ita, ut instituimus, persolvemus. Sed facilius nostram rationem intelliges, si prius, quid illi dicant, cognoveris.

Compluribus de causis putant oportere, quam ipsi præceperint, quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuscujusque generis ab oratore aut poeta probato sumtum ponere exemplum. Et primum se id modestia commotos facere dicunt, propterea quod videatur esse ostentatio quædam,

non satis habere, præcipere de artificio, sed ipsos etiam videri velle artificiose gignere exempla: hoc est, inquirunt, ostentare se, non ostendere artem. Quare pudor in primis est ad eam rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere et deridere videamur. Etenim quum possimus ab homine sumtum aut a Græcho ponere exemplum, videtur esse arrogantia, illa relinquere, et ad sua devenire. Præterea exempla testimoniorum locum obtinent. Id enim, quod admonuerit, et leviter fecerit præceptio, exemplo, sicut testimonio, comprobatur. Non igitur ridiculus sit, si quis in lite, aut in iudicio, domesticis testimoniis pugnet, et sui ipsius abutatur exemplo? Ut enim testimonium, sic exemplum, rei confirmande causa sumitur. Non ergo oportet hoc, nisi a probatissimo sumi, ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. Etenim necesse est, aut se omnibus antepoñant, et sua maxime probent, aut negent optima esse exempla, quæ a probatissimis oratoribus aut poetis sumta sint. Si se omnibus antepoñant, intolerabili arrogantia sunt; si quos sibi præponant, et eorum exempla suis exemplis non putent prestare, non possunt dicere, quare sibi illos antepoñant.

1 *Alii*, sunt.

II. Quid igitur ipsa auctoritas antiquorum? nam quum res probabiliores, tum hominum studia ad imitandum alacriora reddit: imo erigit omnium cupiditates, et acuit industriam, quum spes injecta est, posse imitando, Græchi, aut Crassi consequi facultatem. Postremo hoc ipsum esse summum artificium, res varias et dispares in tot poematibus et orationibus sparsas, et vage disjectas, ita diligenter eligere, ut unumquodque genus exemplorum sub singulos artis locos subjicere possis. Hoc si industria solum fieri posset, tamen essemus laudandi, quum talem laborem non fugissemus: nunc sine summo artificio non potest fieri. Quis est enim, qui nisi summe teneat artem, possit ea, quæ jubeat ars, de tanta, et tam diffusa scriptura notare, et separare? Ceteri, quum legunt orationes bonas aut poemata, probant oratores et poetas, neque intelligunt, qua re commoti probent: quod scire non possunt, ubi sit, nec quid sit, nec quo modo factum sit id, quod eos maxime delectet. At is, qui et hæc omnia intelligit, et idonea maxime eligit, et omnia in arte maxime scribenda redigit in singulas rationes præceptionis, necesse est ejus rei summus artifex sit. Hoc igitur maximum artificium est, in arte sua posse et alicuius exemplis uti.

1 Nunc vero. 2 Qui non, quum summe.

Hæc illi quum dicunt, magis nos auctoritate sua commovent, quam veritate disputationis. Illud enim veremur, ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam, quod ab ea parte steterint ii, qui et inventores hujus artificii fuerunt, et vetustate jam satis omnibus probati sunt. Quod si, illorum auctoritate remota, res omnes volent cum re comparare, intelligent, non omnia esse concedenda antiquitati.

III. Primum igitur, quod ab eis de modestia dicitur, videamus, ne nimium pueriliter proferatur. Nam si tacere, ¹ aut nihil scribere modestia est, cur quicquam scribunt, aut loquuntur? Sin aliquid suum scribunt, cur, quo secius omnia scribant, impediuntur modestia? Quasi si quis ad Olympiacum venerit cursum, et steterit, ut mittatur, impudentesque illos dicat esse, qui currere cœperint, ipse intra carceres stet, et narret aliis, quomodo Ladas aut Boius cum Sicyoniis cursitarint: sic isti, quum in artis curriculum descendunt, illos, qui in eo, quod est artificii, elaborent, aiunt facere immodeste; ipsi aliquem antiquum oratorem, aut poetam laudant, aut scripturam, sic ut in stadium artis rhetoricæ prodire non audeant. Non ausim dicere, sed tamen vereor, ne, qua in

¹ Et.

re laudem modestiæ venentur, in ea ipsa re sint impudentes. Quid enim tibi vis? aliquis inquit. Artem tuam scribis: gignis nobis novas præceptiones: eas ipse confirmare non potes: ab aliis exempla sumis. Vide, ne facias impudenter, qui tuo nōmini velis ex aliorum laboribus libare laudem. Nam si eorum volumina preheaderint antiqui oratores et poetæ, et suum quisque de libris sustulerit; nihil istis, quod suum ¹ velint, relinquatur. At exempla, quoniam testimoniorum similia sunt, item convenit, ut testimonia, ab hominibus probatissimis sumi. Primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi, neque testificandi causa, sed demonstrandi. Non enim, quum dicimus esse exornationem, quæ, verbi causa, constet ex similiter desinentibus verbis, et ponimus hoc exemplum a Crasso, ² quibus possumus, et debemus, non testimonium collocamus, sed exemplum. Hoc igitur interest inter exemplum et testimonium: exemplo demonstratur id, quod dicimus, cuiusmodi sit; testimonio, esse illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. Præterea oportet testimonium cum re convenire; aliter enim rem non potest confirmare. At id, quod illi faciunt, cum re non convenit. Quid ita? Quia pollicentur

² Schütz pessime, vocent.

artem se scribere, et exempla proferant ab iis plerunque, qui artem nescierunt. Tum quis est, qui possit id, quod de arte scripserit, comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? Contraque faciunt, quam polliceri videntur: nam quum scribere artem instituunt, videntur dicere se excogitasse, quod alios docerent; quum vero scribunt, ostendunt nobis, quid alii excogitarint.

IV. At hoc ipsum difficile est, inquit, eligere de multis. Quid dicitis difficile? utrum laboriosum, an artificiosum? Si laboriosum, non statim præclarum. Sunt enim multa laboriosa, quæ si faciatis, non continuo gloriemini: nisi forte etiam, si vestra manu fabulas, aut orationes totas transcripsissetis, gloriosum putaretis. Sin autem istud¹ artificiosum, egregium dicitis; videte, ne insueti rerum majorum videamini, si vos parvas, sicuti magna, delectat. Nam isto modo eligere rudis quidem nemo potest, sed sine summo artificio multi. Quisquis enim audierit de arte paulo plus, in elocutione præsertim, omnia videri poterit, quæ ex arte dicuntur; facere nemo poterit, nisi eruditus. Ita ut, si de tragediis Ennii velis sententias eligere, aut de Pacuvianis periodos, quia plane rudis id facere nemo poterit, quam

¹ Artificium.

feceris, te litteratissimum putes, ineptus sis; propterea quod id facile faciat quivis mediocriter litteratus: item si, quum ex orationibus et poematis elegeris exempla, quæ certis signis artificii notata sunt, quia rudis id nemo facere possit artificiosissime te fecisse putes, erres; propterea quod isto signo videmus te nonnihil ejus scire: aliis signis, multa scire¹ intelligemus. Quod si artificiosum est intelligere, quæ² sint ex arte scripta, multo est artificiosius, ipsum scribere ex arte. Qui enim scribit artificiose, ab aliis commode scripta facile intelligere poterit: qui eligit facile, non continuo ipse commode scribit. Et, si est maxime artificiosum, alio tempore utantur ea facultate, non tum, quum parere ipsi, et gignere, et proferre debent. Postremo in eo vim artificii consumant, ut ipsi ab aliis potius eligendi, quam aliorum boni electores existantur. Contra ea, quæ ab iis dicuntur, qui dicunt³ alienis exemplis uti oportere, satis est dictum. Nunc, quæ separatim dici possunt, consideremus.

V. Dicimus ergo, eos omnes, ideo quod alienis utantur, peccare, tum etiam magis delinquere, quod a multis exempla sumant. Sed de eo, quod postea diximus, ante videamus. Si concederem, aliena oportere assumere exempla, vincerem unius

¹ Intelligimus. ² Sunt. ³ Alienis se.

oportere: primum, quod contra hoc nulla staret eorum ratio; liceret enim eligerent, et probarent quemlibet, qui sibi in omnes res suppeditaret exempla, vel poetam, vel oratorem, cujus auctoritate niterentur. Deinde interest magni ejus, qui discere vult, utrum unum omnia, an omnia neminem, sed aliud alium putet consequi posse. Si enim putabit posse omnia penes unum consistere, ipse quodque ad omnium nitetur facultatem: sin id desperabit, in paucis se exercebit; ipsis enim contentus erit: nec mirum, quum ipse præceptor artis omnia penes unum reperire non potuerit. Allatis igitur exemplis a Catone, a Gracchis, a Laelio, a Scipione, Galba, Porcina, Crasso, Antonio, ceterisque; item sumtis aliis a poetis, et historiarum scriptoribus, necesse erit, eum, qui discet, ab omnibus putare omnia, ab uno pauca vix potuisse sumi. Quare, si unius alicujus esse se similem satis habebit, omnia, quæ omnes habuerint, solum habere se posse diffidet: ergo inutile est ei, qui discere vult, non putare, unum posse omnia. Igitur nemo in hanc incidet opinionem, si ab uno exempla sumssissent. Nunc hoc signi est, ipsos artis scriptores non potuisse unum potuisse in omnibus elocutionis partibus emere, quoniam neque sua protulerunt, neque unius alienjus, aut denique duorum, sed ab omnibus oratoribus et

poetis exempla sumserunt. Deinde si quis velit artem demonstrare nihil prodesse ad discendum, non male utatur hoc adjumento, quod unus omnes artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur juvat eorum rationem, qui omnino improbant artem, id, non ridiculum est, ipsum scriptorem artis suo judicio comprobare? Ergo ab uno sumenda fuisse docuimus exempla, si semper aliunde sumerentur.

VI. Nunc omnino aliunde sic intelligemus sumenda non fuisse. Primum omnium, quod ab artis scriptore affertur exemplum, de ejusdem artificio debet esse; non ut, si quis purpuram aut aliud quippiam vendens dicat: « Sume a me, sed hujus exemplum aliunde rogabo, tibi quæ ostendam. » Si merces ipsi qui venditant, aliunde exemplum quæriteat aliud mercis; aut si acervos se dicant tritici habere, et eorum exemplam pugno non habeant, quod ostendant: si Triptolemus, quum hominibus semen largiretur, ipse ab aliis id hominibus mutaretur: aut si Prometheus, quum mortalibus ignem dividere vellet; ipse a vicinis, cum testa ambulans, carbunculos corrogaret, non ridiculum videretur? Isti magistri, omnium dicendi præceptores, non videntur sibi ridicule facere, quum id, quod aliis pollicentur, ab aliis quærunt. Si qui se fontes maximos, penitus absconditos,

aperuisse dicat, et hoc, sitiens quam maxime, loquatur, neque habeat, qui sitim sedet, non rideatur? Isti, quum non modo dominos se fontium, sed se ipsos fontes esse dicant, et omnium rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, si quum id polliceantur aliis, arescant ipsi siccitate? Chares a Lysippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Myronis, brachia Praxitelis, pectus Polycleti: sed omnia coram magistrum facientem videbat, ceterorum opera vel sua sponte considerare poterat.

VII. Isti credant, eos, qui hæc velint discere, alia ratione doceri posse commodius. Præterea ne possunt quidem ea, quæ sumuntur ab aliis exempla, tam esse accommodata ad artem, quam propria; propterea, quod in dicendo leviter unusquisque locus plerumque tangitur, ne ars appareat. In præcipiendo expresse conscripta ponere oportet exempla, ut in artis formam convenire possint. Et post in dicendo, ne possit ars eminere et ab omnibus videri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti. Postremo hæc quoque res nos duxit ad hanc rationem, quod nomina rerum Græca, quæ convertimus, ea remota sunt à consuetudine. Quæ enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse usitata. Ergo hæc

asperiora primo videantur necesse est, idque fiet rei, non nostra, difficultate. Reliquum scripturæ consumetur in exemplis. Hæc aliena si posuissemus, factum esset, ut, quod commodius esset in hoc libro, id nostrum non esset; quod asperius, et inusitatum, id proprie nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. His de causis, quum artis inventionem Græcorum probassemus, exemplorum rationem secuti non sumus.

Nunc tempus postulat, ut ad elocutionis præcepta transeamus. Bipertita erit igitur nobis elocutionis præceptio. Primum dicemus, quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio debeat esse. Deinde ostendemus, quas res semper habere debeat.

VIII. Sunt igitur tria¹ genera, quæ genera nos figuras appellamus, in quibus omnis ratio non vitiosa consumitur: unam gravem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam vocamus. Gravis est quæ constat ex verborum gravium² magna et ornata constructione. Meliocris est, quæ constat ex humilioribus, neque tamen ex infima et pervulgatissima verborum dignitate. Attenuata est, quæ demissa est usque ad usitatissimam puri sermonis consuetudinem.

¹ Abest genera. = Laevi.

In gravi figurâ consumetur oratio, si quæ cu-
jusque rei poterunt ornatissima verba reperiri,
sive propria, sive ¹ translata, unamquamque ² in
rem accomodabuntur: et, si graves sententiæ,
quæ in amplificatione et commiseratione tractan-
tur, eligentur: et, si exornationes sententiarum
aut verborum, quæ gravitatem habebunt, de qui-
bus post dicemus, adhibebuntur. In hoc genere
figuræ erit hoc exemplum: « Nam quis est ves-
trum, iudices, qui satis idoneam possit in eum
penam excogitare, qui prodere hostibus patriam
cogitarit? Quod maleficium cum hoc scelere com-
parari, quod huic maleficio dignum supplicium
potest inveniri? In iis, qui voluissent ingenuam,
matrem familias constuprassent, pulsassent ali-
quem, aut postremo necassent, maxima suppli-
cia ³ majores consumserunt: huic truculentissimo
ac nefario facinori singularem penam non reli-
querunt? atque in aliis maleficiis ad singulos, aut
ad paucos ex alieno peccato injuria pervenit: hu-
jus sceleris qui sunt affines, uno consilio univer-
sis civibus atrocissimas calamitates machinantur.
O feros animos! o crudeles cogitationes! o dere-
lictos homines ab humanitate! ⁴ qui id agere ausi

¹ Translata sive extranea. ² Abest in. ³ Majores
nostri. ⁴ Quid agere.

« sunt, aut cogitare potuerunt, quo pacto hostes,
« revulsis majorum sepulcris, dejectis mœnibus,
« ovantes irruerent in civitatem; quomodo deum
« templis spoliatis, optimatibus trucidatis, aliis
« ¹ arreptis in servitutem, matribus familias et in-
« genuis sub hostilem libidinem subjectis, urbs
« acerbissimo concidat incendio [conflagrata]; qui
« se non putant, id, quod voluerint, ad exitum
« perduxisse, nisi sanctissimæ patriæ miserandum
« scelerati viderint cinerem. Nequeo verbis conse-
« qui, iudices, indignitatem rei: sed negligentius
« id fero, quia vos mei ² non egetis. Vester enim
« vos animus amantissimus reipublica facile edocet,
« ut eum, qui fortunas omnium voluerit prodere,
« præcipitem ³ perturbetis ex ea civitate, quam
« iste spurcissimorum hostium dominatu nefario
« voluerit obruere. »

IX. In mediocrî figurâ versabitur oratio, si hæc,
ut ante dixi, aliquantulum demiserimus, neque
tamen ad infimum descenderimus, sic: « Quibus-
« cum bellum gerimus, iudices, videtis; cum so-
« cietis, qui pro nobis pugnare, et imperium nostrum
« nobiscum simul virtute et industria conservare
« soliti sunt. Hi quum se, et opes suas, et copiam
« necessariorum ⁴ norint; tum vero nihilominus

¹ Arreptis. ² Indigetis. ³ Perturbetis. ⁴ Norunt.

« propter propinquitatem, et omnium rerum socie-
 « tatem quid in omnibus rebus populus romanus
 « posset, scire et existimare poterant. Hi, quum
 « deliberassent nobiscum bellum gerere, quæso,
 « quæ res erat, quæ freti bellum suscipere cona-
 « rentur, quum multo maximam sociorum partem
 « in officio manere intelligerent, quum sibi non
 « multitudinem militum, non idoneos imperatores,
 « non pecuniam publicam præsto esse viderent?
 « non denique ullam rem, quæ pertineret ad bel-
 « lum administrandum? Si cum finitimis de finibus
 « bellum gererent, si totum certamen in uno prælio
 « positum putarent, tamen omnibus rebus instruc-
 « tiores ac paratiores venirent; nedum illud impe-
 « rium orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges,
 « nationes, partim vi, partim voluntate consense-
 « runt, quum aut armis, aut liberalitate a populo
 « romano superati essent, ad se transferre tantulis
 « viribus conarentur. Quæret aliquis: Quid? Fre-
 « gellani non sua sponte conati sunt? Eo quidem
 « minus isti facile conarentur, quo, illi quem-
 « admodum³ discessissent, videbant. Nam rerum
 « imperiti, qui uniuscuiusque rei de rebus ante
 « gestis exempla petere non possunt, si per im-
 « prudentiam facillime deducuntur in fraudem: at

1. Estimare. 2. Pertineat. 3. Descissent.

« ii, qui sciunt, quid aliis acciderit, facile ex alio-
 « rum eventu, suis rationibus possunt providere.
 « Nulla igitur re inducti, nulla spè freti arma sus-
 « tulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam
 « quemquam tenuisse, ut imperium populi romani
 « tentare auderet, nullis copiis fretus? Ergo ali-
 « quid fuisse necesse est: quid aliud, nisi id, quod
 « dico, potest esse?

X. In attenuato figuræ genere, quod ad infimum
 et quotidianum sermonem demissum est, hoc erit
 exemplum: « Nam ut forte hic in balneas venit,
 « cœpit, postquam perfusus est, defricari. Deinde,
 « ubi visum est, ut in alycum descenderet, ecce
 « ibi iste de transverso, Heus, inquit, adolescens,
 « pueri tui modo me pulsaverunt; satisfacias oportet.
 « Hic, qui id ætatis ab ignoto præter consue-
 « tudinem appellatus esset, erubuit. Iste clarius
 « eadem et alia dicere cœpit. Hic vix tandem in-
 « quit: Sine me considerare. Tum vero iste cœpit
 « clamare voce ista, quæ vel facile cuivis rubores
 « elicere posset: Ita petulans es atque acer, ut ne
 « ad solarium quidem idoneus, ut mihi videtur
 « sed pone scenam, et in ejusmodi locis exercita-
 « tus sis. Conturbatus est adolescens: nec mirum,
 « cui etiam nunc pedagogi lites ad aurículas ver-
 « sarentur, imperito ejusmodi conviciorum. Ubi
 « enim iste vidisset scurræ exhausto rubore, qui

« se putaret nihil habere, quod de existimatione
 « perderet, ut omnia sine famæ detrimento facere
 « posset? » Igitur genera figurarum ex ipsis exem-
 plis intelligi poterunt. Erit enim et attenuata
 verborum constructio quædam, et item alia in
 gravitate, alia posita in mediocritate.

Est autem cavendum, ne, dum hæc genera con-
 sectamur, in finitima et propinqua vitia veniamus.
 Nam gravi figuræ, quæ laudanda est, propinqua
 est ea, quæ fugienda est, quæ recte videbitur ap-
 pellari, si sufflata nominabitur. Nam ut corporis
 bonam habitudinem tumor imitatur sæpe; ita gra-
 vis oratio sæpe imperitis videtur ea, quæ turget et
 inflata est, quum aut novis, aut priscais verbis, aut
 duriter aliunde translatis, aut gravioribus, quam
 res postulat, aliquid dicitur, hoc modo: « Nam
 « qui perduellionibus vendidit patriam, non satis
 « supplicii dederit, si præceps in Neptuniis ¹ de-
 « pulsus erit lacunas. ² Peniteat igitur istum, qui
 « montes belli fabricatus est, campos sustulit pa-
 « cis. » In hoc genus plerique quum declinassent,
 et ab eo, quo profecti sunt, aberraverunt, et spe-
 cie gravitatis falluntur, nec prospicere possunt
 orationis tumorem.

XL. Qui in mediocre genus orationis profecti

¹ Depultus. ² Penitet.

sunt, si pervenire eo non ¹ potuerunt, errantes
 perveniunt ad confine genus ejus generis, quod
 appellamus fluctuans et dissolutum; eo quod sine
 nervis et articulis fluctuat huc et illuc, nec potest
 confirmate, neque viriliter sese expedire. Id est hu-
 jusmodi: « Socii nostri quum belligerare nobiscum
 « vellent, profecto ratiocinati essent etiam atque
 « etiam, quid possent facere, si quidem sua sponte
 « facerent, et non haberent hic adjuutores multos,
 « ² malos homines et audaces. Solent enim diu co-
 « gitare omnes, qui magna negotia volunt agere. »
 Non potest hujusmodi sermo tenere attentum audi-
 torem: diffluit enim totus, neque quicquam com-
 prehensens perfectis verbis amplectitur. Qui non
 possunt in illa facetissima verborum attenuatione
 commode versari, veniunt ad aridum et exsangue
 genus orationis, quod non alienum est exile nomi-
 nari, ejusmodi est hoc: « Nam istic ille ad balneas
 « accessit; ad hunc postea dicit: Hic tuus servus me
 « pulsavit. Postea dicit hic illi: Considerabo. Post
 « ille huic convicium fecit, et magis magisque præ-
 « sentibus multis clamavit. » Frivulus hic quidem
 jam et illiberalis est sermo. Non enim adeptus est id,
 quod hæret attenuata figura, puris verbis et electis
 compositam orationem. Omne genus orationis, et

¹ Poterunt. ² Et malos,

grave, et mediocre, et attenuatum, dignitate afficiunt exornationes, de quibus post loquemur: quæ si raræ disponentur, distinctam, sicuti coloribus; si crebræ collocabuntur, oblitam reddent orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut gravem medicis, medicrem excipiat attenuata. Deinde identidem commutentur, ut facile satietas varietate vitetur.

XII. Quoniam, quibus in generibus elocutio versari debeat, dictum est, videamus nunc, quas res debeat habere elocutio commoda et perfecta. Quæ maxime [admodum] oratori accommodata est, tres res in se debet habere, elegantiam, compositionem, dignitatem. Elegantiæ est, quæ facit, ut unumquodque pure et aperte dici videatur. Hæc distribuitur in latinitatem, et explanationem. Latinitas est, quæ sermonem purum conservat, ab omni vitio remotum. Vitia in sermone, quo minus is latinus sit, duo possunt esse: solæcismus, et barbarismus. Solæcismus est, quum, in verbis pluribus, consequens verbum superiori non accommodatur. Barbarismus est, quum verbum aliquod vitiose effertur. Hæc qua ratione vitare possimus, in arte grammatica dilucide dicemus. Explanatio

¹ Reddunt. ² Unumquodque. ³ Abest in. ⁴ Discimus.

est, quæ reddit apertam et dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, usitatis verbis, et propriis. Usitata sunt ea, quæ versantur in sermone et consuetudine quotidiana: propria, quæ ejus rei verba sunt, aut esse possunt, quæ de loquemur.

Compositio est verborum constructio, quæ facit omnes partes orationis æquabiliter perpolitas. Ea conservabitur, si fugiemus crebras vocalium concursionem, quæ vastam atque hiantem orationem reddunt, ut hoc est: « Baccæ æncæ amonissimæ impendebant. » Et si vitabimus ejusdem litteræ nimiam assiduitatem; cui vitio versus hic erit exemplo (nam hic nihil prohibet in vitis, alienis exemplis uti):

O Tite, tute, Tati, tibi tanta tyranne tulisti!

Et hic ejusdem poetæ:

Quidquam quisquam, cuiquam quod conveniat, neget.

Et, si ejusdem verbi assiduitatem nimiam fugiemus; ea est hujusmodi: « Nam cæjus rationis ratio non exstet, ei rationi ratio non est fidem habere. » Et, si non utemur continenter similiter cadentibus verbis, hoc modo:

Flentes, plorantes, lacrymantes, obtestantes.

Et, si verborum transectionem vitabimus, nisi quæ erit concinna, qua de re posteriori loquimur; quo in vitio est Lucilius assiduus, ut hoc est in prioro libro:

Has res ad te scriptas, Luci, misimus, Æli.

Item fugere oportet longam verborum continuationem, quæ et auditoris aures, et oratoris spiritum ledit. His vitiiis in compositione vitatis, reliquum operis consumendum est in dignitate.

XIII. Dignitas est, quæ reddit ornatum orationem, varietate distinguens. Hæc in verborum et sententiarum exornationem dividitur. Verborum exornatio est, quæ ipsius sermonis insignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio est, quæ non in verbis, sed in ipsis rebus quamdam habet dignitatem.*

Repetitio est, quum continenter ab uno atque eodem verbo in rebus similibus et diversis principia sumuntur, hoc modo: « Vobis istud attribuendum est, vobis gratia habenda, vobis res ista erit « honori. » Item, « Scipio Numantiam sustulit, « Scipio Carthaginem delevit, Scipio pacem peperit, « Scipio civitatem servavit. » Item, « Tu in forum « prodire, tu lucem conspicerere, tu in horum conspectum venire conaris? audes verbum facere? « audes quidquam ab istis petere? Audes supplicium

« deprecari? Quid est, quod possis defendere? quid « est, quod audeas postulare? quid est, quod tibi « putes concedi oportere? Non iusjurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti manus « intulisti? non denique in omni dedecore volutatus « es? » Hæc exornatio, quum multum venustatis habet, tum gravitatis et acrimonie plurimum. Quare videtur esse adhibenda et ad ornandam et ad exaugendam orationem.

Conversio est, per quam non, ut ante, primum repetimus verbum, sed ad postremum continenter revertimur, hoc modo: « Pœnos populus romanus « iustitia vicit, armis vicit, liberalitate vicit. » Item, « Ex quo tempore concordia de civitate sublata « est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est, respublica sublata est. » Item, « C. Lælius homo navus erat, ingeniosus erat, « doctus erat, bonis viris et studiosis amicus erat: « ergo in civitate primus erat. » Item, « Nam quum « istos, ut absolvant te, rogas; ut pejerent, rogas; « ut existimationem negligant, rogas; ut leges populi romani tuæ libidini largiantur, rogas. »

XIV. Complexio est, quæ utramque complectitur exornationem, et hanc, et quam ante exposuimus, ut et repetatur idem primum verbum sæpius, et

* Augendam.

crebro ad idem postremum revertamur, hoc modo:
 « Qui sunt, qui fœdera saepe ruperunt? Carthagi-
 nienses. Qui sunt, qui crudele bellum in Italia
 gesserunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui Ita-
 liam deformaverunt? Carthaginienses. Qui sunt,
 « qui sibi postulant ignosci? Carthaginienses. Vi-
 dete ergo, quid conveniat eos impetrare. » Item,
 « Quem senatus damnarit, quem populus romanus
 damnarit, quem omnium existimatio damnarit,
 « eum vos sententiis vestris absolvitis? »

Tradductio est, quæ facit, ut, quum idem verbum
 crebrius ponatur, non modo non offendat ani-
 mum, sed etiam concinniorum orationem reddat,
 hoc pacto: « Qui nihil habet in vita jucundius vita,
 « is cum virtute vitam non potest colere. » Item,
 « Eum tu hominem appellas, qui si fuisset homo,
 « nunquam tam crudeliter vitam hominis petisset.
 « At erat inimicus. Ergo inimicum sic ulcisci vo-
 luit, ut ipse sibi reperiretur inimicus? » Item,
 « Divitias sine divitum esse: ¹ tu virtutem præfer
 « divitiis. Nam si volēs divitiās cum virtute com-
 « parare, vix satis idoneæ tibi videbuntur divitiæ,
 « quæ virtutis pedisequæ sint. » Ex eodem genere
 exornationis est, quum idem verbum modo ponitur
 in hac, modo in altera re, hoc modo: « Cur eam

¹ Tu vero virtutem.

« rem tam studiose curas, quæ multas tibi dabit
 « curas? » Item, « Amari jucundum ¹ est, si cure-
 « tur, ne quid insit amari. » Item, « Veniam ad
 « vos, si mihi senatus det veniam. » In his quatuor
 generibus exornationum, quæ adhuc propositæ
 sunt, non inopia verborum fit, ut ad idem verbum
 redeatur sæpius; sed inest festivitas quædam, quæ
 facilius auribus dijudicari, quam verbis demon-
 strari potest.

XV. Contentio est, quum ex contrariis verbis
 aut rebus oratio conficitur, hoc pacto: « Habet
 « assentatio jucunda principia, eadem exitus ama-
 « rissimos offert. » Item, « Inimicus te placibilem,
 « amicis inexorablem præbes. » Item, « In otio
 « tumultuarius, in tumultu ² es otiosus. In re frigi-
 « dissima cales, in ferventissima friges. Tacito
 « quum opus est, clamas: ubi loqui convenit, ob-
 « mutescis. Ades; abesse vis. Abes; reverti cupis.
 « In pace bellum quæritas; in bello pacem deside-
 « ras. In concione de virtute loqueris; in prælio
 « præ ignavia tubæ sonitum perferre non potes. »
 Hoc genere si distinguemus orationem, et ornatu
 et graves poterimus esse.

Exclamatio est, quæ conficit significationem do-
 loris, aut indignationis alicujus, per hominis, aut

¹ Sit. ² Solus es otiosus.

urbis, aut loci, aut rei cujuspiam compellationem, hoc modo: « Te nunc alloquor, Africane, cujus « mortui quoque nomen splendori ac decori est « civitati. Tui clarissimi nepotes suo sanguine aluerunt inimicorum crudelitatem. » Item, « O perfidiose Fregelle, quam facile scelere vestro contabuisisti, ut, cujus nitor urbis Italiam nuper illustravit, ejus nunc vix fundamentorum reliquiae maneat. » Item, « Bonorum insidiatores, latrocinio vitam innocentissimi ejusque petistis: tantamne ex iniquitate judiciorum vestris calumniis assumitis facultatem? » Hac exclamazione si loco utemur, et raro, et quum rei magnitudo postulare videbitur; ad quam volemus indignationem animum auditoris adducemus.

Interrogatio non omnis gravis est, neque concinna, sed hæc, quæ, quum enumerata sunt ea, quæ obsunt cause adversariorum, confirmat superiorem orationem, hoc pacto: « Quum igitur hæc omnia faceres, diceres, administrares, utrum animos sociorum ab republica removebas, et alienabas, an non? et, utrum aliquem exornari oportuit, qui ista prohiberet, ac fieri non sineret, an non? »

XVI. Ratiocinatio est, per quam ipsi a nobis rationem poscimus, quare quidque dicamus, et crebro nosmet a nobis petimus uniuscujusque pro-

positionis explanationem. Ea est hujusmodi: « Majores nostri si quam unius peccati mulierem damnabant, simplici judicio multorum maleficorum convictam putabant: Quo pacto? quoniam, quam impudicam judicabant, eam venefici quoque damnatam existimabant. Quid ita? quia necesse est, eam, quæ suum corpus addiderit turpissimæ cupiditati, timere permultos. Quos istos? virum, parentes, ceteros, ad quos videt sui dedecoris infamiam pertinere. Quid postea? quos tantopere timeat, eos necesse est, ut, quoquo modo possit, veneficio petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantiam audacem, naturam muliebris inconsideratam. Quid venefici damnatam? quid? putabant impudicam quoque necessario. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium causa, quam turpis amor et intemperans libido commovere potuit: ¹ ejus mulieris animus esset corruptus, ejus corpus castum esse non putaverunt. Quid in viris? idemne ² observabant? minime. Quid ita? quia viros ad unumquodque maleficium singulæ cupiditates impellunt: mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. » Item, « Bene ³ majores hoc comparaverant, ut neminem

¹ Quum cujus. ² Hoc observabant. ³ Majores nostri.

« regem, quem armis cepissent, vita privarent.
 « Quid ita? quia, quam nobis facultatem fortuna
 « dedisset, iniquum erat in eorum supplicio con-
 « sumere, quos eadem fortuna paullo ante in am-
 « plissimo statu collocarat. Quid quod exercitum
 « contra duxit? desino meminisse. Quid ita? quia
 « viri fortis est, qui de victoria contendunt, eos
 « hostes putare; qui victi sunt, eos homines judi-
 « care, ut possit bellum fortitudo minuere, pacem
 « humanitas augere. At ille, si vicisset, num idem
 « fecisset? non profecto tam sapiens fuisset. Quid
 « igitur ei parcis? quia talem stultitiam contemnere,
 « non imitari consuevi. » Hæc exornatio ad sermo-
 nem vehementer accommodata est, et animum au-
 ditoris retinet attentum, tum venustate sermonis,
 tum rationum expectatione.

XVII. Sententia est oratio sumpta de vita, quæ
 aut quid sit, aut quid esse oporteat in vita, bre-
 viter ostendit, hoc modo: « Difficile est primum
 « virtutes revereri, qui semper secunda fortuna sit
 « usus. » Item, « Liber is est existimandus, qui nulli
 « turpitudini servit. » Item, « Egenus æque est is, qui
 « non satis habet, et is, cui nihil satis potest esse. »
 Item, « Optima vivendi ratio est eligenda: eam
 « jucundam consuetudo reddet. » Hujusmodi sen-
 tentiæ simplices non sunt improbandæ, propterea
 quod habet brevis expositio, si rationis nullius

indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque
 probandum est genus sententiæ, quod confirmatur
 subjectione rationis, hoc modo: « Omnes bene
 « vivendi rationes in virtute sunt collocandæ, prop-
 « terea quod sola virtus in sua potestate est, omnia
 « præter eam subjecta sunt ¹ sub fortunæ ² domi-
 « nationem. » Item, « Qui fortunis alicujus inducti
 « amicitiam ejus secuti sunt, hi, simul ac fortuna
 « dilapsa est, devolant omnes. Quum enim recessit
 « ea res, quæ fuit consuetudinis causa, nihil super-
 « est, quare possint in amicitia retineri. » Sunt
 item sententiæ, quæ dupliciter efferuntur, sine
 ratione, et cum ratione. Hoc modo sine ratione:
 « Errant, qui in prosperis rebus omnes impetus
 « fortunæ se putant fugisse. Sapienter cogitant,
 « qui temporibus secundis casus adversos reformi-
 « dant. » Cum ratione, hoc pacto: « Qui adolescen-
 « tium peccatis ignosci putant oportere, falluntur,
 « propterea quod ætas illa non est impedimento
 « bonis studiis. At hi sapienter faciunt, qui ado-
 « lescentes maxime castigant, ut, quibus virtutibus
 « omnem vitam tueri ³ possint, eas in ætate matu-
 « rissima velint comparare. » Sententiæ interponi
 raro convenit, ut rei actores, non vivendi præ-
 ceptores esse videamur. Quum ita interponentur,

¹ Abest sub. ² Dominatione. ³ Possunt.

multum afferent ornamenti. ¹ Necessè est enim eam comprobet tacitus auditor, quum ad causam videat accommodari rem certam, ex vita et moribus suam.

XVIII. Contrarium idem fere est, quod contentio. Contrarium est, quod ex rebus diversis duabus alteram breviter et facile confirmat, hoc pacto: « Nam, qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quomodo alienis rebus amicum fore speres? » Et item, « Nam, quem in amicitia perfidiosum cognoveris, eum quare putes inimicitias cum fide habere posse? » Et, « Qui privatus intolerabili superbia fuerit, eum commodum et sui cognoscentem ² fore in potestate, qui ³ speres? » Et, « Qui in sermonibus et conventu amicorum verum dixerit nunquam, eum sibi in concionibus credis a mendacio temperaturum? » Item, « Quos ex collibus deiecimus, cum iis in campo metuis dicicare? Qui quum plures erant, pauciores sunt, metuimus, ne sint superiores? » Hoc exortationis genus, brevibus et continuatis verbis perfectum esse debet; et quum commodum est auditu, propter brevem et absolutam conclusionem;

¹ Nam necessè est, animo eam comprobet. ² Videre.

³ Speret.

tum vero vehementer id, quod opus est oratori, comprobat contraria re, et ex eo, quod dubium non est, expedit illud, quod dubium est, ut aut dilui non possit, aut multo difficillime possit.

XIX. Membrum orationis appellatur res breviter absoluta sine totius sententiæ demonstratione, quæ denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: « Et inimico proderas; » id est unum, quod appellatur membrum: deinde hoc excipitur oportet ab altero, « Et amicum lædebas. » Ex duobus membris hæc exortatio potest constare: sed commodissima et absolutissima est, quæ ex tribus constat, hoc pacto: « Et inimico proderas, et amicum lædebas, et tibi ipsi non consulebas. » Item, « Nec reipublicæ consulisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti. »

Articulus dicitur, quum singula verba intervallis distinguuntur cæsa oratione, hoc modo: « Acrimonia, voce, vultu adversarios perterruisti. » Item, « Inimicos invidia, injuriis, potentia, perfidia sustulisti. » Inter hujus generis, et illius superioris vehementiam hoc interest, quod illud tardius et rarius venit, hoc crebrius et celerius pervenit. Itaque in illo genere, ex remotione brachii, et ¹ contortione dexteræ gladius ad corpus afferri; in hoc

¹ Contorsione, contentione.

autem crebro et celeri vulnere corpus consauciari videtur.

Continuatio est densa et continens frequentatio verborum cum absolute sententiarum. Ea utitur commodissime triperito; in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia, hoc pacto: « Ei non multum potest obesse fortuna, qui sibi firmius in virtute, quam in casu, praesidium collocavit. » In contrario, hoc modo: « Nam si quis spei non multum collocarit in casu, quid est, quod ei magnopere casus obesse possit? » In conclusione, hoc pacto: « Quod si in eos plurimum fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt; non sunt omnia committenda fortuna; ne maguam nimis in nos habeat dominationem. » In his tribus generibus ad continuationis vim adeo frequentatio est necessaria, ut infirma facultas oratoris videatur, nisi sententiam, et contrarium, et conclusionem frequentibus efferat verbis. Sed et alias quoque nonnunquam non alienum est, tametsi necesse non est, eloqui res aliquas per huiusmodi continuationes.

XX. Compar appellatur, quod habet in se membra orationis, de quibus ante diximus, quae constant ex pari fere numero syllabarum. Hoc non

¹ Constant.

¹ dinumeratione nostra fiet (nam id quidem puerile est), sed tantum ² afferet usus et exercitatio facultatis, ut animi quodam sensu par membrum superiori referre possimus, hoc modo: « In praelio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat; hac omnia graves casus administrabant. » Item, « Alii fortuna felicitatem dedit, huic industria virtutem comparavit. » In hoc genere saepe fieri potest, ut non plane par sit numerus syllabarum, et tamen esse videatur, si una aut etiam altera syllaba est alterutrum brevis; aut si, quam in altero plures sunt, in altero longior aut longiores, plenior aut pleniores syllaba erunt: ut longitudo aut plenitudo harum multitudinem alterius assequatur et exaequet.

Similiter cadens exornatio ³ appellatur, quum in eadem constructione verborum, duo aut plura sunt verba, quae similiter iisdem casibus ⁴ efferantur, hoc modo: « Hominem laudas egentem virtutis, abundantem felicitatis. » Item, « Cujus omnis in pecunia spes est, ejus a sapientia est animus remotus. Diligenter comparat divitias, negligentia corrumpit animum; et tamen quum ita vivit, neminem praese ducit hominem. » Simi-

¹ De enumeratione. ² Afferit. ³ Dicitur. ⁴ Efferuntur.

liter desinens est, quum, tametsi casus non insunt in verbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto: «Turpiter audes facere, nequiter studes dicere. «Vivis invidiose, delinquis studiose, loqueris «odiosè.» Item, «Audacter territas, humiliter placas.» Hæc duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in casus similitudine versatur, inter se vehementer conveniunt: et ea re, his qui bene utuntur, plerumque simul ea collocant in iisdem partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet: «Perditissima ratio est amorem petere, pudorem fugere: diligere formam, negligere famam.» Hic et ea verba, quæ casus habent, ad casus similes; et illa, quæ non habent, ad similes exitus veniunt.

XXI. Annomination est, quum ad idem verbum et ¹ ad idem nomen acceditur commutatione unius litteræ aut litterarum ²; aut ad res dissimiles similia verba accommodantur. Ea multis et variis rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione ejusdem litteræ, sic: «Hic, qui se magnifice jactat atque ostentat, venit ³ ante, quam Romam venit.» Ex contrario: «Hic, quos homines alea vicit, eos ferro statim vincit.» Productione ejusdem litteræ, hoc modo: «Huic avium dulcedo

¹ Abest ad. ² Additur; syllabæ aut syllabarum. ³ Antè ante.

«ducit ad avium.» Brevitate ejusdem litteræ, hoc modo: «Hic tametsi videtur esse honoris cupidus, tamen non tantum curiam diligit, quantum Curiam.» Addeendis litteris, hoc pacto: «Hic sibi posset temperare, nisi amori mallet obtemperare.» Demendis litteris, sic: «Si lenones vitasset tanquam leones, vitæ se tradidisset.» Transferendis litteris, sic: «Videte, judices, utrum homini navo, an vano credere malitis.» Item, «Nolo esse laudator, ne videar adulator.» Commutandis, hoc modo: «Deligere oportet, quem velis diligere.» Hæc sunt annominations, quæ in litterarum brevi commutatione, aut productione, aut translatione, aut aliquo hujusmodi genere versantur.

XXII. Sunt autem aliæ, quæ non habent tam propinquam in verbis similitudinem, et tamen dissimiles non sunt. Quibus de generibus unum est hujusmodi: «Quid veniam, qui sim, quare veniam, quem insimulem, cui prosim, quem postulem, brevi cognoscetis.» Nam hic est in quibusdam verbis quædam similitudo non tam affectanda, quam illæ superiores, sed tamen adhibenda nunquam. Alterum genus hujusmodi: «Demus operam, Quirites, ne omnino Patres Conscripti

: Litteraturæ.

«circumscripti putentur.» Hæc annominatio accedit magis ad similitudinem, quam superior; sed minus, quam illæ superiores; propterea quod non solum addita, sed uno tempore demtæ quoque literæ sunt. Tertium genus est, quod versatur in casuum commutatione, aut unius, aut plurium nominum. Unius nominis, hoc modo: «Alexander Macedo summo labore animum ad ¹ virtutem a pueritia confirmavit. Alexandri virtutes per orbem terræ cum laude et gloria sunt ² pervulgatæ. Alexandro si vita longior data esset, Oceanum manus Macedonum transvolasset. Alexandrum omnes, ut maxime metuerint, item plurimum dilexerunt.» Variè hic unum nomen in commutatione casuum volutatatum est. Plura nomina, casibus commutatis, hoc modo ³ faciunt annominationem: «Ti. Gracchum, rempublicam administrantem, indigna prohibuit nex diutius in ea commorari. C. Graccho similiter occisio cblata est, quæ virtum reipublicæ amantissimum subito de sinu civitatis eripuit. Saturninum, fide captum malorum, perfidiæ scelus vita privavit. Tuus, o Druse, sanguis domesticos parietes, et vultum parentis aspersit. Sulpicium, cui paulo ante

¹ Virtutes. ² Alii omittunt. ³ Faciunt.

omnia concedebant, eum brevi spatio non modo vivere, sed etiam sepeliri prohibuerunt.» Hæc tria genera proxima exornationum, quorum unum in similiter cadentibus, alterum in similiter desinentibus verbis, tertium in annominationibus positum est, perraro sumenda sunt, quum in veritate dicemus: propterea quod non hæc videntur reperiri posse sine elaboratione et consantione operæ.

XXIII. Ejusmodi autem studia ad delectationem, quam ad veritatem, videntur accommodatiora. Quare fides, et gravitas, et severitas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis. Et non modo tollitur auctoritas dicendi: sed offenditur quoque in ejusmodi oratione auditor; propterea quod est in his lepos et festivitas, non dignitas, neque pulchritudo. Quare, quæ sunt ampla et pulchra, diu placere possunt: quæ lepida et concinna, cito satietate afficiunt aurium sensum fastidiosissimum. Quo modo igitur, si crebro his generibus utemur, puerili videbimur elocutione delectari: ita si raro has interseremus exornationes, et in causa tota variè dispergemus, commode luminibus distinctis illustrabimus orationem.

Subjectio est, quum interrogamus adversarios, aut quærimus ipsi, quid ab illis, aut quid contra

nos dici possit: deinde subjicimus id, quod dici oportet, ¹ aut non oportet, aut nobis adjumento futurum sit, aut obfuturum illis e contrario, hoc modo: «Quaro igitur, unde iste tam pecuniosus est factus. Amplum patrimonium relictum est? at patris bona venierunt. Hereditas aliqua obvenit? non potest dici, sed etiam a necessariis omnibus exheredatus est. Præmium aliquod ex lite aut judicio cepit? non modo id non fecit, sed etiam insuper ipse grandi sponione ² victus est. Ergo si his rationibus locupletatus non est, sicut omnes videtis; aut isti domi nascitur aurum, aut, unde licitum non est, pecunias accipit.»

XXIV. Item, «Sæpe, iudices, animadverti, multos aliqua honeste tractatam, quam ne inimici quidem criminari possint, sibi præsidium petere: quorum nihil potest adversarius facere. Nam utrum ad patris virtutem confugiet? at eum vos jurati capite damnastis. An ad suam revertetur antiquam vitam, alicubi honeste tractatam? at hic quidem ante oculos vestros quomodo vixerit, scitis omnes. An cognatos suos enumerabit, quibus vos conveniat commoveri? at hi quidem nulli sunt. Amicos proferet? at nemo est, qui sibi non putet turpe, istius amicum nominari.» Item, «Credo,

¹ Aut quod non oportet. ² Victus.

inimicum, quem nocentem putabas, in iudicium adduxisti? nam non; indemnatum necasti. Leges, quæ id facere prohibent, veritus es? at ne scriptas quidem judicasti. Quum ipse te veteris amicitiae commonefaceret, commotus es? at nihilo minus, sed etiam studiosius occidisti. Quid? quum tibi pueri ad pedes volutarentur, misericordia motus es? at eorum patrem crudelissime sepultura quoque prohibuisti.» Multum inest acrimonie et gravitatis in hac exornatione, propterea quod, quum quaesitum est, quid oporteat, subjicitur id non esse factum. Quare facillime fit, ut ¹ exangeatur indignitas negotii. Ex eodem genere, ut ad nostram quoque personam referamus subjectionem, sic: «Nam quid me facere ² convenit, quum a tanta Gallorum multitudine circum sederet? An dimicarem? at quum parva manu tum prodiremus, locum quoque inimicissimum habebamus. Sederem in castris? at neque subsidium, quod expectarem, habebamus, neque erat, ³ qui vitam prodiceremus. Castra relinquere? at obsidebamur. Vitam militum neglerem? at ea videbar eos accepisse conditione, ut, quoad possem, incolmes patrie et parentibus conservarem. Hostium conditionem repu-

¹ Angeatur. ² Conveniret. ³ Quo.

« diarem? at salus antiquior est militum, quam im-
« pedimentorum. » Hujusmodi consequuntur iden-
tidem subjectiones, ut ex omnibus ostendi videat-
ur, nihil potius, quam quod factum sit, faciendum
fuisse.

XXV. Gradatio est, in qua non ante ad conse-
quens verbum descenditur, quam ad superius conse-
scensum est, hoc modo: « Nam quæ reliqua spes
« manet libertatis, si illis, et quod libet, licet; et
« quod licet, possunt; et quod possunt, audent; et
« quod audent, faciunt; et quod faciunt, vobis mo-
« lestum non est? » Item, « Non sensi hoc, et non
« suasi; neque suasi, et non ipse statim facere cœpi;
« neque facere cœpi, et non perfecti; neque perfecti,
« et non probavi. » Item, « Africano industria vir-
« tatem, virtus gloriam, gloria æmulos compa-
« ravit. » Item, « Imperium Græciæ fuit ² penes
« Athenienses, Atheniensium potiti sunt Spartiæ,
« Spartiæ superavere Thebani, Thebanos Mace-
« dones vicerunt, qui ad imperium Græciæ brevi
« tempore adjunxerunt Asiam bello subactam. »
Habet in se quemdam leporem superioris cujusque
crebra repetitio verbi, quæ propria est hujus exor-
nationis.

² Apud.

Definitio est, quæ rei alicujus proprias amplec-
titur potestates breviter et absolute, hoc modo:
« Majestas reipublicæ est, in qua continetur dig-
« nitas et amplitudo civitatis. » Item, « Injurie
« sunt, quæ aut pulsatione corpus, aut convicio
« aures, aut aliqua turpitudine vitam cujuscumque
« violant. » Item, « Non est ista diligentia, sed
« avaritia; ideo quod diligentia est accurata con-
« servatio suorum: avaritia, injuriosa appetitio
« alienorum. » Item, « Non est ista fortitudo, sed
« temeritas; propterea quod fortitudo est contem-
« ptio laboris et periculi cum ratione utilitatis, et
« compensatione commodorum: temeritas est cum
« inconsiderata laborum perpersione gladiatoria
« periculorum susceptio. » Hæc ideo commoda
pntatur exornatio, quod omnem rei cujuscumque
vim et potestatem ita dilucide proponit, et brevi-
ter explicat, ut neque pluribus verbis oportuisse
dici videatur, neque lucidius potuisse dici pu-
tetur.

XXVI. Transitio vocatur, quæ quum ostendit
breviter, quid dictum sit, proponit item brevi,
quid sequatur, hoc modo: « In patriam cujusmodi
« fuerit, habetis: nunc in parentes qualis existe-
« rit, considerate. » Item, « Mea in istam beneficia
« cognoscitis: nunc, quomodo iste mihi gratiam

« retulerit, accipite. » Proficit hæc ¹ aliquantulum exornatio ad duas res: nam et quid dixerit commonet, et ad reliquum comparat auditorem.

Correctio est, quæ tollit id, quod dictum est, et pro eo id, quod magis idoneum videtur, reponit, hoc pacto: « Quod si iste suos hospites rogasset, imo inuisset modo; hoc facile perfici posset. » Item, « Nam postquam isti vicerunt, atque adeo victi sunt: eam quomodo victoriam appellem, quæ victoribus plus calamitatis, quam boni dederit? — O virtutis comes invidia, quæ bonos insequeris plerumque, atque adeo insectaris! » Commovetur hoc genere animus auditoris. Res enim communi verbo elata, tantummodo dicta videtur: ast ea, post ipsius oratoris correctionem, magis idonea fit pronuntiatione. Non igitur satius esset, diceret aliquis, ab initio, præsertim quum scribas, ad optimum et electissimum verbum devenire? Est, quum non est satius, si commutatio verbi id erit demonstratura, ejusmodi rem esse, ut, quum eam communi verbo appellaris, levius dixisse videaris; quum ad electius verbum accedas, insigniorem rem facias. Quod si continuo venisses ad id verbum, nec rei, nec verbi gratia animadversa esset.

¹ Aliquantum.

XXVII. ¹ Occupatio est, quum dicimus, nos præterire, aut non scire, aut nolle dicere id, quod tunc maxime diximus, hoc modo: « Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantia addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem: nunc consulto relinquo. Et illud prætereo, quod te tribuni rei militaris infrequentem tradiderunt: deinde quod injuriarum satisfacisti L. Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico: revertor ad illud, de quo iudicium est. » Item, « Non dico te ab sociis pecunias accepisse, non sum in eo occupatus, quod civitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas tuas omnes omitto. » Hæc utilis est exornatio, si aut rem, quam non pertinet aliis ostendere, occulte admonuisse prodest, aut si longum est, aut ignobile, aut planum non potest fieri, aut facile potest reprehendi; ut utilius sit occulte fecisse suspicionem, quam hujusmodi intendisse orationem, quæ redarguatur.

Disjunctio est, quum eorum, de quibus dicimus, aut utrumque, aut unumquodque certo concluditur verbo, sic: « Populus romanus Numantiam delevit, Carthaginem sustulit, Corinthum disjecit, Fregellas evertit. Nihil Numantinis vi-

¹ Spalding ad Quintil., IX, 3: Occultatio.

« retulerit, accipite. » Proficit hæc ¹ aliquantulum exornatio ad duas res: nam et quid dixerit commonet, et ad reliquum comparat auditorem.

Correctio est, quæ tollit id, quod dictum est, et pro eo id, quod magis idoneum videtur, reponit, hoc pacto: « Quod si iste suos hospites rogasset, imo inuisset modo; hoc facile perfici posset. » Item, « Nam postquam isti vicerunt, atque adeo victi sunt: eam quomodo victoriam appellem, quæ victoribus plus calamitatis, quam boni, dederit? — O virtutis comes invidia, quæ bonos insequeris plerumque, atque adeo insectaris! » Commovetur hoc genere animus auditoris. Res enim communi verbo elata, tantummodo dicta videtur: ast ea, post ipsius oratoris correctionem, magis idonea fit pronuntiatione. Non igitur satius esset, diceret aliquis, ab initio, præsertim quum scribas, ad optimum et electissimum verbum devenire? Est, quum non est satius, si commutatio verbi id erit demonstratura, ejusmodi rem esse, ut, quum eam communi verbo appellaris, levius dixisse videaris; quum ad electius verbum accedas, insigniorem rem facias. Quod si continuo venisses ad id verbum, nec rei, nec verbi gratia animadversa esset.

¹ Aliquantum.

XXVII. ¹ Occupatio est, quum dicimus, nos præterire, aut non scire, aut nolle dicere id, quod tunc maxime diximus, hoc modo: « Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantia addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem: nunc consulto relinquo. Et illud prætereo, quod te tribuni rei militaris infrequentem tradiderunt: deinde quod injuriarum satisfacisti L. Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico: revertor ad illud, de quo iudicium est. » Item, « Non dico te ab sociis pecunias accepisse, non sum in eo occupatus, quod civitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas tuas omnes omitto. » Hæc utilis est exornatio, si aut rem, quam non pertinet aliis ostendere, occulte admonuisse prodest, aut si longum est, aut ignobile, aut planum non potest fieri, aut facile potest reprehendi; ut utilius sit occulte fecisse suspicionem, quam hujusmodi intendisse orationem, quæ redarguatur.

Disjunctio est, quum eorum, de quibus dicimus, aut utrumque, aut unumquodque certo concluditur verbo, sic: « Populus romanus Numantiam delevit, Carthaginem sustulit, Corinthum disjecit, Fregellas evertit. Nihil Numantinis vi-

¹ Spalding ad Quintil., IX, 3: Occultatio.

« res corporis auxiliatæ sunt; nihil Carthaginiensibus scientia rei militaris adjumento fuit; nihil Corinthiis erudita calliditas præsidii tulit; nihil Fregellanis morum et sermonis societas opitulata est. » Item, « Formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut vetustate exstinguitur. » Hic utrumque, et in superiore exemplo unamquamque rem certo verbo concludi videmus.

Conjunctio est, quum interpositione verbi et superiores orationis partes comprehenduntur, et inferiores, hoc modo: « Formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut vetustate. »

Adjunctio est, quum verbum, quo res comprehenditur, non interponimus, sed aut primum, aut postremum collocamus. Primum, hoc pacto: « Deflorescit formæ dignitas aut morbo, aut vetustate. » Postremum sic: « Aut morbo, aut vetustate formæ dignitas deflorescit. » Ad festivitatem disjunctio est apposita; quare rarius utemur ea, ne satietatem pariat: ad breviter conjunctio; quare sæpius adhibenda est. Hæ tres exornationes de simplici genere manant.

XXVIII. Conduplicatio est, cum ratione amplificationis, aut commiserationis, ejusdem unius, aut plurium verborum iteratio, hoc modo: « Tu-

« *Vulgo*, Tumultus C. Gracchi tumultus... comparat.

« multus Gracchi, Gracchi tumultus domesticos et intestinos comparant. » Item, « Commotus non es, quum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus? » Item, « Nunc etiam audes in horum conspectum venire, proditor patriæ, proditor, inquam, patriæ, venire audes in horum conspectum? » Vehementer auditorem commovet ejusdem redintegratio verbi, et vulnus majus efficit in contrario causæ; quasi aliquid telum sæpius perveniat in eandem partem corporis. Interpretatio est, quæ non iterans idem redintegrat verbum, sed id commutat, quod positum est, alio verbo, quod idem valeat, hoc modo: « Rempublicam radicibus evertisti, civitatem funditis dejecisti. » Item, « Patrem nefarie verberasti, parenti manus sclerate intulisti. » Necesse est ejus, qui audit, animam commoveri, quum gravitas prioris dicti renovatur interpretatione verborum.

Commutatio est, quum dux sententiæ inter se discrepantes ex transiectione ita efferuntur, ut a priorè posterior, contraria priori, profisciscatur, hoc modo: « Esse oportet, ut vivas; non vivere, ut edas. » Item, « Ea re poemata non facio, quia, cujusmodi volo, non possum; cujusmodi possum, nolo. » Item, « Quæ de illo dicuntur, dici non possunt; quæ dici possunt, non dicuntur. »

Item, « Si pœma loquens pictura est; pictura
 « tacitum pœma debet esse. » Item, « Quia stultus
 « es, ea re taces; non tamen, quia taces, ea re
 « stultus es. » Non potest dici, quam commode
 fiat, quum contrariæ sententiæ translatione verba
 quoque convertantur. Plura subjecimus exempla,
 ut, quoniam difficile est hoc genus exornationis
 inveniri, dilucidum esset, ut, quum bene esset
 intellectum, facilius in dicendo inveniretur.

XXIX. Permissio est, quum ostendimus in di-
 cendo, nos aliquam rem totam tradere et conce-
 dere alicujus voluntati, sic: « Quoniam omnibus
 « rebus ereptis, ¹ solus superest animus et corpus,
 « hæc ipsa, quæ mihi de multis sola relicta sunt,
 « vobis et vestræ condono potestati. Vos me, quo
 « pacto vobis videbitur, utamini, atque abutamini
 « licebit impune: in me, quidquid libet, statuite:
 « dicite, atque obtemperabo. » Hoc genus tametsi
 alias quoque nonnunquam tractandum est, tamen
 ad misericordiam commovendam vehementissime
 est accommodatum.

Dubitatio est, quum querere videtur orator,
 utrum de duobus potius, aut quid de pluribus
 potissimum dicat, hoc modo: « Obfuit eo tem-
 « pore plurimum rei publicæ consulam sive stulti-

¹ Abest solus.

« tiam, sive malitiam dicere oportet, sive utrum-
 « que. » Item, « Tu istud ausus es dicere, homo
 « omnium mortalium...? » nam quo te, digno mo-
 « ribus tuis, appellem nomine? »

Expeditio est, quum, rationibus compluribus
 enumeratis, quibus aliqua res aut fieri aut non
 fieri potuerit, ceteræ tolluntur, una relinquuntur,
 quam nos intendimus, hoc modo: « Necesse est,
 « quum constet istum ² fundum nostrum fuisse,
 « ostendas, te aut vacuum possedisse, aut usu
 « tuum fecisse, aut emisse, aut hereditate tibi
 « venisse. Vacuum, quum ego adessem, posside-
 « re non potuisti: tuum usu fecisse etiamquam
 « non potes: emptio nulla profertur: hereditate
 « tibi, me vivo, mea pecunia venire non potuit.
 « Relinquitur ergo, ut me vi de meo fundo deje-
 « ceris. » Hæc exornatio plurimum juvabit con-
 jecturales argumentationes; sed non erit, tanquam
 in plerisque, ut, quum velimus, ea possimus uti:
 nam facere id non poterimus, nisi nobis ipsa ne-
 gotii natura dabit facultatem.

XXX. Dissolutio est, quæ, conjunctionibus ver-
 borum e medio sublatis, partibus separatis effertur,
 hoc modo: « Gere morem parenti, pare co-
 « gnatis, obsequere amicis, obtempera legibus. »

¹ Quæro, quoniam te, etc. ² Nostrum fundum.

Item, « Descende in integram defensionem, noli
« quidquam recusare, da servos in quaestionem,
« stude verum invenire. » Hoc genus et acrimoniam
habet in se, et vehementissimum est, et ad bre-
vitatē accommodatum.

Præcisio est, quum, dictis quibusdam, reli-
quum, quod cœptum est dici, relinquatur in au-
dientium iudicio, sic: « Mihi tecum præcertatio
« non est, ideo quod populus romanus me... nolo
« dicere, ne cui forte arrogans videar: te autem
« sepe ignominia dignum putavit. » Item, « Tu ista
« nunc audes dicere, qui nuper alienæ domui...?
« non ausim dicere, ne, quum te digna dixerō,
« me indignum quidpiam dixisse videar. » Hic atrocior
tacita suspicio, quam disertā explanatio facta
est.

Conclusio est, quæ brevi argumentatione ex iis,
quæ ante dicta sunt, aut facta, conficit id, quod
necessario consequatur, hoc modo: « Quod si Da-
« nais datum erat oraculum, non posse capi Tro-
« jam, sine Philoctetæ sagittis, hæc autem nihil aliud
« fecerant, nisi Alexandrum perculerunt: huac ex-
« stinguere, id nimirum capi fuit Trojam. »

XXXI. Restant etiam decem exornationes verbo-
rum, quas idcirco non vage dispersimus, sed a su-
perioribus separavimus, quod omnes in uno gene-
re positæ sunt. Nam earum omnium hoc proprium

est, ut ab usitata verborum potestate recedatur,
atque in aliam rationem cum quadam venustate
oratio conferatur.

De quibus exornationibus nominatio est prima,
quæ nos admonet, ut, cui rei nomen aut non sit,
aut satis idoneum non sit, eam nosmet idoneo
verbo nominemus, aut imitationis, aut significa-
tionis causa. Imitationis, hoc modo, ut majores
rudere, et vagire, et mugire, et murmurare, et
sibilare appellaverunt. Significandæ rei causa, sic:
« Postquam iste in rempublicam fecit impetum,
« fragor civitatis inprimis est auditus. » Hoc gene-
re raro utendum est, ne novi verbi assiduitas odium
pariat: sed si commode quis eo utatur, et raro,
non modo non offendet novitate, sed exornabit
etiam orationem.

Pronominatio est, quæ sicuti cognomine quo-
dam extraneo demonstrat id, quod suo nomine
appellari non potest; ut, si quis, quum loquatur
de Gracchis: « At non Africani nepotes, inquiet,
« istiusmodi fuerunt. » Item, si quis de adversario
quum dicat: « Vide te nunc, inquiet, iudices, quem-
« admodum me Plagiosippus iste tractavit. » Hoc
pacto non inornate poterimus et in laudando, et in
laudando, ² aut corpore, aut animo, aut extraneis

¹ Inquit. ² In corpore, in animo, aut in extraneis rebus.

rebus dicere, sicuti cognomen, quod pro certo nomine[†] collocemus.

XXXII. Denominatio est, quæ a propinquis et finitimis rebus trahit orationem, qua possit intelligi res, quæ non suo vocabulo sit appellata. Id aut ab inventore conficitur, ut si quis de Tarpeio loquens, eum Capitolinum nominet: aut ab invento, ut si quis pro Libero vinum, pro Cerere frugem appellet: aut ab instrumento dominum, ut si quis Macedonas appellarit, hoc modo: « Non tam cito « sarissa Græcia potitæ sunt »; aut idem, Gallos significans, dicat: « Nec tam facile ex Italia materis « Transalpina depulsa est »: aut id, quod fit, ab eo, qui facit; ut, si quis, quam bello velit ostendere aliquid quempiam fecisse, dicat: « Mars istud « te facere necessario coegit »: aut si, quod facit, ab eo, quod fit, ut, quam desidiosam artem dicemus, quia desidiosos facit; et frigus pigrum, quia pigros facit. Ab eo, quod continet, id, quod continetur, hoc modo denominabitur: « Armis Italia « non potest vivici, nec Græcia disciplinis. » Nam hic pro Græcis et Italis, quæ continent, notata sunt. Ab eo, quod continetur, id, quod continet; ut, si quis aurum, vel argentum, aut ebur nominet, quam divitias velit nominare. Harum om-

† Collocamus.

nium denominationum magis in præcipiendo divisio, quam in quaerendo difficilis inventio est, ideo quod plena consuetudo est non modo poetarum et oratorum, sed etiam quotidiani sermonis, huiusmodi denominationum.

Circuitio est oratio, rem simplicem[†] assumta circumscribens elocutione, hoc pacto: « Scipionis « providentia Carthagini opes fregit. » Nam hic, nisi orandi ratio quædam esset habita, Scipio potuit et Carthago simpliciter appellari.

Transgressio est, quæ verborum perturbat ordinem perversione, aut transjectione. Perversione, sic: « Hoc vobis deos immortales arbitror dedisse « pietate pro vestra. » Transjectione, hoc modo: « Instabilis in istum plurimum fortuna valuit. » Item, « Omnes invidiose eripuit tibi bene vivendi « casus facultates. » Huiusmodi transjectio, quæ rem non reddit obscuram, multum proderit ad continuationes, de quibus ante dictum est: in quibus oportet verba[‡] sint ad poeticum quemdam extracta numerum, ut perfecte et perpolitissime possint esse absolutæ.

XXXIII. Superlatio est oratio superans veritatem, alicujus augendi, minuendæ causa. Hæc sumi-

[†] Assumptam. [‡] Sicut a poetis in quemdam extruere numerum.

tur separatim, aut cum comparatione. Separatim sic: «Quod si concordiam retinebimus, imperii «magnitudinem solis ortu atque occasu metiemur.» Cum comparatione, aut a similitudine, aut a præstantia [superlatio sumitur]. A similitudine sic: «Corpore niveum candorem, aspectu igneum ardorem assequatur.» A præstantia, hoc modo: «Cujus ore sermo melle dulcior profuebat.»¹ Ex eodem genere hoc est: «Tantus erat in armis «splendor, ut solis fulgor obscurior videretur.»

Intellectio est, quum res tota parva de parte cognoscitur, aut de toto pars. De parte totum si intelligitur: «Non illæ te nuptiales tibiæ ejus matrimonii commonebant?» Nam hic omnis sanctimonia nuptiarum, uno signo tibiærum intelligitur. De toto pars, ut si quis ei, qui vestitum aut ornatum sumtuosum ostendet, dicat: «Ostentas mihi «divitias, et locupletes copias jactas.» Ab uno plura intelliguntur, hoc modo: «Pæno fuit Hispanus auxilio, fuit immanis ille Transalpinus: «in Italia quoque idem nonnemo togatus sensit.» A pluribus unum sic intelligitur: «Atrox calamitas pectora mœrore pulsabat. Itaque anhelans ex imis pulmonibus præ cura spiritus ducebatur.» Nam in superioribus plures Hispani, et Galli, et

¹ Abest ex.

togati, hic unum pectus et unus palmo intelligitur: et erit illic diminutus numerus festivitatis, hic adauctus gravitatis gratia.

Abusio est, quæ verbo simili et propinquo pro certo et proprio abutitur, hoc modo: «Vires hominis breves sunt, aut parva statura, aut longum «in homine consilium;—aut oratio magna,—aut «uti pauco sermone.» Nam hic facile est intellectu, finitima verba rerum dissimilium, ratione abusionis esse traducta.

XXXIV. Translatio est, quum verbum in quamdam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte¹ videbitur posse transferri. Ea utitur rei ante oculos ponendæ causa, sic: «Hic «Italiam tumultus expergefecit terrore subito.» Brevitatis causa, sic: «Recens adventus exercitus «subito civitatem exstinxit.» Obscenitatis vitandæ causa, sic: «Cujus mater quotidianis nuptiis delectatur.» Angendi causa, sic: «Nullius mœrore «et calamitas istius explere inimicitias, et nefariam «saturare crudelitatem potuit.» Mimendi causa, sic: «Magno se prædicat auxilio fuisse, quia paululum in rebus difficillimis aspiravit.» Ornandi causa, sic: «Aliquando reipublicæ rationes, quæ «maliâ nocentum² exaruerant, virtute optima-

¹ Videtur. ² Exaruerant.

« tum ¹ revirescent. » Translationem dicunt padentem esse oportere, ut cum ratione in consimilem rem transeat, ne sine delectu temere et cupide videatur in dissimilem transcurrisse.

Permutatio est oratio, aliud verbis, aliud sententia demonstrans. Ea dividitur in tres partes, similitudinem, argumentum, contrarium. Per similitudinem sumitur, quum translationes, una, aut plures, frequenter ponuntur a simplici ratione ductæ, sic: « Nam quum canes funguntur officiis » Inporum, cui presidio pecua credemus? » Per argumentum tractatur, quum a persona, aut a loco, aut a re aliqua, similitudo, augendi aut minuendi causa, ducitur: « Ut si quis Drusum, » ² Gracchum, Numitorem obsoletum dicat. » Ex contrario ducitur sic: « Ut si quis hominem prodigum et luxuriosum illudens, parcum et diligentem appellet. » Et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur; et in illo primo, quod a similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per similitudinem, sic: « Quid ait hic rex, atque Agamemnon noster, sive, ut crudelitas est, potius Atreus? » Ex contrario: « Si quem impium, qui patrem verberaverit, Æneam vocemus; intemperantem et adulterum, Hippolytum

¹ Revirure. ² Schüts: Gracchi nitorem obsoletum.

« nominemus. » Hæc sunt fere, quæ dicenda videbantur de verborum exornationibus. Nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarum exornationes transeamus.

XXXV. Distributio est, quum in plures res, aut personas, negotia quædam dispertiuntur, hoc modo: « Qui vestrum, iudices, nomen senatus » diligit, hunc oderit necesse est: petulantissime enim semper iste oppugnavit senatum. Qui equestrem locum splendidissimum cupit esse in civitate, is oportet istum maximas penas dedisse velit, ne iste sua turpitudine ordini honestissimo maculæ atque dedecori sit. Qui parentes habetis, ostendite istius supplicio, vobis homines impios non placere. Quibus liberi sunt, statuite exemplum, quantæ pœnæ in civitate sint hominibus istiusmodi comparate. » Item, « Senatus officium » est, consilio civitatem juvare; magistratus officium » est, opera et diligentia consequi voluntatem senatus; populi officium est, res optimas, et homines idoneos maxime, suis sententiis ¹ deligere et probare. — « Accusatoris officium est, inferre crimina; defensoris, diluere et propulsare; testis » est, dicere, quæ ² sciat, aut audierit; quassitoris » est, nunquamque horum in officio suo conti-

¹ Eligere. ² Scierit.

«nere. Quare, L. Cassi, si testem, præterquam
 «quod sciat, aut audierit, argumentari, et con-
 «jectura prosequi patieris; jus accusatoris cum
 «jure testimonii commiscebis, testis improbi cupi-
 «ditatem confirmabis, reo duplicem defensionem
 «parabis.» Est hæc exornatio copiosa. Compre-
 «hendit enim brevi multa, et suum cuique tribuens
 «officium, separatim res dividit plures.

XXXVI. Licentia est, quum apud eos, quos aut
 vereri, aut metere debemus, tamen aliquid pro
 jure nostro dicimus, quod eos minime offendat,
 aut quos si diligant, quum in aliquo errato vere
 reprehendi posse videantur, hoc modo: «Mira
 «mini, Quirites, quod ab omnibus vestra rationes
 «deserantur? quod causam vestram nemo susci-
 «piat? quod se nemo vestri defensorem profiteatur?
 «Id tribuite vestrae culpæ; atque desinite mirari.
 «Quid enim est, quare non omnes istam rem
 «fugere ac vitare debeant? Recordamini, quos ha-
 «bueritis defensores; studia eorum vobis ante ocu-
 «los ^r proponite; deinde exitus omnium conside-
 «rate. Tum vobis veniet in mentem, ut vere dicam,
 «negligentia vestra, sive ignavia potius illos om-
 «nes ante oculos vestros trucidatos esse, inimicos
 «eorum vestris suffragiis in amplissimum locum

^r Ponite.

«pervenisse.» Item, «Nam quid fuit, iudices,
 «quare in sententiis ferendis dubitaveritis, aut
 «istum hominem nefarium ampliaveritis? Non
 «apertissimæ res erant crimini datæ? Non omnes
 «hæc testibus comprobatæ? Non contra tenuit et
 «nugatorie responsum? Hic vos veriti estis, si
 «primo cœtu condemnassetis, ne crudeles existi-
 «maremini? Dum eam vitastis vituperationem,
 «quæ longe a vobis erat abfutura, eam invenistis,
 «ut timidi atque ignavi putaremini. Maximas, et
 «privatas, et publicas calamitates accepistis: quum
 «etiam majores impendere videantur, sedetis et
 «oscitami. Luce noctem, nocte lucem expec-
 «tatis. Aliquid quotidie acerbi atque incommodi
 «nuntiatur, et eum, cuius opera vobis hæc acci-
 «dunt, remoramini diutius et alitis; ac reipublicæ
 «perniciem retinetis, quoad potestis, in civitate.»

XXXVII. Ejusmodi licentia si nimum videbitur
 acrimoniam habere, multis mitigationibus lenietur.
 Nam continuo aliquod hujusmodi licebit inferre:
 «Hic ego virtutem vestram quero, sapientiam
 «desidero, veterem consuetudinem requiro;» ut
 quod erit commotum licentia, id ^r mitigetur laude;
 ut altera res ab iracundia et molestia removeat,
 altera ab errato deterreat. Hæc res, sicut in ami-

^r Laude mitigetur.

citia, ita in dicendo, si loco fit, maxime facit, ut et illi, qui ¹ audient, a culpa absint, et nos, qui dicimus, amici ² ipsorum et veritatis esse videamur.

Est autem quoddam genus licentiae in dicendo, quod astutiore ratione comparatur: quum aut ita objurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipsi se ³ cupiant objurgari: aut id, quod scimus facile omnes audituros, dicimus nos timere, quomodo accipiant: sed tamen veritate commoveri, ut nihilo secius dicamus. Horum amborum generum exempla subjiciemus. Prioris, hujusmodi: « Nimium, « Quirites, animis estis simplicibus et mansuetis; « nimium creditis unicuique. Existimatis unum- « quemque eniti, ut perficiat, quae vobis pollicitus « sit. Erratis, et frustra falsa spe jam diu detine- « mini. Stultitia vestra ⁴ id, quod erat in vestra « potestate, ab aliis petere, quam ipsi sumere ma- « lulistis. » Posterioris licentiae hoc erit exemplum: « Mihi cum isto, iudices, fui amicitia; sed ⁵ ista « amicitia, tametsi vereor quomodo accepturi sitis, « ⁶ dicam tamen, vos me privastis. Quid ita? Quia, « ut vobis essem probatus, eum, qui vos oppug- « nabat, inimicum, quam amicum habere malui. »

Ergo haec exornatio, cui licentiae nomen est, sicuti

¹ Audiant. ² Eorum. ³ Cupiant. ⁴ Est, qui quod.
⁵ Ista tamen. ⁶ Abest dicam tamen.

demonstravimus, duplici ratione tractabitur; acrimonia, quae si nimium fuerit aspera, mitigabitur laude, et assimulatione, de qua posterius diximus, quae non indiget mitigationis, propterea quod imitatur licentiam, et sua sponte ad animum auditoris se accommodat.

XXXVIII. Deminutio est, quum aliquid esse in nobis, aut in iis, quos defendimus, aut natura, aut forma, aut industria dicemus egregium: quod, ne qua significetur arrogans ostentatio, deminuitur et attenuatur oratione, hoc modo: « Nam hoc pro meo « jure, iudices, dico, me labore et industria cu- « rasse, ut disciplinam militarem non in postremis « tenerem. » Hic si quis dixisset, ut optime tene- rem, tametsi vere dixisset, tamen arrogans visus esset. Nunc et ad invidiam vitandam, et ad laudem comparandam satis dictum est. Item, « Utrum igitur « avaritiae causa, an egestatis, accessit ad malefi- « cium? Avaritiae? at largissimus fuit in amicos; « quod signum liberalitatis est, quae ¹ est contraria « avaritiae. Egestatis? at huic quidem pater (nolo « nimium dicere) non tenuissimum patrimonium « reliquit. » Hic quoque vitatum est, ne magnum aut maximum diceretur. Hoc igitur in nostris, aut eorum, quos defendemus, egregius commodis pro-

¹ Contraria est avaritiae.

ferendis observabimus. Nam ejusmodi res et invidiam contrahunt in vita, et odium in oratione, si inconsiderate tractes. Quare, quemadmodum ratione in vivendo fugitur invidia, sic in dicendo, consilio vitatur odium.

XXXIX. Descriptio nominatur, quæ rerum consequentium continet perspicuam et dilucidam cum gravitate expositionem, hoc modo: « Quod si istum, judices, vestris sententiis liberaveritis, statim sicut e cavea leo missus, aut aliqua teterrima bellua soluta ex catenis, volitabit et vagabitur in foro, acuens dentes multos, in cujusque fortunas, in omnes amicos atque inimicos, notos atque ignotos incursans; aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum atque omnem familiam perfringens, repubblicam funditus labefactans. Quare, judices, ejicite eum de civitate, liberate omnes formidine: vobis denique ipsis consulite. Nam si istum impunitum dimiseritis, in vosmet ipsos, mihi credite, feram et truculentam bestiam immiseritis. » Item: « Nam si de hoc, judices, gravem sententiam tuleritis, uno judicio simul multos jugulaveritis. » Grandis natu parens, cujus spes senectutis omnis in hujus adolescentia posita est, quare velit

• Vivendi. 2 Mel. inultos. 3 Additur judices.

« in vita manere, non habebit: filii parvi, privati patris auxilio, ludibrio et respectui paternis inimicis erunt oppositi: tota domus hujus indigna concidet calamitate: at inimici statim sanguinolenta palma, crudelissima victoria potius, insultabunt in horum miserias, et superbi re simul et verbis invehentur. » Item, « Nam neminem vestrum fugit, Quirites, capta urbe, quæ miseræ consequi soleant: arma qui contra tolerint, statim crudelissime trucidantur; ceteri, qui possunt per atatem et vires laborem ferre, rapiuntur in servitum; qui non possunt, vita privantur: uno denique atque eodem tempore domus hostili flagrat incendio, et quos natura, aut voluntas necessitudine, aut benivolentia conjunxit, distrahunt: liberi partim e gremiis parentum diripiuntur, partim in sinu jugulantur, partim ante pedes constuprantur. Nemo, judices, est, qui possit satis rem consequi verbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis. » Hoc genere exornationis, vel indignatio, vel misericordia potest commoveri, quum res consequentes comprehensæ universæ perspicua breviter exprimuntur oratione.

XL. Divisio est, quæ rem semovens ab re, utramque absolvit, ratione subjecta, hoc modo:

• Nostrum. 2 Flagravit. 3 A re.

« Cur ego nunc tibi quicquam objiciam? Si probus
 « es, non meruisti: sin improbus, non commove-
 « ris. » Item, « Quid nunc ego de meis [†] promeritis
 « prædicem? Si meministi, obtundam: sin obli-
 « estis, quum re nihil egerim, quid est, quod ver-
 « bis proficere possim? » Item, « Duæ res sunt,
 « quæ possunt homines ad turpe compendium com-
 « movere, inopia atque avaritia. Te avarum in
 « fraterna divisione cognovimus; inopem atque
 « egentem nunc videmus. Qui potes igitur ostendere
 « causam maleficii non fuisse? » Inter hanc divi-
 « sionem, et illam, quæ de partibus orationis tertia
 « est, de qua in libro primo diximus secundum nar-
 « rationem, hoc interest: illa dividit per enumeratio-
 « nem, aut per expositionem, quibus de rebus in tota
 « oratione disputatio futura sit; hæc se statim expli-
 « cat, et brevi duabus aut pluribus partibus subji-
 « ciens rationes, exornat orationem.

Frequentatio est, quum res in tota causa dispersæ
 coguntur in unum, quo gravior, aut acrior, aut
 criminosior oratio sit, hoc pacto: « A quo tandem
 « abest iste vitio? Quid est, judices, cur velitis eum
 « liberare? Sux pudicitix proditor est, insidiator
 « alienæ; cupidus, intemperans, petulans, super-
 « bus; impius in parentes, ingratus in amicos, in-

[†] Propriis meritis.

« festus in cognatos, in superiores contumax, in
 « æquos et pares fastidiosus, in inferiores crudelis,
 « denique in omnes intolerabilis. »

XLI. Ejusdem generis est illa frequentatio, quæ
 plurimum conjecturalibus causis opitulatur, quum
 suspiciones, quæ separatim dictæ, minutæ et in-
 firmæ erant, unum in locum coactæ rem videntur
 perspicuam facere, non suspiciosam, hoc pacto:
 « Nolite igitur, nolite, judices, ea, quæ dixi, se-
 « paratim spectare; sed omnia colligite, et conferte
 « in unum. Si et commodum ad istum ex illius
 « morte veniebat, et vita hominis est turpissima,
 « animus avarissimus, [†] fortunæ familiares atte-
 « nuatissimæ, et res ista bono nemini præter istum
 « fuit; neque alius quisquam aequè commode, ne-
 « que iste aliis commodioribus rationibus facere
 « potuit; neque præteritum quicquam est ab isto,
 « quod opus fuerit ad maleficium, neque factum,
 « quod opus non fuerit; et quum locus idoneus
 « maxime quesitus, tum occasio aggrediendi com-
 « moda, tempus adeundi opportunissimum, spa-
 « tium conficiendi longissimum sumitur est, non
 « sine maxima occultandi et perficiendi maleficii
 « spe; et præterea ante, quam occisus homo is est,
 « iste visus est in eo loco, in quo occisio facta, so-

[†] Fortuna familiaris rei attenuatissima.

« lus; paulo post in ipso maleficio, vox illius, qui
 « occidebatur, audita; deinde post occisionem,
 « istum multa nocte domum rediisse constat; pos-
 « tera die titubanter et inconstanter de occisione
 « illius locutus; hæc partim testimoniis, partim
 « questionibus et argumentis omnia comprobantur,
 « et rumore populi, quem ex argumentis natum,
 « necesse est esse verum: vestrum est, iudices, his
 « in unum locum collatis, certam sumere scientiam,
 « non suspicionem maleficii. Nam unum aliquid,
 « aut alterum potest in istum casu cecidisse suspi-
 « ciosè: ut omnia inter se a primo ad postremum
 « conveniant [maleficia], necesse est casu non posse
 « fieri. Vehemens est hæc exornatio, et in conjectu-
 « rali constitutione causæ ferre semper necessaria,
 « et in ceteris generibus causarum, et in omni ora-
 « tione adhibenda nonnunquam.

XLII. Expolitiō est, quum in eodem loco mane-
 mus, et aliud atque aliud dicere videmur. Ea du-
 pliciter fit, si aut eandem plane rem dicemus,
 aut de eadem re. Eandem rem dicemus, non eodem
 modo (nam id quidem obtundere auditorem est,
 non rem expolire), sed commutate. Commutabi-
 mus tripliciter, verbis, pronuntiando, tractando.
 Verbis commutabimus, quum, re semel dicta, iterum,
 aut sæpius aliis verbis, quæ idem valeant,
 eadem res proferetur, hoc modo: « Nullum tan-

« tum est periculum, quod sapiens pro salute pa-
 « triæ vitandum arbitretur. Quum agetur incolumi-
 « tas perpetua civitatis, qui bonis erit rationibus
 « præditus, profecto nullum vitæ discrimen sibi
 « pro fortunis reipublicæ fugiendum putabit; et
 « erit in ea sententiā semper, ut pro patria studiose
 « quamvis in magnam descendat vitæ dimicatio-
 « nem. Pronuntiando commutabimus, si tum in
 sermone, tum in acrimonia, tum in alio atque alio
 genere vocis atque gestus, eadem verbis commu-
 tando, pronuntiationem quoque vehementius im-
 mutabimus. Hoc neque commodissime scribi potest,
 neque parum est apertum: quare non eget exem-
 pli. Tertium genus est commutationis, quod tract-
 ando conficitur, si sententiā trajiciemus aut ad
 sermocinationem, aut ad exsuscitationem.

XLIII. Sermocinatio est (de qua plantus paulo
 post suo loco dicemus, nunc breviter ad hanc rem,
 quod satis sit, attingemus), in qua constituitur
 alicujus personæ oratio accommodata ad dignita-
 tem, hoc modo, ut, quo facilius res cognosci pos-
 sit, ne ab eadem sententiā recedamus: « Sapiens,
 « qui omnia reipublicæ causa suscipienda pericula
 « putabit, sæpe ipse secum sic loquetur: Non mihi
 « soli, sed etiam atque adeo multo potius, natus,

* Pronuntiatione.

« sum patriæ: vita quæ fato debetur, salutî patriæ
 « potissimum solvatur. Aluit hæc me: tute atque
 « honeste produxit usque ad hanc ætatem: munuit
 « meas rationes bonis legibus, optimis moribus,
 « honestissimis disciplinis. Quid est, quod a me satis
 « ei persolvi possit, unde hæc accepta sunt?
 « Quia hæc loquitur secum sapiens, sæpe ego in pe-
 « riculis reipublicæ nullum ipse periculum fugi. -
 « Item mutatur res tractando, si traducitur ad exsus-
 « citationem, quæ et nos commoti dicere videamur,
 « et auditoris animum commovemus, sic: « Quis est
 « tam tenui cogitatione præditus, cujus animus
 « tantis angustiis invidiæ continetur, qui non hunc
 « hominem studiosissime laudet, et sapientissimum
 « judicet, qui pro salute patriæ, pro incolumitate
 « civitatis, pro reipublicæ fortunis quamvis mag-
 « num atque atrox periculum studiose suscipiat, et
 « libenter subeat? Equidem hunc hominem magis
 « cupio satis laudare, quam possum; idemque hoc
 « certo scio vobis omnibus usu venire.»

Eadem res igitur his tribus in dicendo commuta-
 bitur, rebus, verbis, pronuntiando, tractando: sed
 tractando dupliciter, sermocinatione, et exsus-
 citatione. Sed de eadem re quæ dicemus, pluribus
 utemur commutationibus. Nam quæ rem simpli-
 citer pronuntiaverimus, rationem poterimus subjici-

cere: deinde dupliciter, vel sine rationibus, vel
 cum rationibus, pronuntiare sententiam: deinde
 afferre contrarium; de quibus omnibus diximus in
 verborum exoratioibus: deinde simile et exem-
 plum, de quo suo loco plura dicemus: deinde conclu-
 sionem, de qua in secundo libro, quæ opus
 fuerunt, diximus, demonstrantes, argumentatio-
 nem quemadmodum concludere oporteat. In hoc
 libro docuimus, cujusmodi esset exornatio verbi,
 cui conclusioni nomen est.

XLIV. Ergo hujusmodi vehementer ornata po-
 terit esse expositio, quæ constabit ex frequentibus
 verborum exoratioibus et sententiarum. Hoc
 modo igitur septem partibus tractabitur. Sed ab
 ejusdem sententiæ non recedemus exemplo, ut
 scire possis, quam facile præceptione rhetorica res
 simplex multiplici ratione tractetur. « Sapiens nul-
 « lum pro republica periculum vitabit; ideo quod
 « sæpe fit, ut, quæ pro republica perire noluerit,
 « necessario cum republica pereat. Et quoniam
 « sunt omnia commoda a patria accepta, nullum
 « incommodum pro patria grave putandum est.
 « Ergo qui fagiunt id periculum, quod pro repu-
 « blica subeundum est, stulte faciunt. Nam neque

1. Duplicem. 2. Recedamus.

« effugere incommoda possunt, et ingrati in civi-
 « tatem reperiuntur. At, qui patriæ pericula suo peri-
 « culo expetunt, hi sapientes putandi sunt, quum
 « et eam, quem debent, honorem reipublicæ red-
 « dant, et pro multis perire malant, quam cum
 « multis. Etenim vehementer est iuicquum, vitam,
 « quam a natura acceptam propter patriam con-
 « servaveris, nature, quum cogat, reddere; patriæ,
 « quum roget, non dare; et quum possis cum summa
 « virtute et honore pro patria interire, malle per
 « dedecus et ignaviam vivere; et, quum pro amicis
 « et parentibus et ceteris necessariis adire pericu-
 « lum velis, pro republica, in qua et ¹ hæc, et illud
 « sanctissimum nomen patriæ ² continentur, nolle
 « in discrimen venire. Itaque uti contemnendus
 « est, qui in navigando se, quam navim, mavult
 « incolamem: ita vituperandus, qui in reipublica
 « discrimine, suæ plus, quam communi salutis,
 « consultit. Nave enim fracta, multi incolumes eva-
 « serunt: ex naufragio patriæ salvus nemo potest
 « enatare. Quod mihi bene videtur Decius intel-
 « lexisse, qui se devovisse dicitur, et pro legioni-
 « bus in hostes immissis medios: ³ unde amisit
 « vitam; at non perdidit: re enim vilissima certam,
 « et parva maximam redemit. Dedit vitam, accepit

¹ Hoc. ² Continentur. ³ Abest unde.

« patriam: amisit animam, potius est gloria, quæ
 « cum summa laude prodita vetustate quotidie ma-
 « gis enitescit. Quod si, pro republica debere ac-
 « cedere ad periculum, et ratione demonstratum
 « est, et exemplo comprobatum, ii sapientes sunt
 « existimandi, qui nullum pro salute patriæ peri-
 « culum vitant. » In his igitur generibus expolitio
 versatur, de qua producti sumus, ut plura dicere-
 mus, quod non modo, quum causam dicimus, ad-
 juvat et exornat orationem, sed multo maxime per
 eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare
 conveniet extra causam in exercendo rationes ad-
 hibere expolitiois, in dicendo uti, quum exorna-
 bimus argumentationem, de qua diximus in libro
 secundo.

XLV. Commoratio est, quum in loco firmissimo,
 quo tota causa continetur, manetur diutius, et eod-
 dem sæpius reditur. Hac uti maxime convenit, et
 id est oratoris boni maxime proprium. Non enim
 datur auditori potestas animum de re firmissima
 dimovendi. Hinc exemplum satis idoneum subjici
 non potuit, propterea quod hic locus non est a tota
 causa separatus, sicuti membrum aliquod, sed
 tanquam sanguis, perfusus est per totum corpus
 orationis.

Contentio est, per quam contraria referuntur. Ea
 est in verborum exornationibus, ut ante docui-

mus, ejusmodi: « Inimicis te placabilem, amicis
 « inexorabilem præbes. » In sententiarum, hujus-
 modi: « Vos hujus incommodis lugetis, iste rei-
 « publice calamitate lætatur. Vos vestris fortunis
 « diffiditis, iste solus suis eo magis confidit. » Inter
 hæc duo contentionum genera hoc interest: illud
 ex verbis celeriter relatis constat; hic sententia
 contrarie ex comparatione referantur oportet.

Similitudo est oratio traducens ad rem quam-
 piam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur aut
 ornandi causa, aut probandi, aut apertius dicendi,
 aut ante oculos ponendi. ¹ Et quomodo quatuor
 de causis sumitur, iu quatuor modis dicitur: per
 contrarium, per negationem, per brevitatem; per
 collationem. Ad unamquamque sumendæ causam
 similitudinis accommodabimus singulos modos pro-
 nuntiandi.

XLVI. Ornandi causa sumitur per contrarium,
 sic: « Non enim, quemadmodum in palæstra, qui
 « tadas ² ardentem accipit, celerior est in cursu con-
 « tinuo, quam ille, qui tradit; ita melior imperator
 « novus, qui accipit exercitum, quam ille, qui de-
 « cedit: propterea quod defatigatus cursor integro
 « facem, hic peritus imperator imperito exercitum
 « tradit. » Hoc sine simili satis plane, et perspicue,

¹ Quomodo igitur. ² Candentes.

et probabiliter dici potuit, hoc modo: ¹ « Minus
 « bonos imperatores a melioribus exercitum acci-
 « pere solere: » sed ornandi causa simile sumtum
 est, ut orationi dignitas quædam ² compararetur.
 Dictum est autem per contrarium. Nam tunc simi-
 litudo sumitur per contrarium, quum ei rei, quam
 nos probamus, aliquam rem negamus esse simi-
 lem, ut paullo ante, quum de cursoribus disere-
 bamus. Per negationem dicitur, probandi causa,
 hoc modo: « Neque equus indomitus, quamvis
 « natura bene compositus sit, idoneus potest esse
 « ad eas utilitates, quæ desiderantur ab equo; ne-
 « que homo indoctus, quamvis sit ingeniosus, ad
 « virtutem potest pervenire. » Hoc probabilius fac-
 tum est; quod magis est verisimile, non posse vir-
 tutem sine doctrina comparari, quoniam ne equus
 quidem indomitus idoneus possit esse. Ergo sum-
 tum est probandi causa. Dictum est autem per
 negationem. Id enim perspicuum est de primo si-
 militudinis verbo.

XLVII. Sumetur et, apertius dicendi causa, si-
 militudo per brevitatem, hoc modo: « In amicitia
 « gerenda, sicut in certamine currendi, non ita
 « convenit exerceri, ut, quoad necesse sit, perve-
 « nire possis; sed ut productus studio, et viribus,

¹ Dicitur, minus bonos. ² Comparetur.

« ultra facile procurras. » Nam hoc simile est, ut apertias intelligatur, mala ratione facere, qui reprehendant eos, qui, verbi causa, post mortem amicos liberos ejus custodiant, propterea quod in cursore tantum velocitatis esse oporteat, ut efferratur usque ad finem; in amico tantum benivolentiae, ut ultra, quam amicus sentire possit, procurrat amicitiae studio. Dicitur autem simile est per brevitatem. Non enim ita, ut in ceteris rebus, res ab re separata est, sed utraque res conjuncte et confuse comparata. Ante oculos ponendi negotii causa sumitur similitudo. ¹ quum dicitur per collationem, sic: « Uti citharusus, quum prodierit » optime vestitus, palia inaurata indutus, cum chlamyde purpurea, coloribus variis intexta, et cum corona aurea, magis fulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatissimam, auro et ebore distinctam, ipse praeterea forma et specie sit et statura apposita ad dignitatem; si, quum magnam populo commoverit his rebus expectationem, repente silentio facto, vocem emittat acerbissimam cum turpissimo corporis motu; quo melius ornatus et magis fuerit expectatus, eo magis derisus et contemptus, ejectione: ita si quis in excelso loco, et in magnis ac locupletibus copiis

¹ Abest quum dicitur.

« collocatus, fortunae muneribus, et naturae commodis omnibus abundabit; si virtutis, et artium, quae virtutis magistrae sunt, egebit; quo magis ceteris rebus ¹ copiosus erit, et illustris, et expectatus, eo vehementius derisus et contemptus, ex omni conventu honorum ejectione. » Hoc simile, exornatione utriusque rei, et alterius inertiae artificis alterius ² stultitia simili ratione collata, sub aspectum omnium rem subiecit. Dicitur autem est per collationem, propterea quod, proposita similitudine, paria sunt omnia relata.

XLVIII. In similibus observare oportebit diligenter, ut, quum rem afferamus similem, cujus rei causa similitudinem attulerimus, verba quoque ad similitudinem habeamus accommodata. Id est hujusmodi: « Ut hirundines aestivo tempore praesto sunt, frigore pulsae recedunt. » Ex eadem similitudine nunc per translationem verba sumimus: « Ita falsi amici sereno vitae tempore praesto sunt; simul atque hiemem fortunae viderint, devolant omnes. » Sed inventio similitum facilis erit, si quis sibi omnes res animatas et inanimatas, mutas et loquentes, feras et mansuetas, terrestres et caelestes, et maritimas, artificia, casu, natura comparatas, usitatas atque inusitatas, frequenter ante

¹ Erit copiosus et industrius. ² Stultitia.

oculos poterit ponere, et ex his aliquam venari similitudinem, quæ aut ornare, aut docere, aut apertio rem facere, aut ponere ante oculos possit. Non enim res tota toti rei necesse est similis sit, sed ad ipsum, ad quod conferetur, similitudinem habeat oportet.

XLIX. Exemplum est alicujus facti, aut dicti [præteritū], cum certi auctoris nomine propositio. Id sumitur iisdem de causis, quibus similitudo. Rem ornatiorē facit, quum nullius rei, nisi dignitatis, causa sumitur: apertio rem, quum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit: probabiliorem, quum magis verisimilem facit: ante oculos ponit, quum exprimit omnia perspicue, ut res ¹ prope dicam manu tentari possit. Uniuscujusque generis singula subjecissem exempla, nisi exemplum, quod genus esset, in expositio demonstrassemus, et causa sumendi in similitudine aperuissemus. Quare nolimus, neque pauca, quo minus intelligeretur, neque, re intellecta, plura conscribere.

Imago est formæ cum forma cum quadam similitudine collatio. Hæc sumitur aut laudis, aut vituperationis causa. Laudis causa, sic: «Ibat in prælium, corpore tantum validissimi, impetu leonis

¹ Dicta prope manu.

«acerrimi similis.» Vituperationis, ut in odium, aut in invidiam, aut in contentionem adducat. Ut in odium, hoc modo: «Iste quotidie per forum
«medium, tanquam jubatus draco serpit, dentibus aduncis, aspectu venenato, spiritu rabido,
«circumspectans huc et illuc, si quem reperiatur,
«cui aliquid mali faucibus afflare [ore attingere],
«dentibus insecare, lingua aspergere possit.» Ut in invidiam adducat, hoc modo: «Iste, qui divitias suas jactat, sicut Gallus e Phrygia, aut
«hariolus quispiam, depressus et oneratus auro,
«clamat, et dejerat.» Ut in contentionem adducat, sic: «Iste, qui tanquam cochlea, abscondens
«et ¹ retentans sese tacitus, cum domo sua totus,
«ut comedatur, aufertur.»

Effictio est, quum exprimitur et effingitur verbis corporis cuiuspiam forma, quod satis sit ad intelligendum, hoc modo: «Hunc dico, iudices,
«rubrum, brevem, incurvum, canum, subcrispum,
«caesium, cui sane magna est in mento cicatrix, si
«quo modo potest vobis in memoriam redire.» Habet hæc exornatio quum utilitatem, si quem velis ² demonstrare; tum venustatem, si breviter et dilucide facta est.

¹ Retentat sese tacitus, quo sit totus, comedatur cum domo sua, et aufertur. ² Ostendere.

L. Notatio est, quam alicujus natura certis describitur signis, quæ, sicuti notæ quædam, naturæ sunt attributa. Ut si velis non divitem, sed ostentatorem ¹ pecuniæ describere: «Iste, inquires, judices, qui, se dici divitem, putat esse præclarum, primum nunc videte, quo vultu nos intueatur. «Nonne vobis videtur dicere: Darem, si mihi molesti non essetis? Quam vero sinistra mentum sublevat, existimat se gemmæ nitore et auri splendore aspectus omnium præstringere. Quam puerum respicit hunc unum, quem ego novi «(vos non arbitror novisse), alio nomine appellat, deinde alio atque alio. Heus tu, inquit, veni, Sannio, ne quid isti barbari ² turbent: ut ignoti, qui audiunt, unum putent eligi de multis. Ei dicit in aurem, aut ut domi lectuli sternerantur, aut ab avunculo rogetur Eithiops, qui ad balneas veniat, ³ aut asturconi locus ante ostium suum detur, aut aliquid fragile falsæ choragium gloriæ comparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant: Videto, ut diligenter numeretur, si potest, ante noctem. Puer, qui jam bene hominis naturam novit, Tu illo plures mittas oportet, inquit, si hodie vis transnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanum et Sosiam. Sane. Deinde casu ve-

¹ Pecuniosum, pecuniosi. ² Perturbent. ³ Abest aut.

«nunt hospites homini, qui istum splendide, dum peregrinaretur, receperat. Ex ea re homo hercle sane conturbatur: sed tamen a vitio naturæ non recedit. Bene, inquit, facitis, quum venitis: sed rectius fecissetis, si ad me domum recta abiissetis. «Id fecissemus, inquit illi, si domum novissemus. At istud quidem facile fuit undelibet invenire. Verum ite mecum. Sequuntur illi. Sermo interea hujus consumitur omnis in ostentatione. «Querit, in agris ejusmodi frumenta sint: negat se, quia villæ incensæ sint, accedere posse, nec ædificare etiam nunc audere; tametsi in Tusculano quidem cepi insanire, et in iisdem fundamentis ædificare.»

LI. «Dum hæc loquitur, venit in aedes quædam, in quibus sodalitium erat eodem die futurum: quo iste pro notitia domini ædium ingreditur cum hospitibus. Hic, inquit, habito. Perspicit argentum, quod erat expositum, ¹ triclinium stratum: probat. Accedit servulus: dicit homini ² clam dominum jam venturum, si velit exire. «Itane? inquit, eamus, hospites; frater venit ex Salerno: ego illi obviam pergam: vos huc decuma veniote. Hospites discedunt. Iste se rapitum domum suam conjicit: illi decuma, quo

¹ Visit triclinium stratum. ² Clare.

„ jusserat, veniant. Quærent hunc. Reperiant, do-
 „ mus cuja sit: in diversorium derisi conferunt
 „ sese. Vident hominem postera die: narrant,
 „ expostulant, accusant. Ait iste, eos, similitudine
 „ loci deceptos, angustioro toto deerrasse: ¹ se
 „ contra valetudinem suam ad noctem multam ex-
 „ spectasse. Sannioni puero negotium dederat, ut
 „ vasa, vestimenta, pueros corrogaret. Servulus
 „ non iurbanus satis strenue et concinne com-
 „ parat: iste hospites domum deducit. Ait se ædes
 „ maximas cuidam amico ad nuptias commodasse.
 „ ² Nunciat puer, argentum repeti (peritumerat
 „ enim, qui commodarat). Apagete, inquit, ædes
 „ commodavi, familiam dedi: argentum quoque
 „ vult? Tametsi hospites habeo, tamen utatur
 „ sicut, nos Samis delectabimur. Quid ego, que
 „ deinde efficiat, narrem? ejusmodi est hominis
 „ natura, ut, que singulis diebus efficiat gloria
 „ atque ostentatione, ea vix annuo sermone enar-
 „ rare possim. » Hujusmodi notationes, que descri-
 „ bunt, quid consentaneum sit uniuscujusque na-
 „ tura, vehementer habent magnam delectationem.
 Totam enim naturam cujuscumque ponunt ante
 oculos, aut gloriosi, ut nos, exempli causa, cœpe-
 ramus, aut invidi, aut timidi, aut avari, aulicissimi,

¹ Abest. sc. ² Nunciat interea puer.

amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris: deni-
 que cujusvis studium protrahi potest in medium
 tali notatione.

LII. Sermocinatio est, quum alicui personæ sermo
 attribuitur, et is exponitur cum ratione dignitatis,
 hoc pacto: « Quum militibus urbs redundaret, et
 « omnes timore oppressi domi continerentur, venit
 « iste cum sago, gladio succinctus, tenens jaculum:
 « quinque adolescentes hominem simili ornatu sub-
 « sequuntur. Irrumpit in ædes subito, deinde magna
 « voce: Ubi est iste beatus, inquit, ædium domi-
 « nus? Quin mihi præsto ¹ sit? Quid tacetis? Hic
 « alii omnes stupidi timore obmutuerunt. Uxor
 « illius infelicissimi eum maximo fletu ad istius pe-
 « des abjecit sese. Parce, inquit, et per ea, que
 « tibi dulcissima sunt in vita, miserere nostri: noli
 « extinguere extinctos. Fer mansuete fortunam:
 « nos quoque famus beati: nosce te esse hominem.
 « At ille: Quin illum mihi datis, ac vos auribus meis
 « opplorare desinitis? non abibit. Illi nuntiat in-
 « terea venisse istum, et clamore maximo mortem
 « minari. Quod simul ut audivit, Hens, inquit,
 « Gorgia, pediseque puerorum, absconde pueros: ®
 « defende: fac, ut incolentes ad adolescentiam
 « perducas! Vix hæc dixerat, quum ecce iste præsto,

¹ Sic veteres edd. melius quam præsto sit.

« Sedes, inquit, audax? Non vox mea tibi vitam
 « ademit? Exple inimicitias meas, et iracundiam
 « satura tuo sanguine! Ille cum magno spiritu,
 « Metuebam, inquit, ne plane victus essem. Nunc
 « video: in iudicio necum contendere non vis, ubi
 « superari turpissimum, et superare pulcherrimum
 « est: interire me vis. Occidar equidem, sed
 « victus non peribo. At ² iste, In extremo vite tem-
 « pore etiam sententiose loqueris? Neque ei, quem
 « vides dominari, vis supplicare? Tum mulier, Imo
 « quidem ³ ille rogat et supplicat. Sed tu, quæso,
 « commovere; et tu, per deos, inquit, hunc
 « examplexare. Dominus est: vicit hic te, vince tu
 « nunc animum. Cur non desinis, inquit, uxor,
 « loqui, quæ me digna non sunt? Tace, et quæ eu-
 « randa sunt, cura. Tu cessas mihi vitam, tibi om-
 « nem bene vivendi spem mea morte eripere? Iste
 « mulierem repulit ab se lamentantem: illi, nescio
 « quid incipienti dicere, quod dignum videlicet il-
 « lius virtute esset, gladium in latere defixit. » Puto
 in hoc exemplo datos esse unicuique sermones ad
 dignitatem accommodatos: quod oportet in hoc ge-
 nere observare. Sunt item sermocinationes conse-
 quentes, hoc genus: « Nam quid putamus illos

¹ Cod. Erf. Etiam sedes. Quod habet quiddam ele-
 gantius. ² Ille. ³ Iste.

« dicturos, si hoc iudicaveritis? Nonne hæc omnes
 « utentur oratione? » Deinde subjicere sermonem.

LIII. Conformatio est, quum aliqua, quæ non
 adest, persona confingitur, quasi adsit, aut quum
 res muta, aut informis, fit eloquens et formata, et
 ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata,
 aut actio quædam, hoc pacto: « Quod si nunc hæc
 « urbs invictissima vocem mittat, non hoc pacto
 « loquatur: Ego illa plurimis tropæis ornata, trium-
 « phis ditata certissimis, clarissimis locupletata
 « victoriis, nunc vestris seditionibus, o cives, vexor?
 « quam dolis malitiosa Carthago, viribus probata
 « Numantia, disciplinis erudita Corinthus labefac-
 « tare non potuit, eam patieminî nunc ab homin-
 « culis deterrimis præteri atque conculcari? » Item,
 « Quod si nunc L. ille Brutus reviviscat, et hic ante
 « pedes vestros adsit, non hæc utatur oratione?
 « ¹ Ego reges ejeci, vos tyrannos introducitis: ego
 « libertatem, quæ non erat, peperî, vos partim
 « servare non vultis: ego capitis mei periculo pa-
 « triam liberavi, vos liberi sine periculo esse non
 « curatis! » Hæc conformatio, licet in plures res
 mutas atque ² inanimas transferatur, proficit tamen
 plurimum in amplificationis partibus et commise-
 ratione.

¹ Ergo. ² Inanimatas.

LIV. Significatio est, quæ plus in suspicione relinquit, quam positum est in oratione. Ea fit per exuberationem, ambiguum, consequentiam, abscissionem, similitudinem. Per exuberationem, quæ plus dictum est, quam patitur veritas, augenda suspitionis causa, sic: «Hic de tanto patimomo tam cito testam, qua sibi petat ignem, non reliquit.» Per ambiguum, quum verbum potest in duas pluresve sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam vult is, qui dixit; ut de eo si dicas, qui multas hereditates adierit: «Prospice tu, qui plurimum cernis.» Ambigua quemadmodum vitanda sunt, quæ obscuram reddunt orationem; ita hæc consequenda, quæ conficiunt hujusmodi significationem. Ea reperientur facile, si noverimus et animadverterimus verborum accipites aut multiplices potestates. Per consequentiam significatio fit, quum res, quæ sequuntur aliquam rem, dicantur, ex quibus tota res relinquitur in suspicione, ut si salsamentarii filio dicas: «Quiesce tu, cujus pater cubito se emungere solebat.» Per abscissionem, si, quum incipimus aliquid dicere, præcidimus, et ex eo, quod jam diximus, satis relinquatur suspitionis, sic: «Qui ista forma et ætate nuper alienæ domui.... nolo plura dicere.» Per similitudinem, quum, aliqua re simili allata, nihil amplius dicimus, sed ex ea

significamus, quid sentiamus, hoc modo: «Noli, Saturnine, nimium populi frequentia fretus esse. Inulti jacent Gracchi.» Hæc exornatio plurimum festivitatis habet interdum, et dignitatis: sinit enim quiddam, tacito oratore, ipsum auditorem suspicari.

Brevitas est res ipsis tantummodo verbis necessariis expedita, hoc modo: «Lemnum præteriens cepit: inde Thasi præsidium reliquit: post urbem in Bithynia sustulit: inde pulsus in Hellespontum, statim potitur Abydo.» Item, «Modo consul, quondam tribunus, deinde primus erat civitatis.» — «Tam proficiscitur in Asiam, deinde exsul et hostis est dictus, post imperator, postremo consul factus est.» Habet paucis comprehensa brevitatis multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda sæpe est, quum aut res non egent longæ orationis, aut tempus non sinit commorari.

LV. Demonstratio est, quum ita res verbis exprimitur, ut geri negotium, et res ante oculos esse videatur. Id fieri poterit, si, quæ ante, et post, et in ipsa re facta erant, comprehendimus, aut si a rebus consequentibus, aut a circumstantibus non recedimus, hoc modo: «Quod simul atque Gracchus prospexit, fluctuare populum, verentem, ne ipse auctoritate senatus commotus a sententia de-

«sisteret, jubet advocari concionem. Iste interea
 «scelere et malis cogitationibus redundans, evolat
 «ex templo Jovis, et sudans, oculis ardentibus,
 «erecto capillo, compta toga, cum pluribus aliis
 «ire celerius cœpit. Illi præco faciebat audientiam:
 «hic subsellium quoddam calce premens, dextra
 «pedem defringit, et alios hoc idem jubet facere.
 «Quum Gracchus deos inciperet precari, cursim
 «isti impetum faciunt; ex aliis aliisque paribus
 «convolant; atque e populo unus, Fuge, inquit,
 «Tiberi, fuge. Non vides? respice, inquam. Deinde
 «vaga multitudo, subito timore perterrita, fugere
 «cœpit. At iste spumans ex ore scelus, anhelaus
 «ex intimo pectore crudelitatem, contorquet bra-
 «chium; et dubitanti Graccho, quid esset, neque
 «tamen locum, in quo consisterat, relinquenti,
 «percutit tempus. Ille, nulla voce † delibans insi-
 «tam virtutem, occidit tacitus. Iste viri fortis-
 «simi miserando sanguine adpersus, quasi facinus
 «præclarissimum fecisset, circumspectans, et hi-
 «lans sceleratam gratulantibus manum porrigens,
 «in templum Jovis contulit sese.» Hæc exornatio
 plurimum prodest in amplificanda et commise-
 randa re, hujusmodi enarrationibus: statuit enim
 totam rem, et prope ponit ante oculos.

† Delabans, delabens, delibans insita virtute.

LVI. Omnes rationes honestandæ elocutionis
 studiose collegimus, in quibus, Herenni, si te
 diligenter exercueris, et gravitatem, et dignitatem,
 et suavitatem habere in dicendo poteris, ut ora-
 torie plane loquaris: ne nuda atque inornata in-
 ventio vulgari sermone efferatur. Nunc identidem
 nosmet ipsi nobis instemus. Res enim communis
 agitur, ut frequenter et assidue consequamur
 artis rationem studio et exercitatione: quod alii
 cum molestia tribus de causis maxime faciunt;
 aut si, cum quibus libenter exerceantur, non ha-
 bent; aut si sibi diffidunt; aut si nesciunt, quam
 viam sequi debeant: quæ a nobis absunt omnes
 difficultates. Nam et simul libenter exercemur
 propter amicitiam, cujus initium cognatio fecit,
 cetera philosophiæ ratio confirmavit: et nobis non
 diffidimus, propterea quod et aliquantulum proces-
 simus; et alia meliora sunt, quæ multo intentius
 petimus in vita, ut, etiamsi non pervenerimus in
 dicendo, quo volumus, parva pars vite perfectis-
 sime desideretur: et viam, quam sequamur, habe-
 mus, propterea quod in his libris nihil præteritum
 est rhetoriæ præceptionis. Demonstratum est
 enim, quomodo res in omnibus generibus causa-
 rum inveniri † oporteret: dictum est, quo pacto

† Oporteat.

eas disponere ¹ conveniret: traditum est, qua ratione esset pronuntiandum: præceptum est, quæ via meminisse possemus: demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quæ si exsequimur, acute et cito reperiemus, distincte et ordinate disponemus, graviter et venuste pronuntiabimus, firme et perpetuo meminerimus, ornate et suaviter eloquemur. Ergo amplius in arte rhetorica nihil est. Hæc omnia adipiscemur, si rationes præceptionis diligentia consequemur ² exercitationis.

¹ Conveniat. ² Et exercitatione.

DE INVENTIONE RHETORICA

LIBRI DUO*.

* De his quidem libris suis ita loquitur Tullius, ut eos sibi puero aut adolescentulo ex commentariolis suis excidisse dicat*. Elucei tamen in iis, quos habemus, maturior, quam ea fert ætas, et artis tradenda peritia, et scribendi facultas et copia; quavis ut legendo sentiat auctorem esse eum, qui possit non tantum de arte loqui, sed etiam ex arte dicere.

* « Quæ pueris aut adolescentulis nobis ex commentariolis nostris inchoata ac rudia exciderunt. » De Orat. 1, 2.

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN

DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

eas disponere ¹ conveniret: traditum est, qua ratione esset pronuntiandum: præceptum est, quæ via meminisse possemus: demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quæ si exsequimur, acute et cito reperiemus, distincte et ordinate disponemus, graviter et venuste pronuntiabimus, firme et perpetuo meminerimus, ornate et suaviter eloquemur. Ergo amplius in arte rhetorica nihil est. Hæc omnia adipiscemur, si rationes præceptionis diligentia consequemur ² exercitationis.

¹ Conveniat. ² Et exercitatione.

DE INVENTIONE RHETORICA

LIBRI DUO*.

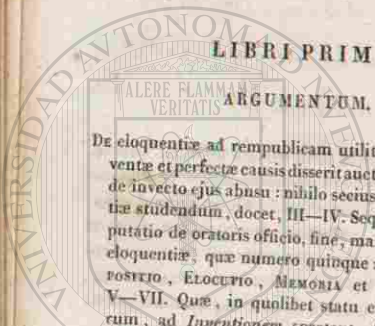
* De his quidem libris suis ita loquitur Tullius, ut eos sibi puero aut adolescentulo ex commentariolis suis excidisse dicat*. Elucei tamen in iis, quos habemus, maturior, quam ea fert ætas, et artis tradenda peritia, et scribendi facultas et copia; quivis ut legendo sentiat auctorem esse eum, qui possit non tantum de arte loqui, sed etiam ex arte dicere.

* « Quæ pueris aut adolescentulis nobis ex commentariolis nostris inchoata ac rudia exciderunt. » De Orat. 1, 2.

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN

DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

®

LIBRI PRIMI

ARGUMENTUM.

De eloquentiæ ad rempublicam utilitate, ejusque invente et perfecte causis disserit auctor, I—II: deinde de in vecto ejus abusu: nihilo secius tamen eloquentiæ studendum, docet, III—IV. Sequitur brevis disputatio de oratoris officio, fine, materia et partibus eloquentiæ, quæ numero quinque: INVENTIO, DISPOSITIO, ELOCUTIO, MEMORIA et PRONUNTIATIO, V—VII. Quæ, in quolibet statu et genere causarum, ad *Inventionem* spectant, fusius exponit, VIII—XIII. Præcipit deinde, quæ servandæ leges in *Exordio*, in *Narratione*, etc.; et quæ sit partis ejusque utilitas, usus, dos peculiaris, aut etiam vitium, demonstrat, XIV—LV.

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE MEXICO
DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

RHETORICORUM,

SEU

DE INVENTIONE RHETORICA,

LIBER PRIMUS.

I. SÆPE et multum hoc mecum cogitavi, bonine, an mali plus attulerit hominibus et civitatibus copia dicendi, ac summum eloquentiæ studium. Nam quum et nostræ republicæ detrimenta considero, et maximaram civitatum veteres animo calamitates colligo, non miuimam video per disertissimos homines in vectam partem in commodorum. Quam autem res ab nostra memoria propter vetustatem remotas ex litterarum monumentis repetere instituo; multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intelligo quum animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem, sapientiam sine eloquentia parum prodesse civitatibus, eloquentiam vero sine sapientia nimium obesse plerumque, prodesse nunquam. Quare si quis, omissis rectissimis atque honestissi-

mis studiis rationis et officii, consumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriæ civis alitur; qui vero ita sese armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriæ, sed pro his propugnare possit, is mihi vir et suis, et publicis rationibus utilissimus, atque amicissimus civis fore videtur.

Ac si volumus hujus rei, quæ vocatur eloquentia, sive studii, sive artis, sive exercitationis cujusdam, sive facultatis a natura perfectæ considerare principium; reperiemus id ex honestissimis causis natum, atque ab optimis rationibus profectum.

II. Nam fuit quoddam tempus, quum in agris homines passim bestiarum modo vagabantur, et sibi victu² fero vitam propagabant; nec ratione animi quidquam, sed pleraque viribus corporis administrabant. Nondam diviniæ religionis, non humani officii ratio colebatur; nemo nuptias viderat legitimas; non certos quispiam³ adspexerat liberos; non, jus æquabile quid utilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem atque inscientiam, caeca ac temeraria dominatrix animi cupiditas, ad se explendam viribus corporis abutebatur, perniciosissimis satellitibus. Quo tempore⁴ quidam,

¹ Abest ab. ² Ferino. ³ Inspexerat. ⁴ Quidam mag-
nus vir.

magnus videlicet vir et sapiens, cognovit, quæ materia esset, et quanta ad maximas res opportunitas¹ in animis hominum, si quis eam posset elicere, et præcipiendo meliorem reddere: qui dispersos homines in agris, et in tectis silvestribus abditos, ratione quadam compulit unum in locum, et congregavit, et eos in unamquamque rem inducens utilem atque honestam, primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes, ex feris et immanibus, mites reddidit et mansuetos. Ac mihi quidem videtur hoc nec tacita, nec inops dicendi sapientia pericere potuisse, ut homines a consuetudine subito converteret, et ad diversas vitæ rationes traderet. Age vero, urbis constitutis, ut fidem colere, et justitiam retinere discerent, et aliis parere sua voluntate consuescerent, ac non modo labores excipiendis communis commodi causa, sed etiam vitam amittendam existimarent: qui tandem fieri potuit, nisi homines ea, quæ ratione invenissent, eloquentiâ persuadere potuissent? Profecto nemo, nisi gravi ac suavi commotus oratione, quum viribus plurimum posset, ad jus voluisset sine vi descendere: ut inter quos posset excellere, cum iis se pate-

¹ In animis esset hominum.

retur æquari, et sua voluntate a jucundissima consuetudine recederet, quæ præsertim jam naturæ vim obtineret propter vetustatem. Ac primo quidem sic et nata, et progressa longius eloquentia videtur; et item postea maximis in rebus pacis et belli cum summis hominum utilitatibus esse versata. Postquam vero commoditas quædam, prava virtutis imitatrix, sine ratione officii, dicendi copiam consecuta est; tum ingenio freta malitia, pervertere urbes, et vitas hominum labefactare assuevit.

III. Atque hujus quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. Verisimillimum mihi videtur, quodam tempore neque in publicis rebus infantes et insipientes homines solitos esse versari, nec vero ad privatas causas magnos ac disertos homines accedere; sed quam a summis viris maximæ res administrarentur, arbitrator alios fuisse non incalidos homines, qui ad parvas controversias privatorum accederent. Quibus in controversiis quam sæpe a mendacio contra verum homines stare consuescerent, dicendi assiduitas aluit audaciam, ut necessario superiores illi propter injurias civium resistere audacibus, et opitulari suis quisque necessariis cogerentur. Ita

¹ *Coel. unus, restare.*

que quam in dicendo sæpe par, nonnunquam etiam superior visus esset is, qui, omisso studio sapientiæ, nihil sibi præter eloquentiam comparasset, fiebat, ut et multitudinis et suo judicio dignus, qui rempublicam gereret, videretur. Hinc nimirum non injuria, quam ad gubernacula reipublicæ temerarii atque audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebant. Quibus rebus tantum odii atque invidiæ suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex aliqua turbida tempestate in portum, sic ex seditiosa et tumultuosa vita se in studium aliquod traderent quietum. Quare mihi videntur postea cetera studia recta atque honesta, per otium concelebata ab optimis, enituisse; hoc vero a plerisque eorum desertum obsolevisse eo tempore, quo multo vehementius erat retinendum, et studiosius adangendum. Nam quo indignius rem honestissimam et rectissimam violabat stultorum et improborum temeritas et audacia, summo cum reipublicæ detrimento; eo studiosius et illis resistendum fuit, et reipublicæ consulendum.

IV. Quod nostrum illum non fugit Catonem, neque Lælium, neque horum (vere dicam) discipulum Africanum, neque Græchos Africanos nepotes: quibus in hominibus erat summa virtus, et summa virtute amplificata auctoritas, et, que his

rebus ornamento, et reipublicæ præsidio esset, eloquentia. Quare, meo quidem animo, nihilo minus eloquentiæ studendum est, etsi ea quidam et privatim, et publice ¹ perverse abutuntur: sed eo quidem vehementius; ne mali magno cum detrimento honorum, et communi omnium pernicie, plurimum possint: quum præsertim hoc unum sit, quod ad omnes res et privatas, et publicas maxime pertineat; hoc tuta, hoc honesta, hoc illustris, hoc eodem vita jucunda fiat. Nam hinc ad rempublicam plurima commoda veniunt, si moderatrix omnium rerum præsto est sapientia; hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honos, dignitas confluit; hinc amicis quoque eorum certissimum ac tutissimum præsidium comparatur. Ac mihi quidem videntur homines, quum multis rebus humiliores et infirmiores sint, hac re maxime bestiis præstare, quod loqui possunt. Quare præclarum mihi quiddam videtur adeptus is, qui, qua re homines bestiis præstent, ea in re hominibus ipsis antecellat. Hoc si forte non natura modo, neque exercitatione conficitur, verum etiam artificio quodam comparatur; non alienum est videre, ² quid dicant ii, qui quædam ejus rei præcepta nobis reliquerunt.

¹ *Al. codd. omittunt perverse.* ² *Quæ.*

Sed antequam de præceptis oratorii dicamus, videtur dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. Nam his rebus cognitis, facilius et expeditius uniuscujusque animus ipsam rationem ac viam artis considerare poterit.

V. Civilis quædam ratio est, quæ multis et magnis ex rebus constat. Ejus quædam magna et ampla pars est, artificiosa eloquentia, quam rhetoricam vocant ¹. Nam neque cum iis sentimus, qui civilem scientiam eloquentia non putant indigere; et ab iis, qui eam putant omnem rhetoris vi et artificio contineri, magnopere dissentimus. Quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam civilis scientiæ partem esse dicamus. Officium autem ejus facultatis videtur esse, dicere apposite ad persuasionem; finis, persuadere dictione. Inter officium autem et finem hoc interest, quod in officio, quid fieri; in fine, quid officio conveniat, consideratur; ut medici officium dicimus esse, curare ad sanandum apposite; finem, sanare curatione. Item oratoris quid officium, et quid finem esse dicamus, intelligemus, quum id, quod facere debet, officium esse dicemus; illud, cujus causa facere debet, finem appellabimus.

¹ *Citat Quintilian. 11, 17.*

Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars, et ea facultas, quæ conficitur ex arte, versatur. Ut si medicinæ materiam dicamus morbos, ac vulnera, quod in his omnis medicina versetur: item, quibus in rebus versatur ars, et facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricæ nominamus. Has autem res, alii plures, alii pauciores existimaverunt. Nam Gorgias Leontinus, antiquissimus fere rhetor, omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimavit. Hic infinitam et immensam huic artificio materiam subijcere videtur. Aristoteles autem, qui huic artui plurima adjumenta atque ornamenta subministravit, tribus in generibus rerum versari rhetoris officium putavit, demonstrativo, deliberativo, judiciali. Demonstrativum est, quod tribuitur in alicujus certæ personæ laudem aut vituperationem. Deliberativum, quod positum in disceptatione et consultatione civili, habet in se sententiæ dictionem. Judiciale, quod positum in judicio, habet in se accusationem et defensionem, aut petitionem et recusationem. Et, quemadmodum nostra quidem fert opinio, oratoris ars et facultas in hac materia tripartita versari existimanda est.

VI. Nam Hermagoras quidem, nec quid dicat, attendere, nec quid polliceatur, intelligere videtur; qui oratoris materiam in causam et in questionem

dividat. Causam esse dicit rem, quæ habeat in se controversiam in dicendo positam cum personarum certarum interpositione; quam nos quoque oratori dicimus esse attributam. Nam tres ei partes, quas ante diximus, supponimus, judicalem, deliberativam, demonstrativam. Questionem autem eam appellat, quæ habeat in se controversiam in dicendo positam, sine certarum personarum interpositione, ad hunc modum: «*Ecquid sit bonum præter honestatem? Verine sint sensus? Quæ sit mundi forma? Quæ solis magnitudo?*» Quas questiones procul ab oratoris officio remotas, facile omnes intelligere existimamus. Nam, quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumta intelligimus, eas, sicut aliquas parvas res, oratori attribuere, magna amentia videtur. Quod si magnam in his Hermagoras habuisset facultatem, studio et disciplina comparatam, videretur fretus sua scientia, falsum quiddam constituisse de oratoris officio, et non quid ars, sed quid ipse posset, exposuisse. Nunc vero ea vis est in homine, ut ei multo rhetoricam citius quis ademerit, quam philosophiam concesserit. Neque id eo dico, quod ejus ars, quam edidit, mendosissime scripta videatur: nam satis in ea vi-

1. Schütz edidit, remotas esse.

detur ex antiquis artibus ingeniose et diligenter electas res collocasse, et nonnihil ipse quoque novi protulisse: verum oratori minimum est de arte loqui, quod hic fecit; multo maximum ex arte dicere, quod cum minime potuisse, omnes videmus. Quare materia quidem nobis rhetorica videtur ea, quam Aristoteli visam esse diximus.

VII. Partes autem hæc sunt*, quas plerique dixerunt, inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Inventio est excogitatio rerum verarum, aut verisimilium, quæ causam probabilem reddant. Dispositio est rerum inventarum in ordinem distributio. Elocutio est idoneorum verborum, et sententiarum ad inventionem accommodatio. Memoria est firma animi rerum ac verborum ad inventionem perceptio. Pronuntiatio est, ex rerum et verborum dignitate, vocis et corporis moderatio.

Nunc his rebus breviter constitutis, eas rationes, quibus ostendere possumus genus, et officium, et finem hujus artis, aliud in tempus differemus. Nam et multarum verborum indigent, et non tantopere ad artis descriptionem et præcepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materia

* Ad Herenn. 1, 3.

artis, ac partibus scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem videtur conjuncte agendum de materia ac partibus. Quare inventio, quæ princeps est omnium partium, potissimum in omni causarum genere, qualis debeat esse, consideretur.

VIII. Omnis res, quæ habet in se, positam in dictione aut disceptatione, aliquam controversiam, aut facti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet quæstionem. Eam igitur quæstionem, ex qua causa nascitur, constitutionem appellamus. Constitutio est prima conflictio causarum ex depulsionem intentionis profecta, hoc modo: « Fecisti. — Non feci, aut jure feci. » Quum facti controversia est, quoniam conjecturis causa firmatur, constitutio conjecturalis appellatur. Quum autem nominis, quia vis vocabuli definienda verbis est, constitutio definitiva nominatur. Quum vero, qualis sit res, quaeritur, quia et de vi, et de genere negotii controversia est, constitutio generalis vocatur. At quum causa ex eo pendet, quod aut non is agere videtur, quem oportet, aut non eum eo, quicum oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua poena oportet, translativa dicitur constitutio; quia actio, translationis et commutationis indigere videtur. Atque harum aliquam in omne causarum genus incidere necesse est. Nam in quam rem non incidit, in ea nihil esse

poterit controversie. Quare eam ne causam quidem convenit putari.

Ac facti quidem controversia in omnia tempora potest distribui. Nam quid factum sit, potest quæri, hoc modo: «Occiderunt Ajacem Ulysses?» Et quid fiat, hoc modo: «Bonone animo sint erga populum romanum Fregellani?» Et quid futurum sit, hoc modo: «Si Carthaginiem reliquerimus incolumem, num quid sit incommodi ad rempublicam perventurum?»

Nominis controversia est, quum de facto convenit, et queritur, id quod factum est, quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est [ideo nominis] esse controversiam [non quod de re ipsa non conveniat], non quod de facto non constet, sed quod id, quod factum sit, aliud alii videatur esse, et ideo alio alio nomine id appellet. Quare in huiusmodi generibus definienda res erit verbis, et breviter describenda: ut, si quis sacrum ex privato surripuerit, utrum fur, an sacrilegus sit iudicandus. Nam id quum queritur, necesse erit definire utrumque, quid sit fur, quid sacrilegus, et sua descriptione ostendere alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque adversarii¹ dicant.

¹ Dicant.

IX. Generis est controversia, quum et quid factum sit, convenit, et quo id factum nomine appellari oporteat, constat; et tamen, quantum, et cuiusmodi, et omnino quale sit, queritur, hoc modo: Justum, an injustum; utile, an inutile; et omnia, in quibus, quale sit id, quod factum est, queritur, sine ulla nominis controversia.

Huic generi Hermagoras partes quatuor supponit, deliberativam, demonstrativam, iudiciale, negotialem. Quod ejus, ut nos putamus, non mediocre peccatum, reprehendendum videtur, verum brevi; ¹ ne aut, si taciti præterierimus, sine causa non secuti eum putemur; aut, si diutius in hoc constiterimus, moram atque impedimentum reliquis præceptis intulisse videamur.

Si deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicujus generis causæ putari. Eadem enim res alii genus esse, alii pars potest; eidem genus esse et pars non potest. Deliberatio autem, et demonstratio, genera sunt causarum. Nam aut nullum causæ genus est, aut iudiciale solum, aut et iudiciale, et demonstrativum, et deliberativum. Nullum dicere causæ esse genus, quum causas esse multas dicat, et in eas præcepta det, amentia est. Unum autem iudiciale

¹ Ne, si aut.

solum esse qui potest, quum deliberatio et demonstratio, neque ipsæ similes inter se sint, et ab judiciali genere plurimum dissideant, et suum quæque finem habeat, quo referri debeat? Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint causarum. Deliberatio igitur, et demonstratio, non possunt recte partes alicujus generis causæ putari. Male igitur eas generalis constitutionis partes esse dixit.

X. Quod si generis causæ partes non possunt recte putari, multo minus recte partis causæ partes putabuntur. Pars autem causæ, constitutio est omnis. Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur. Sed demonstratio et deliberatio, generis causæ partes non possunt recte putari, quod ipsa sunt genera. Multo igitur minus recte partis ejus, quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde si constitutio, et ipsa, et pars constitutionis ejus quælibet, intentionis depulsio est; quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est. At si, quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est; demonstratio et deliberatio, neque constitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur constitutio, et ipsa, et pars ejus, intentionis depulsio est; deliberatio et demonstratio, neque constitutio, neque pars consti-

tutionis est. Placet autem ipsi, ¹ constitutionem intentionis esse depulsionem. Placeat igitur oportet, demonstrationem et deliberationem ² non esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atque hoc eodem urgebitur, sive constitutionem, primam causæ accusatoris confirmationem dixerit, sive defensoris primam deprecationem. Nam eum eadem omnia incommoda sequentur.

Deinde conjecturalis causa non potest simul ex eadem parte, eodem in genere, et conjecturalis esse, et definitiva. Rursus nec definitiva causa potest simul ex eadem parte, eodem in genere, et definitiva esse, et translativa. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis potest simul et suam habere, et alterius in se vim continere: ideo quod unaquæque ex se, et ex sua natura simpliciter consideratur; altera assumta, numerus constitutionum duplicatur, non vis constitutionis augetur. At deliberativa causa simul ex eadem parte, eodem in genere, et conjecturalem, et generalem, et definitivam, et translativam solet habere constitutionem, et unam aliquando, et plures nonnunquam. Ergo ipsa nec constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione

¹ Absit constitutionem. ² Nec.

solet usu evenire. Genera igitur, ut ante diximus, hæc causarum putanda sunt, non partes alicujus constitutionis.

XI. Hæc ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes nobis videtur duas habere, juridicalem, et negotialem. Juridicalis est, in qua æqui et iniqui natura, ¹ præmi, aut penæ ratio quaritur. Negotialis est, in qua, quid juris ex civili more, et æquitate sit, consideratur: cui diligentia præesse apud nos jurisconsulti existimantur.

Ac juridicalis quidem ipsa ^{*} in duas distribuitur partes, absolutam et assumptivam. Absoluta est, quæ ipsa in se continet juris et injuria questionem. Assumptiva, quæ ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem; foris autem aliquid defensionis assumit. Ejus partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, quum reus non id, quod factum est, defendit, sed, ut ignoscatur, postulat. Hæc in duas partes dividitur, purgationem et deprecationem. Purgatio est, quum factum conceditur, culpa remouetur. Hæc partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, quum et

¹ Aut præmi.

^{*} Ad Berenn. 1, 14.

peccasse, et consilio peccasse reus se confitetur, et tamen, ut ignoscatur, postulat: quod genus perraro potest accidere. Remotio criminis est, quum id crimen, quod infertur, ab se et ¹ ab sua culpa, vi et potestate in alium reus removere conatur. Id duplitate fieri poterit, si aut causa, aut factum in alium transferetur. Causa transfertur, quum aliena dicitur vi et potestate factum. Factum autem, quum alius aut debuisset, aut potuisset facere dicitur. Relatio criminis est, quum ideo jure factum dicitur, quod ² aliquis ante injuria lacessierit. Comparatio est, quum aliud aliquod ³ alicujus factum rectum aut utile contenditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum.

In quarta constitutione, quam translaticam nominamus, ejus constitutionis est controversia, quum aut quem, aut quicum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo jure, aut quo tempore agere oporteat, queritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Hujus constitutionis Hermagoras inventor esse existimatur, non quo non usi sint ea veteres oratores sæpe multi, sed quia non animadverterint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerum con-

¹ A sua. ² Alius. ³ Abest alicujus.

stitutionum. Post autem ab hoc inventam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli putamus (res enim perspicua est), quam invidia atque obtreactione quadam impediti.

XII. Et constitutiones quidem, et earum partes exposuimus: exempla autem cuiusque generis tunc commodius exposituri videmur, quum in unum quodque eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, quum et ad genus, et ad exemplum causa statim poterit accommodari.

Constitutione causa reperta, statim placet considerare, utrum causa sit simplex, an juncta; et si juncta erit, utrum sit ex pluribus questionibus juncta, an ex aliqua comparatione. Simplex est, quae absolutam in se continet unam questionem, hoc modo: « Corinthiis bellum indicamus, an non? » Conjuncta ex pluribus questionibus, in qua plura quaeruntur, hoc pacto: « Utrum Carthago diruatur, an Carthaginiensibus reddatur, an eo colonia deducatur. » Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potissimum sit, quaeritur, ad hunc modum: « Utrum exercitus in Macedonia contra Philippum mittatur, qui socius sit auxilio; an teneatur in Italia, ut quam maximam contra Hannibalem copiam sint. »

XIII. Deinde considerandum est, in ratione, an

in scripto sit controversia. Nam scripti controversia est ea, quae ex scriptiois genere nascitur. Ejus autem genera, quae sunt separata a constitutionibus, quinque sunt. Nam quum verba ipsa videntur cum sententia scriptoris dissidere, tum inter se duae leges, aut plures discrepare, tum id, quod scriptum est, duas aut plures res significare; tum ex eo, quod scriptum est, aliud quoque, quod non scriptum est, inveniri; tum vis verbi, quasi in definitiva constitutione, in quo posita sit, quaeri. Quare primum genus, de scripto et sententia; secundum, ex contrariis legibus; tertium, ambiguum; quartum, ratiocinativum; quintum, definitivum nominamus. Ratio autem est, quum omnis questio non in scriptiois, sed in aliqua argumentatione consistit.

At tum considerato genere causa, et cognita constitutione, quum, simplex, an conjuncta sit, intellexeris, et scripti, an rationis habeat controversiam, videris; deinceps erit videndum, quae questio, quae ratio, quae judicatio, quod firmitermentum causa sit*: quae omnia a constitutione proficiantur oportet. Questio est ea, quae ex conflictione causarum gignitur controversia, hoc modo: « Non jure fecisti. » — « Jure feci. » Cau-

* Ad Herenn. 1, 16.

sarum autem hæc est conflictio, in qua constitutio constat*. Ex ea igitur nascitur controversia, quam questionem dicimus, hoc modo: « Jurene fecerit. » Ratio¹ est, quæ continet causam, quæ si sublata sit, nihil in causa controversiæ relinquatur, hoc modo, ut docendi causa in facili et pervulgato exemplo consistamus: Orestes si accusetur matricidii, nisi hoc dicat, « Jure feci; illa enim patrem meum occiderat: » non habet defensionem. Quia sublata, omnis quoque controversia sublata sit. Ergo ejus causæ ratio est, « Quod illa Agamemnonem occiderit. » Judicatio est, quæ ex infirmatione et confirmatione rationis nascitur controversia. Nam sit ea nobis exposita ratio, quam paullo ante exposuimus. « Illa enim, » inquit, patrem² meum occiderat. » — « At non, » inquit adversarius, abs te filio matrem necari oportuit. Potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri. »

XIV. Ex hac deductione rationis illa summa nascitur controversia, quam judicationem appellamus. Ea est hujusmodi: « Recumne fuerit, ab Oreste matrem occidi, quum illa Orestis patrem occidisset. »

* Supra, cap. 8.

¹ Est ea. ² Abest meum.

Firmamentum est firmissima argumentatio defensoris, et¹ appositissima ad judicationem: ut si velit Orestes dicere « ejusmodi animum matris suæ » fuisse in patrem suum, in se ipsum ac sorores, « in regnum, in famam generis et familiae, ut ab ea pœnas liberi sui potissimum petere debuerint. » Et in ceteris quidem constitutionibus ad hunc modum judicationes reperiuntur: in conjecturali autem constitutione, quia ratio non est (factum enim non conceditur), non potest ex deductione rationis nasci judicatio. Quare necesse est eandem esse questionem et judicationem: ut, « Factum est. » — « Non est factum. » — « Factumne sit? » Quot autem in causa constitutiones, aut earum partes erunt, totidem necesse erit questiones, rationes, judicationes, firmamenta reperiri.

His omnibus in causa repertis,³ tum denique singule partes totius causæ considerandæ sunt. Nam non ut quidque dicendum primum, ita primum animadvertendum videtur: ideo quod illa, quæ prima dicuntur, si vehementer velis congruere et coherere cum causa, ex eis ducas oportet, quæ post dicenda sunt. Quare quum judicatio, et ea, quæ ad judicationem oportet inveniri argu-

¹ Aptissima. ² Factum non est. ³ Tunc.

menta, diligenter erunt artificio reperta, cura et cogitatione pertractata; tum denique ordinanda sunt ceteræ partes orationis. Hæ partes sex esse omnino nobis videntur; exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Nunc quoniam exordium princeps omnium esse debet, nos quoque primum in rationem exordiendi præcepta dabimus.

XV. Exordium* est oratio animi auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem: quod eveniet, si cum benevolam, attentam, docilem fecerit. Quare qui bene exordiri causam volet, eum necesse est genus suæ causæ diligenter ante cognoscere. Genera causarum sunt quinque, honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum causæ genus est, cui statim sine oratione nostra auditoris favet animus; admirabile, a quo alienatus est animus eorum, qui audituri sunt; humile, quod negligitur ab auditore, et non magnopere attendendum videtur; anceps, in quo aut iudicatio dubia est, aut causa, et honestatis, et turpitudinis particeps, ut et benevolentiam pariat, et offensionem; obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa implicita est. Quare quoniam tam

* Ad Herenn. i, 4.

diversa sunt genera causarum, exordiri quoque dispari ratione in unoquoque genere necesse est. Igitur exordium in duas partes dividitur, in principium et insinuationem. Principium est oratio, perspicue et protinus perficiens auditorem benevolam, aut docilem, aut attentam. Insinuatio est oratio quadam dissimulatione et circuitu obscurè subiens auditoris animum.

In admirabili genere causæ, si non omnino infesti auditores erunt, principio benevolentiam comparare licebit. Sin erunt vehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationem. Nam ab iratis si perspicue pax et benevolentia petitur; non modo ea non invenitur, sed augetur atque inflammatur odium. In humili autem genere causæ, contumtionis tollendæ causæ, necesse erit attentum efficere auditorem. Anceps genus causæ, si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa iudicatione exordium est. Sin autem partem turpitudinis et partem honestatis habebit, benevolentiam captare oportebit, ut in genere honestatis causa translata videatur. Quam autem erit honestum causæ genus, vel præteriri principium poterit, vel, si commodum fuerit, aut a narratione incipiemus, aut a lege, aut ab aliqua firmissima ratione nos-

* Alii, et.

træ dictionis: si uti principio placebit, benivolentiæ partibus utendum est, ut id, quod est, augeatur. In obscuro causæ genere, per principium dociles auditores efficere oportebit.

XVI. Nunc, quoniam, quas res exordio conficere oporteat, dictum est; reliquum est, ut ostendatur, quibus quæque res rationibus confici possit.

Benivolentia quatuor ex locis comparatur*: ab nostra, ab adversariorum, ab iudicum persona, ab ipsa causa. Ab nostra, si de nostris factis et officiis sine arrogantiâ dicemus; si crimina illata, et aliquas minus honestas suspiciones injectas diluamus; si, quæ incommoda acciderint, aut quæ instent difficultates, proferemus; si prece, et obsecratione humil, ac supplici utemur. Ab adversariorum autem, si eos aut in odium, aut in invidiam, aut in contemtionem adducemus. In odium adducuntur, si quod eorum spurce, superbe, crudeliter, malitiose factum proferetur. In invidiam, si vis eorum, potentia, divitiæ, cognatio, pecuniâ proferuntur, atque eorum usus arrogans et intolerabilis; ut his rebus magis videantur, quam causæ suæ confidere. In contemtionem adducuntur, si eorum inertia, negligentia, ignavia, desidiosum

* Ad Herenn. 1, 5.

studium, et luxuriosum omnia proferetur. Ab auditorum persona benivolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuete gestæ proferentur, ut ne qua assentatio nimia significetur; et si de his, quam honesta existimatio, quantaque eorum iudicii et auctoritatis expectatio sit, ostendatur. Ab ipsis rebus, si nostram causam laudando extollemus, adversariorum causam per contemtionem deprimemus.

Attentos autem faciemus, si demonstrabimus, ea, quæ dicturi erimus, magna, nova, incredibilia esse, aut ad omnes, aut ad eos, qui audiunt, aut ad aliquos illustres homines, aut ad deos immortales, aut ad summam rempublicam pertinere; et si pollicebimur, nos brevi nostram causam demonstraturos, atque exponemus iudicationem, aut iudicationes, si plures erunt.

Dociles auditores faciemus, si aperte et breviter summam causæ exponemus; hoc est, in quo consistat controversia. Nam et quam docilem velis facere, simul attentum facias oportet. Nam is maxime docilis est, qui attentissime est paratus audire.

XVII. Nunc insinuationes quemadmodum tractari conveniat, deinceps dicendum videtur. Insi-

† Republicæ.

nuatione igitur utendum est, quum admirabile genus causæ est, hoc est, ut ante diximus, quum animus auditoris infestus est. Id autem tribus ex causis fit maxime; si aut iust in ipsa causa quædam turpitudò, aut ab iis, qui ante dixerunt, jam quiddam auditori persuasum videtur, aut eo tempore locus dicendi datur, quum jam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo. Nam ex hac quoque re non minus, quam ex primis duabus, in oratore nonnunquam animus auditoris offenditur.

Si causæ turpitudò contrahet offensionem; aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet: aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quæ probatur; aut pro te hominem, aut pro homine rem, ut ab eo, quod odit, ad id, quod diligit, auditoris animus traducatur; et dissimulare id te defensurum, quod existimeris defensurus; deinde, quum jam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionem, et dicere, ea, quæ indignentur adversarij, tibi quoque indigna videri; deinde, quum lenieris cum, qui audiet, demonstrare, nihil eorum ad te pertinere, et negare te quidquam de adversariis esse dicturum, neque hoc, neque illud: ut

1 Oratione. 2 Indignantur.

neque aperte lædas eos, qui diliguntur, et tamen id obscure faciens, quoad possis, alienes ab eis auditorum voluntatem; et aliquorum iudicium simili de re, aut auctoritatem proferre imitatione dignam; deinde eandem, aut consimilem, aut majorem, aut minorem agi rem in præsentia demonstrare.

Sin oratio adversariorum fidem videbitur auditoribus fecisse, id quod ei, qui intelligit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu; oportet aut de eo, quod adversarii sibi firmissimum putarint, et maxime ii, qui audierint, probarint, primum te dicturum polliceri, aut ab adversarii dicto exordiri, et ab eo potissimum, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione uti, quid primum dicas, aut cui potissimum loco respondeas, cum admiratione. Nam auditor quum cum, quem adversarii perturbatum putant oratione, videt animo firmissimo contra dicere paratum, plerumque se potius temere assensisse, quam illum sine causa confidere arbitrat.

Sin auditoris studium defatigatio abalienavit a causa, te brevius, quam paratus fueris, esse dicturum, commodum est polliceri; non imitaturum adversarium. Sin res dabit, non inutile est ab ali-

1 Abest id.

quæ re nova aut ridicula incipere, aut ex tempore quæ nata sit; quod genus, strepitum, acclamationem; aut jam parata, quæ vel apologum, vel fabulam, vel aliquam contineat irrisionem; aut, si rei dignitas admet jocandi facultatem, aliquid triste, novum, horribile, statim non incommodum est injicere. Nam ut cibi satiætas et fastidium aut subamara aliqua re relevatur, aut dulci mitigatur; sic animus defessus audiendo, aut admiratione integratur, aut risu ¹ novatur.

XVIII. Ac separatim quidem, quæ de principio et insinuatione dicenda videbantur, hæc fere sunt. Nunc quiddam breviter et communiter de utroque præcipiendum videtur.

Exordium sententiarum et gravitatis plurimum debet habere, et omnino omnia, quæ pertinent ad dignitatem, in se continere, propterea quod id optime faciendum est, quod oratorem auditori maxime ² commendet: splendoris, et festivitatis, et concinnitudinis minimum, propterea quod ex his suspicio quedam apparationis atque artificiosæ diligentie nascitur; quæ maxime orationi fidem, oratori adimit auctoritatem.

Vitia vero hæc sunt certissima exordiorum, quæ summopere vitare oportebit; vulgare, commune.

¹ Renovatur. ² Commendat.

commutabile, longum, separatim, translatum, contra præcepta. Vulgare est, quod in plures causas potest accommodari, ut convenire videatur. Commune est, quod nihilo minus in hanc, quam in contrariam partem causæ, potest convenire. Commutabile est, quod ab adversario potest, leviter mutatum, ex contraria parte dici. Longum est, quod pluribus verbis, aut sententiis, ultra quam satis est, producit. Separatum est, quod non ex ipsa causa ductum est, nec, sicut aliquod membrum, annexum orationi. Translatum est, quod aliud conficit, quam causæ genus postulat: ut si quis docilem faciat auditorem, quam benevolentiam causæ ¹ desiderat; aut, si principio utatur, quam insinuationem res ² postulat. Contra præcepta est, quod nihil eorum efficit, quorum causa de exordiis præcepta traduntur: hoc est, quod eum, qui audit, neque benevolam, neque attentum, neque docilem efficit; aut, quo profecto nihil pejus est, ut contra sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum est.

XIX. Narratio est rerum gestarum, aut ut gestarum, expositio. Narrationum tria sicut genera: unum genus est, in quo ipsa causa, et omnis ratio controversiæ continetur; alterum, in quo digressio

¹ Desideret. ² Postulet.

aliqua extra causam aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis non aliena ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causa, interponitur; tertium genus est remotum a civilibus causis, quod delectationis causa, non inuiti cum exercitatione, dicitur et scribitur. Ejus partes sunt duæ, quarum altera in negotiis, altera in personis maxime versatur. Ea, quæ in negotiorum expositione posita est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec veræ, nec verisimiles res continentur; cujusmodi est:

Angues ingentes alites, juncti jugo*.

Historia est gesta res, ab ætatis nostræ memoria remota; quod genus: « Appias indixit Carthaginiensibus bellum. » Argumentum est ficta res, quæ tamen fieri potuit. Hujusmodi apud Terentium:

Nam is postquam excessit ex ephæbis, Sosia**.

Illa autem narratio, quæ versatur in personis, ejusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones et animi perspicui possint, hoc modo:

* Ex *Medea*, ut videtur, Pacuvii aut Ennii.

** Terent. in *Andr.* act. 1, sc. 1, 24.

Venit ad me sæpe clamitans. Quid agis, Mitio?

Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?

Cur potat? cur tu his rebus sumtum suggeris?

Vestita nimio indulges, nimium ineptus es.

Nimiam ipse durus est præter æquumque et bonum*.

Hoc in genere narrationis multa inesse debet festivitas, confecta ex rerum varietate, animorum dissimilitudine, gravitate, lenitate, spe, metu, suspitione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunæ commutatione, insperato incommodo, subita latitia, jucundo exitu rerum. Verum hæc ex his, quæ postea de elocutione præcipiuntur, ornamenta sumentur. Nunc de narratione ea, quæ causæ continet expositionem, dicendum videtur.

XX. Oportet igitur eam tres habere res** : ut brevis, ut aperta, ut probabilis sit. Brevis erit, si, unde necesse est, inde initium sumetur, et non ab ultimo repetetur, et si cujus rei satis erit summam dixisse, ejus partes non dicentur (nam sæpe satis est, quod factum sit, dicere; non ut enarres, quemadmodum sit factum); et si non longius, quam quod scitu opus est, in narrando procedetur; et si nullam in rem aliam transibitur; et si ita di-

* Terent. in *Adelph.* act. 1, sc. 1, 35.

** Ad *Herenn.* 1, 9.

aliqua extra causam aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis non alienæ ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causa, interponitur; tertium genus est remotum a civilibus causis, quod delectationis causa, non inutiles cum exercitatione, dicitur et scribitur. Ejus partes sunt duæ, quarum altera in negotiis, altera in personis maxime versatur. Ea, quæ in negotiorum expositione posita est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec veræ, nec verisimiles res continentur; cujusmodi est:

Angues ingentes alites, juncti iugo*.

Historia est gesta res, ab ætatis nostræ memoria remota; quod genus: « Appias indixit Carthaginensibus bellum. » Argumentum est ficta res, quæ tamen fieri potuit. Hujusmodi apud Terentium:

Nam is postquam excessit ex ephæbis, Sosia**.

Illa autem narratio, quæ versatur in personis, ejusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones et animi perspicui possint, hoc modo:

* Ex *Medea*, ut videtur, Pacuvii aut Ennii.

** Terent. in *Andr.* act. 1, sc. 1, 24.

Venit ad me sæpe clamitans. Quid agis, Mitio?

Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?

Cur potat? cur tu his rebus sumtum suggeris?

Vestita nimio indulges, nimium ineptus es.

Nimiam ipse durus est præter æquumque et bonum*.

Hoc in genere narrationis multa inesse debet festivitas, confecta ex rerum varietate, animorum dissimilitudine, gravitate, lenitate, spe, metu, suspitione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunæ commutatione, insperato incommodo, subita latitia, jucundo exitu rerum. Verum hæc ex his, quæ postea de elocutione præcipiuntur, ornamenta sumentur. Nunc de narratione ea, quæ causæ continet expositionem, dicendum videtur.

XX. Oportet igitur eam tres habere res** : ut brevis, ut aperta, ut probabilis sit. Brevis erit, si, unde necesse est, inde initium sumetur, et non ab ultimo repetetur, et si cujus rei satis erit summam dixisse, ejus partes non dicentur (nam sæpe satis est, quod factum sit, dicere; non ut enarres, quemadmodum sit factum); et si non longius, quam quod scitu opus est, in narrando procedetur; et si nullam in rem aliam transibitur; et si ita di-

* Terent. in *Adelph.* act. 1, sc. 1, 35.

** Ad Herenn. 1, 9.

cetur, ut nonnunquam ex eo, quod dictum sit, id, quod dictum non sit, intelligatur; et si non modo id, quod obest, verum etiam id, quod nec obest, nec adjuvat, præteribitur; et si semel unumquodque dicitur; et si non ab eo, in quo proxime desitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio brevitatis decipit, ut, quum se breves putent esse, longissimi sint: quum dent operam, ut res multas breviter dicant, non ut omnino paucas res dicant, et non plures, quam necesse sit. Nam plerisque breviter dicere videtur, qui ita dicit: « Accessi ad aedes, puerum evocavi; » respondit; quæsi domini; domi negavit esse. » Hic, tametsi tot res brevius non potuit dicere, tamen, quia satis fuit dixisse, « domi negavit esse, » fit rerum multitudine longus. Quare hoc quoque in genere vitanda est brevitatis imitatio, et non minus rerum non necessariarum, quam verborum multitudine supersedendum est.

Aperta autem narratio poterit esse, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponatur, et rerum ac temporum ordo servabitur, ut ita narrentur, ut gesta res erunt, aut ut potuisse geri videbantur. Hic considerandum erit, ne quid per-

* Unumquodque.

turbate, ne quid contorte dicatur, ne quam in aliam rem transeat, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, ne quid, quod ad rem pertineat, prætereatur; et omnino, quæ præcepta de brevitate sunt, hoc quoque in genere sunt conservanda. Nam sæpe res parum est intellecta longitudine magis, quam obscuritate narrationis. Ac verbis quoque dilucidis utendum est: quo de genere dicendum est in præceptis eloquentiis*.

XXI. Probabilis erit narratio, si in ea videbuntur inesse ea, quæ solent apparere in veritate; si personarum dignitates servabuntur; si causæ factorum exstantur; si fuisse facultates faciendi videbuntur; si tempus idoneum; si spatii satis; si locus opportunus ad eandem rem, quæ de re narrabitur, fuisse ostendetur; si res et ad eorum, qui agent, naturam, et ad vulgi morem, et ad eorum, qui ² audient, opinionem accommodabitur. Ac veri quidem similis ex his rationibus esse poterit.

Illud autem præterea considerare oportebit, ne aut, quum obsit narratio, aut quum nihil prosit, tamen interponatur; aut non loco, aut non, quem-

* Perit omnino pars hæc operis; quæquidem anquam exstiterit, *grammatici certant*, Vid. Spalding. ad Quintil. III, 3, 6.

1 Rumorem. 2 Audiunt.

admodum causa postulat, narretur. Obest tum, quum ipsius rei gestæ expositio magnam excipit offensionem, quam argumentando, et causam agendo leniri oportebit. Quod quum acceiderit, mentis leniri oportebit partes rei gestæ dispergere in causam, et ad utamquamque confestim rationem accommodare, ut vulneri præsto medicamentum sit, et odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, quum aut ab adversariis re exposita, nostra nihil interest, iterum aut alio modo narrare; aut quum ab iis, qui audiunt, ita tenetur negotium, ut nostra nihil intersit eos alio pacto docere. Quod quum acceiderit, omnino narratione supersedendum est. Non loco dicitur, quum non in ea parte orationis collocatur, in qua res postulat: quo de genere agemus tum, quum de dispositione dicemus; nam hoc ad dispositionem perinet. Non quemadmodum causa postulat, narratur, quum aut id, quod adversario prodest, dilucide et ornate exponitur, aut id, quod ipsum aduvat, obscure dicitur et negligenter. Quare, ut hoc vitium vitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suæ causæ, contraria, quæ præteriri poterunt, prætereundo; quæ illius erunt, leviter attingendo, sua diligenter et enodate narrando. Ac de narratione quidem satis dictum videtur; deinceps ad partitionem transeamus.

XXII. Recte habita in causa partitio*, illustrem et perspicuam totam efficit orationem. Ejus partes duæ sunt, quarum utraque magnopere ad aperendam causam, et ad constituendam pertinet controversiam. Una pars est, quæ, quid cum adversariis conveniat, et quid in controversia relinquatur, ostendit: ex qua certum quiddam designatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera est, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breviter expositio ponitur distributa: ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis intelligat, fore peroratum. Nunc utroque genere partitionis quemadmodum conveniat uti, breviter dicendum videtur.

Quæ partitio, quid conveniat, aut quid non conveniat, ostendit; hæc debet illud, quod convenit, inclinare ad suæ causæ commodum, hoc modo: « Interfectam matrem esse a filio, convenit mihi cum adversariis. » Item contra: « Interfectum esse a Clytemnestra Agamemnonem, convenit. » Nam hic uterque et id posuit, quod conveniebat; et tamen suæ causæ commodo consuluit. Deinde, quid controversiæ sit, ponendum est in judicationis expositione: quæ quemadmodum inveniretur, ante dictum est.

* Ad Herenn. I, 10.

Que autem partitio rerum distributam continet expositionem, hæc habere debet brevitatem, absolutionem, paucitatem. Brevitas est, quum, nisi necessarium, nullum assumit verbum. Hæc in hoc genere idcirco utilis est, quod rebus ipsis, et partibus causæ, non verbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est, per quam omnia, quæ incidunt in causam, genera, de quibus dicendum est, amplectimur. In qua partitione videndum est, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut sero extra partitionem, id quod vitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione servatur, si genera ipsa rerum ponuntur, neque permixte cum partibus implicantur. Nam genus est, quod plures partes amplectitur, ut animal. Pars est, quæ subest generi, ut equus. Sed sæpe eadem res ali genus, alii pars est. Nam homo, animalis pars est; Thebani aut Trojaei, genus.

XXIII. Hæc ideo diligentius inducitur præscriptio, ut aperte intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione servari possit. Nam qui ita partitur, « Ostendam, propter cupiditatem, et avaritiam, et adversariorum, omnia incommoda ad rempublicam pervenisse; » is non intellexit, in partitione, exposito genere, partem se generis admisceisse. Nam genus est, omnium

nimirum libidinum, cupiditas; ejus autem generis sine dubio pars est avaritia.

Hoc igitur vitandum est, ne, cujus genus posueris, ejus secum aliquam, sicut diversam ac dissimilem, partem ponas in eadem partitione. Quod si quod in genus plures incident partes, id quum in prima partitione causæ erit simpliciter expositum, distribuatur eo tempore commodissime, quum ad ipsum ventum erit explicandum in causæ dictione post partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura, quam satis est, demonstraturos nos dicamus, hoc modo: Ostendam, adversarios, quos arguimus, et potuisse facere, et voluisse, et fecisse. Nam fecisse ostendere satis est; aut, quum in causa partitio nulla sit, et quum quiddam simplex agatur, tamen utamur distributione: id quod perraro potest accidere.

Ac sunt alia quoque præcepta partitionum, quæ ad hunc usum oratorium non tantopere² pertinent: quæ versantur in philosophia, ex quibus hæc ipsa transulimus, quæ convenire videbantur; quorum nihil in ceteris artibus inveniebamus.

Atque his de partitione præceptis, in omni dictione meminisse oportebit, ut et prima quæque pars, ut exposita est in partitione, sic ordine trans-

¹ Absit quum. ² Pertinent.

igitur, et omnibus explicatis, peroratum sit; hoc modo, ut ne quid posterius præter conclusionem inferatur. Partitur apud Terentium breviter et comode senex in Andria*, quæ cognoscere libertum velit:

Eo pacto; et itam, et consilium meum
Cognoscēs. ATIS id facere in hac re te velim.

Itaque quemadmodum in partitione proposuit, ita narrat, primum gnati vitam:

Nam is postquam excessit ex ephebis, Sosia,
Libertus vivendi fuit potestas**.

Deinde suum consilium:

Et nunc id operam do.

Deinde quid Sosiam velit facere, id quod postremum posuit in partitione, postremum dicit:

Nunc tuum est officium.

Quemadmodum igitur hic et ad primam quamque partem primum accessit, et omnibus absolutis, finem dicendi fecit, sic nobis placet, et ad singulas partes accedere, et omnibus absolutis, perorare.

* Act. I, sc. 1, 22.

** Ibid. I, sc. 1, 24.

Nunc de confirmatione deinceps, ita ut ordo ipse postulat, præcipiendum videtur.

XXIV. Confirmatio est, per quam argumentando nostræ causæ fidem, et auctoritatem, et firmitatem adiungit oratio. Hujus partis certa sunt præcepta, quæ in singula causarum genera dividuntur. Verumtamen non incommodum videtur, quamdam silvam, atque materiam universam ante permistam et confusam exponere omnium argumentationum; post autem tradere, quemadmodum unumquodque genus causæ, omnibus hinc argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat.

Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo, quod personis, aut ex eo, quod negotiis est attributum. Ac personis has res attributas putamus, nomen, naturam, victum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod unicuique personæ¹ attribuitur, quo suo quæque proprio et certo vocabulo² appelletur. Naturam ipsam definire difficile est: partes autem ejus enumerare eas, quarum indigemus ad hanc præceptionem, facilius est.

Hæ autem partim divino, partim mortali in genere versantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in bestiarum genere numeratur. Atque homi-

¹ Datur. ² Appellatur.

num genus et in sexu consideratur, virile an muliebri sit; et in natione, patria, cognatione, ætate. Natione, Graius an Barbarus; patria, Atheniensis an Lacedæmonius; cognatione, quibus majoribus, quibus conanguineis; ætate, puer an adolescens, natu grandior an senex. Præterea comoda et incommoda considerantur ab natura data animo aut corpori, hoc modo: valens an imbecillus; longus an brevis; formosus an deformis; velox an tardus sit; acutus an hebetior; memor an obliuiosus; comis, officiosus, pudens, patiens, an contra. Et omnino, quæ a natura data animo et corpori considerantur, in natura consideranda sunt. Nam quæ industria comparantur, ad habitum pertinent, de quo posterius dicendum est.

XXV. In victu considerare oportet, apud quos, et quo more, et cuius arbitratu sit educatus, quos habuerit artium liberalium magistros, quos vivendi præceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quaestu, artificio sit occupatus, quo modo rem familiarem administret, qua consuetudine domestica sit.

In fortuna quaeritur, servus sit, an liber; pecuniosus, an tenuis; privatus, an cum potestate; si cum potestate, iure an iniuria; felix, clarus, an contra; quales liberos habeat. Ac si de non vivo

quaeretur, etiam quali morte sit affectus, erit considerandum.

Habitus autem appellamus, animi aut corporis constantem et absolutam aliquam in re perfectionem; ut virtutis, aut artis perceptionem alienius, aut quamvis scientiam; et item corporis aliquam commoditatem, non natura datam, sed studio industriaeque partam.

Affectio est, animi aut corporis ex tempore, aliqua de causa, commutatio, ut lætitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas, et alia, quæ genere in eodem reperiuntur. Studium est animi assidua et vehemens ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio, ut philosophiæ, poetice, geometriæ, literarum. Consilium est aliquid faciendi, aut non faciendi [vere] excogitata ratio. Facta autem, et casus, et orationes tribus ex temporibus considerantur; quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid dixerit; aut quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat; aut quid facturus sit, quid ipsi casurum sit, quæ sit usus oratione. Ac personis quidem hæc videntur esse attributa.

XXVI. Negotiis autem quæ sunt attributa, partim sunt continentia cum ipso negotio, partim in

* Ad Herenn. II, 5.

gestione negotii considerantur, partim adjuncta negotio sunt, partim gestum negotium consequuntur. Continentia cum ipso negotio sunt ea, quæ semper affixa esse videntur ad rem, neque ab ea possunt separari. Ex his prima est brevis complexio totius negotii, quæ summam continet facti, hoc modo: Parentis occisio*, patria proditio**; deinde causa ejus summa, per quam, et quamobrem, et ejus rei causa factum sit, queritur; deinde ante rem gestam quæ facta sunt, continenter usque ad ipsum negotium; deinde, in ipso gerendo negotio quid actum sit; deinde, quid postea factum sit.

In gestione autem negotii, qui locus secundus erat de iis, quæ negotiis attributa sunt, queritur locus, tempus, occasio, modus, facultates. Locus consideratur, in quo res gesta sit, ex opportunitate, quam videatur habuisse ad negotium administrandum***. Ea autem opportunitas queritur ex magnitudine, intervallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci, et vicinitate totius regionis; ex his etiam attributionibus: sacer an profanus, publicus an privatus, alienus an ipsius, de quo agitur, locus sit an fuerit.

* Queretur. 2 Facultas.

* Ut in Orat. Pro Rosc. Amer.

** Ut in Orat. Pro Rabirio.

*** Ut in Orat. Pro Milone.

Tempus¹ est, id quo nunc utimur (nam ipsum quidem generaliter definire difficile est), pars quaedam aternitatis, cum alicujus anni, mensuri, diurni, nocturnive spatii certa significatione. In hoc et quæ² præterierint, considerantur; et eorum ipsorum, quæ propter vetustatem³ obsoleverint, ut incredibilia videantur, et jam in fabularum numerum reponantur; et quæ jam diu gesta, et a memoria nostra remota, tamen faciant fidem, vere tradita esse, quod eorum monumenta certa in literis exsistent; et quæ nuper gesta sint, quæ scire plerique possint; et item quæ instent in presentia, et quæ maxime fiant, et quæ consequantur. In quibus potest considerari, quid ocys, et quid serius futurum sit. Et item communiter in tempore perspicendo longinquitas ejus est consideranda. Nam saepe oportet commetiri cum tempore negotium, et videre, poteritne aut magnitudo negotii aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus et anni, et mensis, et diei, et noctis, et vigiliae, et horæ, et in aliqua parte alicujus horum.

XXVII. Occasio est pars temporis, habens in se alicujus rei idoneam faciendi aut non faciendi opportunitatem. Quare cum tempore hoc differt. Nam

¹ Autem est. 2 Præterierunt. 3 Obsoleverunt.

genere quidem utramque idem esse intelligitur: verum in tempore spatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur: in occasione, ad spatium temporis, faciendi quædam opportunitas intelligitur adjuncta. Quare quum genere idem sit, fit aliud, quod parte quam tam, et specie, ut diximus, differat. Hæc distribuitur in tria genera, publicum, commune, singulare. Publicum est, quod civitas universa aliqua de causa frequentat, ut ludii, dies festus, bellum. Commune, quod accidit omnibus eodem fere tempore, ut messis, vindemia, calor, frigus. Singulare autem est, quod aliqua de causa privatim solet alicui accidere, ut nuptiæ, sacrificium, funus, convivium, somnus.

Modus ¹ est, in quo, quemadmodum, et quo animo factum sit, queritur. Eius partes sunt, prudentia et imprudentia. Prudentiæ ² ratio queritur ex iis, quæ clam, palam, vi, persuasione fecerit; imprudentia autem in purgationem confertur, cuius partes sunt inscientia, casus, necessitas, et in affectionem animi, hoc est, molestiam, iracundiam, amorem, et cetera, quæ in simili genere versantur.

¹ Autem est. ² Autem ratio.

Facultates sunt, aut quibus facilius fit, aut sine quibus aliquid confici non potest.

XXVIII. Adjunctum autem negotio id intelligitur, quod majus, et quod minus, et quod simile erit ei negotio, quo de agitur, et quod æque magnum, et quod contrarium, et quod disparatum, et genus, et pars, et eventus. Majus et minus, et æque magnum, ex vi, et ex numero, et ex figura negotii, sicut ex statura corporis, consideratur.

Simile autem ex specie comparabili, ² aut ex conferenda atque ³ assimilanda natura judicatur. Contrarium est, quod positum in genere diverso, ab eodem, cui contrarium esse dicitur, plurimum distat, ut frigus calori, vita mors. Disparatum autem est id, quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo: « sapere, et non sapere. » Genus est, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas; Pars est, quæ subest generi, ut amor, avaritia. Eventus est alicujus exitus negotii, in quo queri solet, quid ex quaque re evenerit, eveniat, ³ eventurum sit. Quare hoc in genere, ut commodius, quid eventurum sit, ante animo colligi possit, quid quaque ex re soleat evenire, con-

¹ Comparabile autem conferenda. ² Assimilanda.

³ Eventurumque.

siderandum est, hoc modo: Ex arrogantia odium, ex insolentia arrogantia.

Quarta autem pars est ex iis, quas negotiis dicebamus esse attributas *, consecutio. In hac eae res quaruntur, quae gestam negotium consequuntur: primum, quod factum est, quo id nomine appellari conveniat; deinde, ejus facti qui sint principes et inventores, qui denique auctoritatis ejus et inventionis comprobatores atque auctores; deinde, eaeque ea de re, aut ejus rei sit lex, consuetudo, actio, judicium, scientia, artificium; deinde, natura ejus evenire vulgo soleat, an insolenter et raro; postea, homines id sua auctoritate comprobare, an offendi in his consueverint; et cetera, quae factum aliquod similiter confestim, aut ex intervallo solent consequi. Deinde postremo, attendendum est, num quae res ex iis rebus, quae sunt positae in partibus honestatis, aut utilitatis, consequantur: de quibus in deliberativo genere causae distinctius erit dicendum. Ac negotiis quidem fere res eae, quas commemoravimus, sunt attributae.

XXIX. Omnis autem argumentatio, quae ex iis locis, quos commemoravimus, sumetur, aut pro-

* Cap. xxvi.

† Ac.

babilis, aut necessaria debet esse. Etenim, ut breviter describamus, argumentatio videtur esse inventum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter ostendens, aut necessarie demonstrans. Necessarie demonstrantur ea, quae aliter ac dicuntur, nec fieri, nec probari possunt, hoc modo: « Si peperit, cum viro concubuit. » Hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione versatur, maxime tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per simplicem conclusionem.

Complexio est, in qua, utrum concesseris, reprehenditur, ad hunc modum: « Si improbus est, cur uteris? sin probus, cur accusas? »

Enumeratio est, in qua, pluribus rebus expositis, et ceteris infirmatis, una reliqua necessario confirmatur, hoc pacto: « Necessae est aut inimicitarum causa ab hoc esse occisum, aut metus, aut spei, aut alicujus amici gratia, aut, si horum nihil est, ab hoc non esse occisum. Nam sine causa maleficium susceptum esse non potest. Sed neque inimicitiae fuerunt, nec metus ullus, nec spes ex morte illius alicujus commodi, neque ad amicum hujus aliquam mors illius pertinebat. Relinquitur igitur, ut ab hoc non sit occisus. »

Simplex autem conclusio ex necessaria conse-

cutione conficitur, hoc modo: « Si vos me istud
 « eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso
 « tempore trans mare fui; relinquitur, ut id, quod
 « dicitis, non modo non fecerim, sed ne potue-
 « rim quidem facere. » Atque hoc diligenter videre
 oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli possit,
 ut ne confirmatio modam in se argumentationis
 solum habeat, et quamdam similitudinem neces-
 sarie conclusionis, verum ipsa argumentatio ex
 necessaria ratione consistat.

Probabile autem est id, quod fere fieri solet,
 aut quod in opinione positum est, aut quod habet
 in se ad hæc quamdam similitudinem, sive id fal-
 sum est, sive verum. In eo genere, quod fere
 solet fieri, probabile huiusmodi est: « Si mater
 « est, diligit filium. Si avarus est, negligit iustu-
 « randam. » In eo autem, quod in opinione posi-
 tum est, huiusmodi sunt probabilia: « Impiis
 « apud inferos pœnas esse præparatas. Eos, qui
 « philosophiæ dent operam, non arbitrari deos
 « esse. »

XXX Similitudo autem in contrariis et paribus,
 et in iis rebus, quæ sub eandem cadunt rationem,
 maxime spectatur. In contrariis, hoc modo: « Nam
 « si iis, qui imprudentes læserunt, ignoscere conve-
 « nit, iis, qui necessario profuerunt, haberi gra-
 « tiam non oportet. » Ex pari, sic: « Nam ut locus

« sine portu, navibus esse non potest tutus; sic
 « animus sine fide, stabilis amicis non potest esse. »
 In iis rebus, quæ sub eandem rationem cadunt,
 hoc modo probabile consideratur: « Nam si Rho-
 « dii turpe non est portorium locare, ne Herma-
 « creonti quidem turpe est conducere. » Hæc tum
 vera sunt, hoc pacto: « Quoniam cicatrix est, fuit
 « vulnus; » tum verisimilia, hoc modo: « Si nul-
 « tus erat in calceis pulvis, ex itinere eum venire
 « oportebat »

Omne autem (ut certas quasdam in partes distri-
 buamus) probabile, quod sumitur ad argumenta-
 tionem, aut signum est, aut credibile, aut judica-
 tum, aut comparabile. Signum est, quod sub sen-
 sum aliquem cadit, et quiddam significat, quod ex
 ipso profectum videtur, quod aut ante fuerit, aut
 in ipso negotio, aut post sit consecutum, et tamen
 indiget testimonio et gravioris confirmationis: ut
 cruor, fuga, pallor, pulvis, et quæ his sunt similia.
 Credibile est, quod sine ullo teste, auditoris opi-
 nione firmatur, hoc modo: « Nemo est, qui non
 « liberos suos inelumes et beatos esse cupiat. »
 Iudicatum est, res assensione, aut auctoritate, aut
 iudicio alienius, aut aliquorum comprobata. Id
 tribus in generibus spectatur, religioso, communi,

* Aristot. Rhetor. II, 23.

approbato. Religiosum est, quod iurati legibus iudicantur: commune est, quod omnes vulgo probantur, et secuti sunt, huiusmodi: ut maioribus natu assurgatur, ut supplicum misereatur; approbatum est, quod homines, quum dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt auctoritate: velut Gracchi patris factum, quem populus romanus eo, quod insciente collega in censura nihil egisset, post censuram consulem fecit. Comparabile autem est, quod in rebus diversis similem aliquam rationem continet. Eius partes sunt tres, imago, collatio, exemplum. Imago est oratio demonstrans corporum, aut naturarum similitudinem. Collatio est oratio, rem cum re ex similitudine conferens. Exemplum est, quod rem auctoritate, aut casu alicujus hominis, aut negotii confirmat, aut infirmat*. Horum exempla et descriptiones in praeceptis elocutionis cognoscuntur.

Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est, nec minus dilucide, quam rei natura ferebat, demonstratus est. Quem admodum autem quaeque constitutio, et pars constitutionis, et omnis controversia, sive in ratione, sive in scripto versetur, tractari debeat, et quae in quasque argu-

* Quintil. v, 2.

mentationes conveniant, singillatim in secundo libro de unoquoque genere dicemus. In praesentia tantummodo numeros, et modos, et partes argumentandi confuse et permixte dispersimus; post describe et electe in genus quodque causae, quid cuique conveniat, ex hac copia digeremus.

Atque inveniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit: inventam exornari, et certas in partes distingui et suavissimum est, et summe necessarium, et ab artis scriptoribus maxime neglectum. Quare et de ea praecipione nobis in hoc loco dicendum visum est, ut ad inventionem argumenti absolutio quoque argumentandi adjugetur. Et magna cum cura et diligentia locus hic omnis considerandus est, quod non solum rei magna utilitas est, sed praecipendi quoque summa difficultas.

XXXI. Omnis igitur argumentatio aut per inductionem tractanda est, aut per ratiocinationem. Inductio est oratio, quae rebus non dubiis capiat assensionem ejus, quicum insinita est; quibus assensionibus facit, ut illi dubia quaedam res, propter similitudinem earum rerum, quibus assensit, probetur: velut apud Socraticum Eschinem demonstrat Socrates, cum Xenophonus uxore, et cum ipso Xenophonte Aspasiam locutam: « Dic mihi, « quæso, Xenophontis uxor, si vicina tua melius

«habeat aurum, quam tu habes, utrum illius an
 «tuum malis? Illius, inquit. Quid si vestem, et
 «ceterum ornatum muliebrem pretii majoris ha-
 «beat, quam tu habes, tuumve an illius malis?
 «Illius vero, respondit. Age, inquit, si virum illa
 «meliorem habeat, quam tu habes, virumne tuum
 «an illius malis?» Hic mulier erubuit.

Aspasia autem cum ipso Xenophonte sermonem
 instituit: «Quæro, inquit, Xenophon, si vicinus
 «tuus equum meliorem habeat, quam tuus est,
 «tuumne equum malis, an illius? Illius, inquit.
 «Quid si fundum meliorem habeat, quam tu ha-
 «bes, utrum tandem fundum habere malis! Illum,
 «inquit, meliorem scilicet. Quid si uxorem melio-
 «rem habeat, quam tu habes, utram malis?»
 Atque hic Xenophon quoque ipse tacuit. Post As-
 pasia: «Quoniam uterque vestrum, inquit, id
 «mihi solam non respondit, quod ego solam audire
 «volumeram, egomet dicam, quid uterque cogitet.
 «Nam et tu, mulier, optimum virum mavis ha-
 «bere, et tu, Xenophon, uxorem habere lectis-
 «simam maxime vis. Quare, nisi hoc perfeceritis,
 «ut neque vir melior, neque femina lectior in
 «terris sit, profecto id semper, quod optimum

* Idem exemplum postquam adduxit Quintil. v, 2, de-
 monstrat quid pudice respondendum fuisset uxori Xeno-
 phontis. Locum adeas.

«putabitis esse, multo maxime requiretis, ut et
 «tu maritus sis quam optimæ, et hæc quam optimo
 «viro nupta sit.» Hic quum rebus non dubiis esset
 assensum, factum est propter similitudinem, ut
 etiam illud, quod dubium videbatur, si quis separa-
 ratim quæreret, id pro certo, propter rationem
 rogandi, concederetur.

Hoc modo sermonis plurimum Socrates usus est,
 propterea quod nihil ipse afferre ad persuaden-
 dum volebat, sed ex eo, quod sibi ille dederat,
 quicum disputabat, aliquid conficere malebat,
 quod ille ex eo, quod jam concessisset, necessario
 approbare deberet.

XXXII. Hoc in genere præcipiendum nobis vide-
 tur, primum, ut illud, quod inducemus per simi-
 litudinem, ejusmodi sit, ut sit necesse concedi.
 Nam ex quo postulabimus nobis illud, quod du-
 bium sit, concedi, dubium esse id ipsum non oportet
 tibi. Deinde illud, cujus confirmandi causa fiet
 inductio, videndum est, ut simile iis rebus sit,
 quas res, quasi non dubias, ante induxerimus.
 Nam ante aliquid nobis concessum esse, nihil pro-
 derit, si ei dissimile erit id, cujus causa illud con-
 cedi primum voverimus. Deinde non intelligatur,
 quo spectent ille primæ inductiones, et ad quem
 sint exitum venturæ. Nam qui videt, si ei rei,
 quam primo rogetur, recte assenserit, illam quo-

que rem, quæ sibi displiceat, esse necessario concedendam, plerumque aut non respondendo, aut male respondendo longius procedere rogationem non sinit. Quare ratione rogationis imprudens ab eo, quod concessit, ad id, quod non vult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negatur, aut ostendenda est similitudo earum rerum, quæ ante concessæ sunt, aut alia utendum inductione. Si concedatur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est responsio; aut, quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo, ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi tripartitum: prima pars ex similitudine constat una, pluribusve; altera ex eo, quod concedi volumus, cujus causæ similitudines adhibite sunt; tertia ex conclusione, quæ aut confirmat concessionem, aut, quid ex ea conficiatur, ostendit.

XXXIII. Sed quia non satis alicui videbitur dilucide demonstratum, nisi quod ex civili causarum genere exemplum subiecerimus: videtur hujusmodi quoque utendum exemplo, non quo præcepto differat, aut aliter hoc in sermone, atque in dicendo sit utendum; sed ut eorum voluntati satisfaciat, qui, quod aliquo in loco viderint, alio in loco, nisi demonstratum est, nequeunt cognoscere. Ergo

in hac causa, quæ apud Græcos est pervagata, quod Epaminondas, Thebanorum imperator, ei, qui sibi ex lege prætor successerat, exercitum non tradidit, et quum paucos dies contra legem exercitum tenuisset, Lacedæmonios funditus vicit, poterit accusator argumentatione uti per inductionem, quam scriptum legis contra sententiam defendat, ad hunc modum: « Si, iudices, id, quod
« Epaminondas aut legis scriptorem sensisse, adscri-
« bat ad legem, et addat exceptionem hanc: EX-
« TRA QUAM SI QUIS REIPUBLICÆ CAUSA EXERCITUM
« NON TRADIDERIT, patiëmini? non opinor. Quod
« si vosmet ipsi, quod a vestra religione et sapien-
« tia remotissimum est, istius honoris causa hanc
« eandem exceptionem, injussu populi, ad legem
« adscribi jubeatis, populus Thebanus id patie-
« turne fieri? Prefecto non patietur. Quod ergo
« adscribi ad legem nefas est, id sequi, quasi ad-
« scriptum sit, ¹ rectum vobis ² videatur? Noyi
« vestram intelligentiam, non potest ita videri,
« iudices. Quod si literis corrigi neque ab illo,
« neque a vobis scriptoris voluntas potest; videte,
« ne multo indignius sit, id re et judicio vestro
« mutari, quod ne verbo quidem commutari po-
« test. » Ac de inductione quidem satis in presentia

¹ Rectumne. ² Videtur.

dictum videtur. Nunc deinceps ratiocinationis vim et notaram consideremus.

XXXIV. Ratiocinatio est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum et per se cognitum, sua se vi et ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius considerandum putaverunt, quum idem usa dicendi sequerentur, paululum in præcipiendi ratione dissenserunt. Nam partim quinque ejus partes esse dixerunt, partim non plus, quam in tres partes posse distribui putaverunt. eorum controversiam non incommodum videtur cum utrorumque ratione exponere. Nam et brevis est, et non ejusmodi, ut alteri prorsus nihil dicere putentur, et locus hic nobis in dicendo minime negligendus videtur.

Qui putant in quinque distribui partes oportere, aiunt, primum convepire exponere summam argumentationis, ad hunc modum: «Melius accurrantur, quæ consilio gerantur, quam quæ sine consilio administrantur.» Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus variis, et quam copiosissimis verbis approbati putant oportere, hoc modo: «Domus ea, quæ ratione regitur, omnibus instructor est rebus, et apparatus, quam ea, quæ tenere et nullo consilio administratur.» Exercitus is, cui præpositus est sapiens et callidus imperator, omnibus partibus commodus

«regitur, quam is, qui stultitia et temeritate alijus administratur. Eadem navigij ratio est. «Nam navis optime cursum conficit ea, quæ scientissimo gubernatore utitur.» Quum propositio sit hoc pacto approbata, et duæ partes transierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod ostendere velis, id ex vi propositionis oportere assumere, hoc pacto: «Nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, administratur.» Hujus assumptionis quarto in loco aliam potro inducunt approbationem, hoc modo: «Nam et signorum ortus et obitus definitum quemdam ordinem servant, et annuæ commutationes, non modo quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt, verum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatæ; et diurnæ nocturnæque vicissitudines, nulla in re unquam mutata, quidquam nocuerunt. Quæ signo sunt omnia, non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari.» Quinto inducunt loco complexionem eam, quæ aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: «Consilio igitur mundus administratur;» aut nunc in locum quum condaxerit breviter propositionem et assumptionem, adjungit, quod ex his conficiatur, ad

† Sint. † Id adjungit.

hæc modum: « Quod si melius geruntur ea, quæ
« consilio, quam quæ sine consilio administrantur,
« nihil autem omnium rerum melius administra-
« tur, quam omnis mundus; consilio igitur mun-
« dus administratur. » Quinquèpartitam igitur hoc
pæto putant esse argumentationem.

XXXV. Qui autem tripartitam esse dicunt, ii
non aliter putant tractari oportere argumentatio-
nem, sed partitionem horum reprehendunt. Negant enim neque a propositione, neque ab assump-
tione approbationes earum separari oportere, ne-
que propositionem absolutam, neque assumptionem
sibi perfectam videri, quæ approbatione confir-
mata non sit. Quare quas illi duas partes ¹ nu-
merant, propositionem et approbationem, sibi
unam partem videri, propositionem: quæ si ap-
probata non sit, propositio non sit argumentatio-
nis. Item, quæ ab illis assumptio, et assumptionis
approbatio ² dicatur, eandem sibi assumptionem
solam videri. Ita fit, ut eadem ratione argumen-
tatio tractata, aliis tripartita, aliis quinquèpartita
videatur. Quare evenit, ut res non tam ad usum
dicendi pertineat, quam ad rationem præceptio-
nis.

Nobis autem commodior illa partitio videtur.

¹ Numerant. ² Dicitur.

esse, quæ in quinque partes distributa est, quam
omnes ab Aristotele et Theophrasto profecti,
maxime secuti sunt. * Nam quemadmodum illud
superius genus argumentandi, quod per inductio-
nem sumitur, maxime Socrates et Socratici tracta-
verunt: sic hoc, quod per ratiocinationem expo-
litur, summe est ab Aristotele, atque a peripate-
ticis, et Theophrasto frequentatum; deinde a
rhetoribus iis, qui elegantissimi atque artificiosis-
simi putati sunt. Quare autem nobis illa magis
partitio probetur, dicendum videtur, ne temere
secuti putemur: et breviter dicendum, ne in hu-
jusmodi rebus diutius, quam ratio præcipiendi
[†] postulet, commoremur.

XXXVI. Si quadam in argumentatione satis est
uni propositione, et non oportet adungere appro-
bationem propositioni; quadam autem in argumen-
tatione infirma est propositio, nisi adjuncta sit
approbatio: separatim quiddam est a propositione
approbatio. Quod enim ² et adjungi et separari ab
aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id,
ad quod adjungitur, et a quo separatur. Est autem
quædam argumentatio, in qua propositio non indi-
get approbatione; et quædam, in qua nihil valet

* Supra, cap. xxiv.

† Postulat. > Abest et.

¹ sine approbatione: ut ostendemus; separata est igitur a propositione approbatio. ² Ostendetur autem id, quod polliciti sumus, hoc modo.

Quæ propositio in se quiddam continet perspicuum, ³ et quod constare inter omnes necesse est, hanc velle approbare et firmare nihil attinet. Ea est huiusmodi: « Si, quò die ista cædes Romæ facta est, ego Athenis eo die fui, interesse in cæde non potui. » Hoc quia perspicue verum est, nihil attinet approbari. Quare assumi statim oportet, hoc modo: « Fui autem Athenis eo die. » Hoc si non constat, indiget approbationis: qua inducta, complexio ⁴ consequitur. Est igitur quædam propositio, quæ non indiget approbatione. Nam esse quamdam, quæ indigeat, quid attinet ostendere, quod cuius facile perspicuum est? Quod si ita est, ex hoc, et ex eo, quod proposueramus, hoc conficitur, separatam esse quiddam a propositione approbationem. Si autem ita est, falsum est non esse plus quam tripartitam argumentationem.

Simili modo liquet, alteram quoque approbationem separatam esse ab assumptione: ⁵ si quædam in argumentatione satis est uti assumptione, et non oportet adungere approbationem assumptioni; qua-

¹ Absque. ² Ostendemus. ³ Eo. ⁴ Consequetur.
« Igitur in cæde interesse non potui. » Est, etc. ⁵ Nam si.

dam autem in argumentatione infirma est assumptio, nisi adjuncta sit approbatio: separatam quiddam est extra assumptionem approbatio. Est autem argumentatio quædam, in qua assumptio non indiget approbationis; quædam autem, in qua nihil valet sine approbatione, ut ostendemus. Separata est igitur ab assumptione approbatio. Ostendemus autem id, quod polliciti sumus, hoc modo.

Quæ perspicuam omnibus veritatem continet assumptio, nihil indiget approbationis. Ea est huiusmodi: « Si oportet sapere, dare operam philosophiæ convenit. » Hæc propositio indiget approbationis. Non enim perspicua est, neque constat inter omnes, propterea quod multi nihil prodesse philosophiam, plerique etiam obesse arbitrantur. Assumptio perspicua est hæc: « Oportet autem sapere. » Hoc autem quia ipsum ex re perspicitur, et verum esse intelligitur, nihil attinet approbari. Quare statim concludenda est argumentatio. Est ergo assumptio quædam, quæ approbationis non indiget. Nam quamdam indigere perspicuum est. Separata est igitur ab assumptione approbatio. Falsum ergo est, non esse plus quam tripartitam argumentationem.

XXXVII. Atque ex his illud jam perspicuum est, esse quamdam argumentationem, in qua neque propositio, neque assumptio indiget approbationis,

hujusmodi; ut certum quiddam, et breve, exempli causa, ponamus: « Si summo opere sapientia petenda est, summo opere stultiia vitanda est; summo autem opere sapientia petenda est; summo igitur opere stultiia vitanda est. » Hic et assumptio, et propositio perspicua est. Quare neutra quoque indiget approbatione.

Ex hisce omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adungi, tum non adungi. Ex quo cognoscitur, neque in propositione, neque in assumptione contineri approbationem, sed utramque suo loco positam, vim suam, tanquam certam et propriam, obtinere. Quod si ita est, commode partii sunt illi, qui in quinque partes distribuunt argumentationem.

Quinque sunt igitur partes ejus argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur: Propositio, per quam locus is breviter exponitur, ex quo vis omnis oportet emanet ratiocinationis; propositionis approbatio, per quam id, quod breviter expositum est, ratiocinationibus affirmatum, probabilis et apertius fit; assumptio, per quam id, quod ex propositione ad ostendendum pertinet, assumitur; assumptionis approbatio, per quam id, quod assumptum est, ratiocinationibus firmatur; complexio, per quam id,

* Dissentit Quintil. v, 14.

quod conficitur ex omni argumentatione, breviter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio partes, ea constat ex his quinque partibus; secunda est quadripartita; tertia tripartita. Dein bipartita, quod in controversia est. De una quoque parte potest alicui videre posse consistere.

XXXVIII. Eorum igitur, quæ constant, exempla ponemus; horum, quæ dubia sunt, rationes afferemus.

Quinquepartita argumentatio est hujusmodi: « Omnes leges, judices, ad commodum reipublicæ referre oportet, et eas ex utilitate communi, non ex scriptione, quæ in litteris est, interpretari. Ea enim virtute et sapientia majores nostri fuerunt, ut in legibus scribendis nihil sibi aliud, nisi salutem atque utilitatem reipublicæ proponerent. Neque enim ipsi, quod obesset, scribere volebant; et, si scripsissent, quum esset intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legum causa salvas esse vult, sed reipublicæ, quod ex legibus omnes rempublicam optime putant administrari. Quam ob rem igitur leges servari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari convenit: hoc est, quoniam reipublicæ servimus, et reipublicæ commodo atque utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis

hujusmodi; ut certum quiddam, et breve, exempli causa, ponamus: « Si summo opere sapientia petenda est, summo opere stultitia vitanda est; summo autem opere sapientia petenda est; summo igitur opere stultitia vitanda est. » Hic et assumptio, et propositio perspicua est. Quare neutra quoque indiget approbatione.

Ex hisce omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adungi, tum non adungi. Ex quo cognoscitur, neque in propositione, neque in assumptione contineri approbationem, sed utramque suo loco positam, vim suam, tanquam certam et propriam, obtinere. Quod si ita est, commode partii sunt illi, qui in quinque partes distribuunt argumentationem.

Quinque sunt igitur partes ejus argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur: Propositio, per quam locus is breviter exponitur, ex quo vis omnis oportet emanet ratiocinationis; propositionis approbatio, per quam id, quod breviter expositum est, rationibus affirmatum, probabilis et apertius fit; assumptio, per quam id, quod ex propositione ad ostendendum pertinet, assumitur; assumptionis approbatio, per quam id, quod assumptum est, rationibus firmatur; complexio, per quam id,

* Dissentit Quintil. v, 14.

quod conficitur ex omni argumentatione, breviter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio partes, ea constat ex his quinque partibus; secunda est quadripartita; tertia tripartita. Dein bipartita, quod in controversia est. De una quoque parte potest alicui videre posse consistere.

XXXVIII. Eorum igitur, quæ constant, exempla ponemus; horum, quæ dubia sunt, rationes afferemus.

Quinquepartita argumentatio est hujusmodi: « Omnes leges, iudices, ad commodum reipublicæ referre oportet, et eas ex utilitate communi, non ex scriptione, quæ in litteris est, interpretari. Ea enim virtute et sapientia majores nostri fuerunt, ut in legibus scribendis nihil sibi aliud, nisi salutem atque utilitatem reipublicæ proponerent. Neque enim ipsi, quod obesset, scribere volebant; et, si scripsissent, quum esset intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legum causa salvas esse vult, sed reipublicæ, quod ex legibus omnes reipublicam optime putant administrari. Quam ob rem igitur leges servari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari convenit: hoc est, quoniam reipublicæ servimus, et reipublicæ commodo atque utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis

« utilitatem spectet, quoniam ejus causa est insti-
 « tuta; sic a legibus nihil convenit arbitrari, nisi
 « quod reipublicæ conducatur, proficisci, quoniam
 « ejus causa sunt comparatæ. Ergo in hoc quoque
 « judicio desinite literas legis perscrutari, et legem,
 « ut æquum est, ex utilitate reipublicæ conside-
 « rate. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quam
 « Lacedæmonios opprimi? Cui rei magis Epami-
 « nondam, Thebanorum imperatorem, quam vic-
 « toriæ Thebanorum, consulere decuit? Quid hunc
 « tanta Thebanorum gloria, tam claro atque exor-
 « nato tropæo carius aut antiquius habere convenit?
 « Scripto videlicet legis omisso, scriptoris senten-
 « tiam considerare debebat. Atque hoc quidem satis
 « consideratum est, nullam esse legem, nisi reipu-
 « blicæ causa scriptam. Summam igitur amentiam
 « esse existimabat, quod scriptum esset reipublicæ
 « salutis causa, id non ex reipublicæ salute inter-
 « pretari. Quod si leges omnes ad utilitatem reipu-
 « blicæ referri convenit, hic autem salutis reipu-
 « blicæ profuit; profecto non potest eodem facto
 « et communibus fortunis consultuisse, et legibus
 « non obtemperasse * . »

XXXIX. Quatuor autem partibus constat argu-
 « Quanto rectius ipse Epaminondas, apud Corn. Nep-
 « xv, 8.

mentatio, quum aut proponimus, aut assumimus
 sine approbatione. Id facere oportet, quum aut pro-
 positio ex se intelligitur, aut assumtio perspicua
 est, et nullius approbationis indiget. Propositionis
 approbatione præterita, quatuor ex paribus argu-
 mentatio tractatur ad hunc modum: « Judices, qui
 « ex lege jurati judicatis, legibus obtemperare debe-
 « tis. Obtemperare autem legibus non potestis, nisi
 « id, quod scriptum est in lege, sequamini. Quod
 « enim certius legis scriptor testimonium voluntatis
 « suæ relinquere potuit, quam, quod ipse magna
 « cum cura atque diligentia scripsit? Quod si li-
 « teræ non exstarent, magnopere eas requiremus,
 « ut ex his scriptoris voluntas cognosceretur; nec
 « tamen Epaminondæ permitteremus, ne si extra
 « judicium quidem esset, ut is nobis sententiam
 « legis interpretaretur, nedum nunc istum pa-
 « tiamur, quum præsto lex sit, non ex eo, quod
 « apertissime scriptum est, sed ex eo, quod suæ
 « causæ convenit, scriptoris voluntatem interpre-
 « tari. Quod si vos, judices, legibus obtemperare
 « debetis, et id facere non potestis, nisi quod
 « scriptum est in lege, sequamini, quid causæ est,
 « quia istum contra legem fecisse judicetis? »

Assumptionis autem approbatione præterita, qua-

* Istud.

dripartita sic fiet argumentatio: « Qui sæpenu-
 « mero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi
 « fidem habere non debemus. Si quid enim per-
 « fida illorum detrimenti acceperimus, nemo erit,
 « præter nosmetipsos, quem iure accusare possi-
 « mus. Ac primo quidem decipi incommodum est;
 « iterum, stultum; tertio, turpe. Carthaginienses
 « autem persæpe jam nos fefellerunt. Summa igitur
 « amentia est in eorum fide spem habere, quorum
 « perfidia toties deceptus sis. »

Utraque approbatione præterita tripartita fit,
 hoc pacto: « Aut metuamus Carthaginienses opor-
 « tet, si incolumes eos reliquimus; aut eorum
 « urbem diruamus. Ac metuere quidem non opor-
 « tet. Restat igitur, ut urbem diruamus. »

XL. Sunt autem, qui ¹ putent, nonnunquam
 posse complexione ² supersederi, quum id perspi-
 cum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod
 si fiat, bipartitam quoque fieri argumentationem,
 hoc modo: « Si peperit, virgo non est; peperit
 « autem. » Hic satis esse dicunt proponere et assu-
 mere: quoniam perspicuum sit, quod conficiatur,
 complexionis rem non indigere. Nobis autem vide-
 tur et omnis ratiocinatio concludenda esse; et ³ illud

¹ Putant. ² Et oportere supersederi. ³ Illud vitium,
 Ernest. suspectum.

vitium, quod illis displicet, magnopere vitandum,
 ne, quod perspicuum sit, id in complexionem in-
 feramus.

Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera
 intelligantur. Nam aut ita complectemur, ut in
 unum conducamus propositionem et assumptionem,
 hoc modo: « Quod si leges omnes ad utilitatem
 « republicæ referri convenit, hic autem saluti rei-
 « publicæ profuit; profecto non potest eodem facto,
 « et saluti communi consuluisse, et legibus non
 « obtemperasse. » Aut ita, ut ex contrario sententia
 conficiatur, hoc modo: « Summa igitur amentia
 « est, in eorum fide spem habere, quorum perfidia
 « toties deceptus sis. » Aut ita, ut id solum, quod
 conficitur, inferatur, ad hunc modum: « Urbem
 « igitur diruamus. » Aut, ut id, quod eam rem,
 quæ conficitur, sequatur, necesse est. Id est huius-
 modi: « Si peperit, cum viro concubuit; peperit
 « autem. » Conficitur hoc: « Concubuit igitur cum
 « viro. » Hoc si nolis inferre, et inferas id, quod
 sequitur: « Fecit igitur incestum »; et concluderis
 argumentationem, et perspicuam fugeris com-
 plexionem. ®

Quare in longis argumentationibus, ex conduc-
 tionibus, aut ex contrario complecti oportet; in
 brevibus id solum, quod conficitur, exponere; in iis,
 in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti.

Si qui autem ex una quoque parte putabunt constare argumentationem, poterunt dicere, sæpe satis esse hoc modo argumentationem facere: « Quoniam peperit, cum viro concubuit. » Nam hoc nullius neque approbationis, neque assumptionis, vel ejus approbationis, neque complexionis indigere. Sed nobis ambiguitate nominis videntur errare. Nam argumentatio nomine uno res duas significat, ideo quod et inventum aliquam in rem probabile, aut necessarium, argumentatio vocatur, et ejus inventi artificiosa expolitio. Quando igitur proferent aliquid hujusmodi: « Quoniam peperit, cum viro concubuit; » inventum proferent, non expolitionem. Nos autem de expolitionis partibus loquimur.

XLi. Nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit: atque hac distinctione, alia quoque, quæ videbuntur officere huic partitioni, propulsabimus, si qui aut assumptionem aliquando tolli posse putent, aut propositionem. Quæ si quid habet probabile, aut necessarium, quoquo modo commoveat auditorem necesse est. Quod si solum spectaretur, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod excogitatum esset, referret: nequaquam tantum inter summos oratores et mediocres interesse existimaretur.

Variare autem orationem magnopere oportebit.

Nam omnibus in rebus similitudo est satiætatîs mater. Id fieri poterit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipsis distinguere convenit orationem, hoc est, tum inductione uti, tum ratiocinatione. Deinde in ipsa argumentatione non semper a propositione incipere, nec semper quinque partibus abuti, neque eadem ratione partitiones expolire; sed tum ab assumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraque, tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut perspicatur, aut scribamus, aut in quolibet exemplo de iis, quæ proposita sunt, hoc idem exerceamus, ut quam facile factu sit.

Ac de partibus quidem argumentationis satis nobis dictum videtur. Illud autem volumus intelligi, nos probe tenere, aliis quoque rationibus tractari argumentationes in philosophia multis et obscuris, de quibus certum est artificium constitutum. Verum illa nobis abhorrere ab usu oratorio videntur. Quæ pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius, quam ceteros, attendisse, non affirmamus; perquisitius et diligentius conscripsisse pollicemur. Nunc, ut instituimus proficisci, ordine ad reliqua pergemus.

XLii. Reprehensio est, per quam argumentando adversariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur

[aut allevatur]. Hæc fonte inventionis eodem utitur, quo nititur confirmatio, propterea quod, quibus ex locis aliqua res confirmari potest, iisdem potest ex locis infirmari. Nil enim considerandum est in his omnibus inventionibus, nisi id, quod personis, aut negotiis attributum est. Quare inventionem, et argumentationum expositionem, ex illis, quæ ante præcepta sunt, hæc quoque in partem orationis transferri oportebit. Veruntamen, ut quædam præceptio detur hujus quoque partis, exponemus modos reprehensionis; quos qui observabunt, facilius ea, quæ contra dicentur, diluere aut infirmare poterunt.

Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex iis, quæ sumta sunt, non conceditur aliquid unum plurave; aut, his concessis, complexio confici ex his negatur; aut si genus ipsum argumentationis vitiosum ostenditur; aut si contra firmam argumentationem, alia æque firma, aut firmior ponitur. Ex iis, quæ sumuntur, aliquid non conceditur, quum aut id, quod credibile dicunt, negatur esse ejusmodi; aut quod comparabile putant, dissimile ostenditur; aut judicatum aliam in partem traducitur; aut omnino iudicium improbatur; aut, quod signum esse adversarii dixerunt, id ejusmodi negatur esse; aut si complexio, aut ex una, aut ex utraque parte reprehenditur; aut si enumeratio

falsa ostenditur; aut si simplex conclusio falsi aliquid continere demonstratur. Nam omne, quod sumitur ad argumentandum, sive pro probabili, sive pro necessario, necesse est sumatur ex his locis, ut ante ostendimus.

XLIII. Quod pro credibili sumtum erit, id infirmabitur, si aut perspicue falsum erit, hoc modo: « Nemo est, qui non pecuniam, quam sapientiam « malit. » Aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo: « Quis est, qui non officii cupidior sit, quam pecunia? » Aut erit omnino incredibile, « Ut si quis, quem constet esse « avarum, dicat, alicujus mediocris officii causa, « se maximam pecuniam neglexisse. » Aut si, quod in quibusdam rebus, aut hominibus accidit, id omnibus dicatur usu evenire, hoc pacto: « Qui « pauperes sunt, iis antiquior officio pecunia est. « — Qui locus desertus est, in eo cædem factam « esse oportet. — In loco celebri homo occidi qui potuit? — Aut, si id quod raro fit, fieri omnino negatur: ut ² Curio pro Fulvio: « Nemo potest uno « aspectu, neque præteriens, in amorem incidere. »

Quod autem pro signo sumetur, id ex iisdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in

¹ Negatur. ² Curius.

* BRUTUS, 32. — Ad Herenn. 11, 20.

signo, primum verum esse ostendi oportet: deinde ejus esse rei signum proprium, qua de re agitur, ut cruorem cædis: deinde factum esse, quod non oportuerit; aut non factum, quod oportuerit; postremo scisse eum, de qua queritur, ejus rei legem et consuetudinem. Nam eæ res sunt signo attributæ: quas diligentius aperiemus, quum separatim de ipsa conjecturali constitutione dicemus. Ergo horum unumquodque in reprehensione, aut non esse signo, aut parum magno esse, aut a se potius, quam ab adversariis stare, aut omnino falso dici, aut in aliam quoque suspicionem duci posse, demonstrabitur.

XLIV. Quum autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per similitudinem maxime tractatur, in reprehendendo conveniet, simile id negare esse, quod conferetur ei, quicum conferetur. Id fieri poterit, si demonstrabitur diversum esse genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione; ac si, quo in numero illud, quod per similitudinem afferetur, et quo in loco hoc genus, cujus causa afferetur, haberi conveniat, ostendetur. Deinde, quid res cum re differat, demonstrabitur: ex quo docebimus, aliud de eo, quod comparabitur, et de eo, quicum comparabitur, existimari oportere. Hujus facultatis maxime indigemus, quum ea ipsa argumentatio,

quæ per inductionem tractatur, erit reprehendenda.

¹ Sin judicatum aliquid inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur: laude eorum, qui judicarunt; similitudine ejus rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de judicatum est, ² et commemorando, non modo non esse reprehensum judicium, sed ab omnibus approbatum; et demonstrando, difficilius et majus fuisse id judicatum, quod afferatur, quam id, quod instet: ex contrariis locis, si res aut vera, aut verisimilis ³ permittat, infirmari oportebit. Atque erit observandum diligenter, ne nihil ad id, quo de agatur, pertineat id, quod judicatum sit; et ⁴ videndum, ne ea res proferatur, in qua sit offensum, ut de ipso, qui judicavit, judicium fieri videatur. Oportet autem animadvertere, ne, quum aliter multa sint judicata, solitarium aliquid, aut rarum judicatum afferatur. Nam his rebus auctoritas judicati maxime potest infirmari. Atque ea ⁵ quidem, quæ quasi probabilia ⁶ sumuntur, ad hunc modum tentari oportebit.

XLV. Quæ verò scienti necessaria inducentur, ea si forte imitabuntur modo necessariam argumentationem, neque erunt ejusmodi, sic reprehenduntur.

¹ Si. ² Abst et. ³ Permittet. ⁴ Videndum est.
⁵ Quidem argumenta. ⁶ Sumuntur.

Primum complexio, quæ, utram concesseris, debet tollere, si vera est, nunquam reprehendetur; sin falsa, duobus modis, aut conversione, aut alterius partis infirmatione, hoc modo:

Nam si veretur, quid eum accuses, qui est probus?

Sin inverecundum animi ingenium possidet.

Quid eum accuses, qui id parvi audita existimet?

Hic, sive vereri dixeris, sive non vereri, ² concedendum hoc putat, ut ³ neget esse accusandum. Quod conversione sic reprehendetur: « Imo vero accusandum est. Nam si veretur, accuses: non enim parvi audita æstimabit. Sin inverecundum animi ingenium possidet, tamen accuses: non enim probus est. » Alterius autem partis infirmatione, hoc modo reprehendetur: « Verum si veretur, accusatione tua correctus, ab errato recedet. »

Enumeratio vitiosa intelligitur, si aut præteritum quiddam dicemus, quod velimus concedere, aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contra dici possit, aut causa non sit, quare non honeste possimus concedere. Præteritur quiddam in ejusmodi enumerationibus: « Quoniam habes istum equum, aut emeris oportet, aut hereditate possi-

² Æstimet. ³ Concludendum. ³ Neges.

deas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus sit, aut, si horum nihil est, surripieris necesse est. Sed neque emisti, neque hereditate venit, neque domi natus est, neque donatus est; necesse est ergo surripieris. » Hoc commode reprehendetur, si dici possit ex hostibus equus esse captus, cujus prædæ sectio non venerit: quo illato, infirmatur enumeratio, quoniam id sit inductum, quod præteritum sit in enumeratione.

XLVI. Altero autem modo reprehendetur, si aut contra aliquid dicitur: hoc est, si, exempli causa, ut in eodem versemur, poterit ostendi hereditate venisse. Aut si extremum illud non erit turpe concedere; ut si quis, quum dixerint adversarii: « Aut insidias facere voluisti, aut amico morem gessisti, aut cupiditate elatus es; » amico se morem gessisse fateatur.

Simplex autem conclusio reprehendetur, si id, quod sequitur, non videatur necessario cum eo, quod antecessit, coherere. Nam hoc quidem, « Si spiritum ducit, vivit; Si dies est, lucet; » ejusmodi est, ut cum priore necessario posterius coherere videatur. Hoc autem: « Si mater est, diligit; — Si aliquando peccavit, nunquam corrigitur; » sic conveniet reprehendi, ut demonstretur non necessario cum priore posterius coherere.

Hoc genus, et cetera necessaria, et omnino om-

nis argumentatio, et ejus reprehensio majorem quamdam vim continet, et latius patet, quam hic exposuit: sed ejus artificii cognitio hujusmodi est, ut non ad hujus artis partem aliquam adjungi possit, sed ipsa separatim longi temporis, et magnæ atque arduæ cogitationis indigeat. Quare illa nobis alio tempore atque ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur. Nunc his præceptionibus rhetorum ad usum oratorum contentos nos esse oportebit. Quam igitur ex iis, quæ sumuntur, aliquid non conceditur, sic infirmabitur:

XLVII. Quam autem, his concessis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt consideranda: num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si, quum aliquis dicat se profectum esse ad exercitum, contraque eum quis velit hac argumentatione uti: « Si venisses ad exercitum, a tribunis militaribus « visus esses; non es autem ab his visus; non es « igitur profectus ad exercitum. » Hic quum concesseris propositionem et assumptionem, complexio est infirmanda. Aliud enim, quam cogebatur, illatum est.

Ac nunc quidem, quo facilius res cognosceretur, perspicuo et grandi vitio præditum posuimus exemplum: sed sæpe obscurius positum vitium pro vero probatur, quum aut parum memineris, quid concesseris, aut ambiguum aliquid pro certo conces-

seris. Ambiguum si concesseris ex ea parte, quam ipse intellexeris, eam partem si adversarius ad aliam partem per complexionem velit accommodare, demonstrare oportebit, non ex eo, quod ipse concesseris, sed ex eo, quod ille sumserit, confici complexionem, ad hunc modum: « Si pecuniæ indigetis, pecuniam non habetis; si pecuniam non « habetis, pauperes estis: indigetis autem pecuniæ; « mercatura enim, nisi ita esset, operam non daretis: pauperes igitur estis. » Hoc sic reprehenditur: Quum dicthas: « Si indigetis pecuniæ, pecuniam non habetis; » hoc intelligebam, « Si « propter inopiam in egestate estis, pecuniam non « habetis; » et ideo concedebam. Quum autem hoc sumebas, « indigetis autem pecuniæ; » illud accipiebam, « vultis autem pecuniæ plus habere. » Ex quibus concessionibus non conficitur hoc, « pauperes igitur estis: » conficeretur autem, si tibi primo quoque hoc concessissem, « qui pecuniam « majorem vellet habere, eum pecuniam non habere. »

XLVIII. Sæpe autem oblitum putant, quid concesseris, et ideo id, quod non conficitur, quasi conficiatur, in conclusione infertur, hoc modo: « Si ad illum hereditas veniebat, verisimile est ab « illo esse necatum. » Deinde hoc approbant plurimis verbis; post assumunt, « ad illum autem here-

«ditas veniebat;» deinde infertur, «ille igitur oc-
«cidit» Id ex iis, quæ sumserant, non conficitur.
Quare observare diligenter oportet, et quid sumat-
tur, et quid ex his conficiatur.

Ipsum autem genus argumentationis, vitiosum
his de causis ostendetur, si aut in ipso vitium erit,
aut si non ad id, quod instituitur, accommoda-
bitur. Atque in ipso vitium erit, si omnino totum
falsum erit, si commune, si vulgare, si leve, si
remotum, si mala definitio, si controversum, si
perspicuum, si non concessum, si turpe, si offen-
sum, si contrarium, si inconstans, si adversum.
Falsum est, in quo perspicue mendacium est, hoc
modo: «Non potest esse sapiens, qui pecuniam
«negligit; Socrates autem pecuniam negligebat;
«non igitur sapiens erat.» Commune est, quod
nihil magis ab adversariis, quam a nobis facit,
hoc modo: «Idcirco, iudices, quia veram causam
«habebam, brevi peroravi.» Vulgare est, quod in
aliam quoque rem non probabilem, si nunc conces-
sum sit, transferri possit, hoc modo: «Si veram
«causam non haberet, vobis se, iudices, non com-
«misisset.» Leve est, quod aut post tempus dicitur,
hoc modo: «Si in mentem venisset, non commi-
«sisset;» aut si perspicue rem turpem levi tegere
vult defensione, hoc modo:

Quum te expetebant omnes, florentissimo
Regno reliqui: nunc desertum ab omnibus,
Summo periculo, sola ut restituum, paro.

XLIX. Remotum est, quod ultra quam satis est,
petitur, hoc modo: «Quod si non P. Scipio Cor-
«neliam filiam Tib. Graccho collocasset, atque ex
«ea duos Gracchos procreasset, tantæ seditiones
«natæ non essent: quare hoc incommodum Sci-
«pioni adscribendum videtur.» Hujusmodi est illa
quoque conquestio:

Utinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiigna ad terram trabes*!

Longius enim repetita est, quam res postulabat.
Mala definitio est, quum aut communia describit,
hoc modo: «Seditiosus est is, qui malus atque inu-
«tilis est civis.» Nam hoc non magis seditiosus,
quam ambitiosus, quam calumniatoris, quam ali-
cujus improbi hominis vim describit. Aut falsam
quiddam dicit, hoc pacto: «Sapientia est pecunie
«querendæ intelligentia.» Aut aliquid non grave,
nec magnum continens, sic: «Stultitia est im-
«mense gloriæ cupiditas.» Est hæc quidem stul-
titia, sed ex parte quadam, non ex omni genere,

* Ex Medea Euripid. Ennins.

definita. Controversum est, in quo ad dubium demonstrandum, dubia causa affertur, hoc modo:

Eho tu, dii, quibus est potestas motus superum atque inferum,
Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam?

Perspicuum est, de quo non est controversia: ut, si quis, « quum Orestem accuset, planum « faciat, ab eo matrem esse occisam. » Non concessum est, quum id, quod augetur, in controversia est, ut, « si quis, quum Ulyssem accuset, in hoc « maxime commoretur: Indignum esse, ab homine ignavissimo virum fortissimum, Ajacem, « necatum: » Turpe est, quod aut eo loco, in quo dicitur; aut eo homine, qui dicit; aut eo tempore, quo dicitur; aut iis, qui audiunt; aut ea re, qua de agitur, indignum, propter inhonestam rem, videtur. Offensus est, quod eorum, qui audiunt, voluntatem lædit: ut, « si quis apud equites romanos, cupidos iudicandi, Cæpionis legem iudicariam laudet. »

L. Contrarium est, quod contra ea dicitur, quæ ii, qui audiunt, fecerunt: ut, si quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem urbis expugnatorem diceret, « nihil esse crudelius, quam urbes « diruere, » quam ipse Alexander Thebas diruisset. Inconstans est, quod ab eodem de eadem re di-

verse dicitur: ut, « si quis, quum dixerit, qui « virtutem habeat, eum nullius rei ad bene vivedum indigere, neget postea sine bona valitudine « posse bene vivere; aut se amico adesse propter « benivolentiam; sperare enim aliquid commodi « ad se perventurum. » Adversum est, quod ipsi cause aliqua ex parte officit: ut « si quis hostium « vim, et copias, et felicitatem augeat, quum ad « pugnandum milites adhortetur. »

Si non ad id, quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in vitio reperietur: si plura pollicitus pauciora demonstrabit; aut, si, quum totam debet ostendere, de parte aliqua loquetur, hoc modo: « Mulierum genus « avarum est; nam Eriphyle auro viri vitam vendidit; » aut, si non id, quod accusabitur, defendet: ut, « si quis, quum ambitus accusabitur, « manu se fortem esse defendet: » ut « Amphion « apud Euripidem, item apud Pacuvium, qui vituperata musica, sapientiam laudat; » aut si res ex hominis vitio vituperabitur, ut, « si quis doctri- « nam ex alicujus docti vitio reprehendat; » aut, si qui, quum aliquem volet laudare, de felicitate ejus, non de virtute dicat; aut, si qui rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram vituperarit; aut si alteram ita laudet, ut alterius non faciat mentionem; aut si, quum

de certa re quaeretur, de communi instituetur oratio: ut, « si quis, quum aliqui deliberent, bellum gerant, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demonstret; » aut, si ratio alicujus rei reddetur falsa, hoc modo: « Pecunia bonum est, propterea quod ea maxime vitam beatam efficit; » aut si infirma, ut Plautus,

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immune est facinus; verum in zete utile
Et conducibile: nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia*;

aut eadem, hoc modo: « Maximum malum est avaritia; multos enim magnis incommodis affectit pecuniae cupiditas; » aut parum idonea, hoc modo: « Maximum bonum est amicitia; plurimae enim delectationes sunt in amicitia. »

LI. Quartus modus erat reprehensionis, per quem contra firmam argumentationem, aequae firmae aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maxime versabitur, quum aliquid, quod contra dicatur, aequum esse concedimus, sed id, quod nos defendimus, necessariam esse demonstramus: aut

* Geratur. † Efficit. ‡ Afficit.

* Ad Herenn. II, 23.

quam id, quod illi defendant, utile esse fateamur; quod nos dicamus, demonstramus esse honestum. Ac de reprehensione haec quidem existimavimus esse dicenda. Deinceps nunc de conclusione ponemus.

Hermagoras degressionem deinde, tum postremam conclusionem ponit. In hac autem degressionem ille putat oportere quamdam inferri orationem, a causa, atque a judicatione ipsa remotam, quae aut sui laudem, aut adversarii vituperationem contineat, aut in aliam causam deducat, ex qua conficiat aliquid confirmationis, aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quamdam amplificationem. Hanc si quis partem putarit orationis, sequatur Hermagoram licebit. Nam et augendi, et laudandi, et vituperandi praecipua a nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur. Nobis autem non placet, hanc partem in numero reponi, quod de causa degredi, nisi per locum commune, displicet; quo de genere posterius est dicendum. Laudes autem et vituperationes non separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicitas. Nunc de conclusione dicemus.

LII. Conclusio est exitus et determinatio totius

* At. placuit.

* Ad Herenn. II, 30. — Quintil. VI, 1.

orationis: hæc habet partes tres, enumerationem, indignationem, conquestionem. Enumeratio est, per quam res disperse et diffuse dictæ unum in locum coguntur, et reminiscendi causa unum sub aspectum subjiciuntur. Hæc si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intelligitur; sin varie fiet, et hæc suspensionem et satietatem vitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, singillatim unamquamque rem attingere, et ita omnes transire breviter argumentationes: tum autem id, quod difficilius est, dicere, quas partes exposneris in partitione, de quibus te pollicitus sis dicturum, et reducere in memoriam, quibus rationibus unamquamque partem confirmaris: tum ab iis, qui audiunt, quarere, quid sit, quod sibi velle debeant demonstrari, hoc modo: « Illud docuimus, illud planum fecimus. » Ita simul et in memoriam redibit auditor, et putabit nihil esse præterea, quod debeat desiderare.

Atque in his generibus (ut ante dictum est) tum tuas argumentationes transire separatim, tum id, quod artificiosius est, cum tuis contrarias conjungere; et quum tuam argumentationem dixeris, tum, contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, ostendere. Ita per brevem comparationem, auditoris memoria et de confirmatione, et de re-

prehensione redintegrabitur. Atque hæc aliis actionis quoque modis variare oportebit. Nam quum ex tua persona enumerare possis, ut, quid, et quo quidque loco dixeris, admoneas; tum vero personam aut rem aliquam inducere, et enumerationem ei totam attribuere. Personam hoc modo: « Nam « si legis scriptor existat, et quaerat a vobis, quid « dubitetis; quid possitis dicere, quum vobis hoc « et hoc sit demonstratum. » Atque hic, item ut in nostra persona, licebit alias singillatim transire omnes argumentationes, alias ad partitiones singula genera referre, alias ab auditore, quid desideret, quaerere, alias hæc facere per comparationem suarum et contrariarum argumentationum.

Res autem inducetur, si alicui rei hujusmodi, legi, loco, urbi, monumento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: « Quid si leges « loqui possent? nonne hæc apud vos quaerentur? « Quidnam amplius desideratis, iudices, quum « vobis hoc et hoc planum factum sit? » In hoc quoque genere omnibus eisdem modis uti licebit. Commune autem præceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur, quod erit gravissimum, et utinamquodque quam brevissime transeat; ut memoria, non oratio renovata videatur.

LIII. Indignatio est oratio, per quam conficitur, ut in aliquem hominem magnum odium, aut in rem gravis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi volumus, posse omnibus ex locis iis, quos in confirmandi præceptis posuimus, tractari indignationem. Nam ex iis rebus, quæ personis atque negotiis attributæ sunt, quævis amplificationes et indignationes nasci possunt: sed tamen ea, quæ separatim de indignatione præcipi possunt, consideremus.

Primus locus sumitur ab auctoritate, quum commemoramus, quanta curæ res ea fuerit diis immortalibus, aut eis, quorum auctoritas gravissima debeat esse. Qui locus sumetur ex sortibus, ex oraculis, vitiis, ostentis, prodigiis, responsis, et similibus rebus, item ex majoribus nostris, regibus, civitatibus, gentibus, hominibus sapientissimis, senatu, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem, illa res ad quos pertineat, cum amplificatione, per indignationem, ostenditur, an ad omnes, ² aut ad majorem partem, quod atrocissimum est; ³ aut ad superiores, quales sunt ii, quorum ex auctoritate indignatio sumitur, quod indignissimum est; ⁴ aut ad pares animo, fortuna, corpore, quod iniquissimum est; ⁵ aut ad infe-

¹ Aut diis. ² An. ³ An. ⁴ An. ⁵ An.

riores, quod superbissimum est. Tertius locus est, per quem quarimus, quidam sit eventurum, si idem ceteri faciant; et simul ostendimus, huic si concessum sit, multos æmulos ejusdem audaciæ futuros: ex quo, quid mali sit eventurum demonstrabimus. Quartus locus est, per quem demonstramus, multos alacres expectare, quid statuatur, ut ex eo, quod uni concessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat, intelligere possint. Quintus locus est, per quem ostendimus, ceteras res perperam constitutas, intellecta veritate, commutatas corrigi posse: hanc esse rem, quæ si sit semel iudicata, neque alio commutari iudicio, neque ulla potestate corrigi possit. Sextus locus est, per quem consulto et de industria factum esse demonstratur, et illud adjungitur, voluntario maleficio veniam dari non oportere; imprudentiæ concedi nonnunquam convenire. Septimus locus est, per quem indignamur, quod tetrum, cradele, nefarium, tyrannicum factum esse dicamus, per vim, per manum opulentam, quæ res ab legibus et ab æquabili jure remotissima sit.

LIV. Octavus locus est, per quem demonstramus, non vulgare, neque factitatum esse, ne ab audacissimis quidem hominibus, id maleficium, de quo agitur; atque id a feris quoque hominibus, et a barbaris gentibus, et immanibus bestiis remo-

tum esse. Hæc erunt, quæ in parentes, liberos, conjuges, consanguineos, supplices, crudeliter facta diceantur; et deinceps si qua proferantur in majores natu, in hospites, in vicinos, in amicos, in eos, quibuscum vitam egeris, in eos, apud quos educatus sis, in eos, a quibus eruditus, in mortuos, in miseros et misericordia dignos, in homines claros, nobiles et honore usos, in eos, qui neque lædere alium, nec se defendere poterint, ut in pueros, senes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio, summum in eum, qui violarit horum aliquid, odium commovere poterit.

Nonus locus est, per quem cum aliis, quæ constat esse peccata, hoc, quo de quæstio est, comparatur; et ita per contentionem, quanto atrocitas et indignitas sit illud, quo de agitur, ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæque post negotium consecuta sunt, cum uniuscujusque indignatione et criminatione colligimus, et rem verbis quam maxime ante oculos ejus, apud quem dicitur, ponimus, ut id, quod indignum est, perinde illi videatur indignum, ac si ipse interfuerit, ac præsens viderit. Undecimus locus est, per quem ostendimus, ab eo factum, a quo univine oportuerit, et a quo, si alius faceret, prohiberi conveniret. Duodecimus locus est, per quem indignamur, quod

nobis hoc primis acciderit, nec alicui unquam usu evenerit. Tertiusedecimus locus est, si cum injuria contumelia juncta demonstratur, per quem locum in superbiam et arrogantiam odium concitatur. Quartusedecimus locus est, per quem petimus ab iis, qui audiunt, ut ad suas res nostras injurias referant; si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitent; si ad mulieres, de uxoribus; si ad senes, de partibus aut parentibus. Quintusedecimus locus est, per quem dicimus, inimicis quoque et hostibus ea, quæ nobis acciderint, indigna videri solere. Et indignatio quidem his fere de locis gravissime sumetur.

LV. Conquestionis autem hujusmodi de rebus partes petere oportebit. Conquestio est oratio, auditorum misericordiam captans. In hac primum animum auditoris mitem et misericordem conficere oportet, quo facilius conquestione commoveri possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunæ vis in omnes, et hominum infirmitas ostenditur: qua oratione habita graviter et sententiose, maxime demittitur animus hominum, et ad misericordiam comparatur; quum in alieno malo suam infirmitatem considerabit.

Deinde primus locus est misericordiæ, per

1. Al. venerit.

quem, quibus in bonis fuerint, et nunc quibus in malis sint, ostenditur. Secundus, qui in temporibus tribuitur, per quem, quibus in malis fuerint, et sint, et futuri sint, demonstratur. Tertius, per quem unumquodque deploratur incommodum, ut in morte filii, pueritiæ delectatio, amor, spes, solatium, educatio, et, si qua simili in genere, quolibet de incommodo per conquestionem dici poterant. Quartus, per quem res turpes, et humiles, et illiberales proferuntur, et indignæ ætate, genere, fortuna, pristino honore, beneficiis, quas passi perpessurive sint. Quintus est, per quem omnia ante oculos singillatim incommoda ponuntur, ut videatur is, qui audit, videre, et re quoque ipsa, quasi adsit, non verbis solum, ad misericordiam ducatur. Sextus, per quem prius spem in miseris demonstratur esse; et, quum¹ aliquid exspectaret, non modo id non adeptus esse, sed in summas miseras incidisse. Septimus, per quem ad ipsos, qui audiunt, similem casum convertimus, et petimus, ut de suis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis carus debeat esse, nos quam videant, recordentur. Octavus, per quem aliquid dicitur esse factum, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit, hoc modo: « Non affui,

¹ Schütz addit boni. Frustra.

« non vidi, non postremam ejus vocem audivi, non
« extremum ejus spiritum excepi. » Item: « Inimi-
« corum in manibus mortuus est, hostili in terra
« turpiter jacuit insepultus, a feris diu vexatus,
« communi quoque honore in morte caruit. » No-
nus, per quem oratio ad mutas et expertes animi
res fertur: ut, si ad equum, domum, vestem,
sermonem alicujus accomodes, quibus animus
eorum, qui audiunt et aliquem dilexerunt, vehe-
menter commovetur. Decimus, per quem inopia,
infirmas, solitudo demonstratur. Undecimus, per
quem aut liberorum, aut parentum, aut sui cor-
poris sepeliendi, aut alicujus ejusmodi rei com-
mendatio fit. Duodecimus, per quem disjunctio
deploratur ab aliquo, quum diducaris ab eo, qui-
cum libenissime vixeris, ut a parente, filio, fratre,
familiari. Tertiusdecimus, per quem cum indigna-
tione conquerimur, quod ab iis, a quibus minime
conveniat, male tractemur, propinquis, amicis,
quibus benefecerimus, quos adjuutores fore puta-
verimus, aut a quibus indignum sit, ut servis, li-
bertis, clientibus, supplicibus.

Quartusdecimus, qui per obsecrationem sumit-
tur: in quo orantur modo illi, qui audiunt, homini
et supplici oratione, ut misereantur. Quintusde-
cimus, per quem non nostras, sed eorum, qui cari
nobis debent esse, fortunas conqueri nos demons-

tramus. Sextusdecimus est *, per quem animam nostrum in alios misericordem esse ostendimus; et tamen amplum, et excelsum, et patientem incommodorum esse, et futurum esse, si quid acciderit, demonstramus. Nam saepe virtus et magnificentia, in qua gravitas et auctoritas est, plus proficit ad misericordiam commovendam, quam humilitas et obsecratio. Commotis autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, «lacryma nihil citius arescit.»

Sed quoniam et satis videmur de omnibus partibus orationis dixisse, et hujus voluminis magnitudo longius processit; quae sequuntur, deinceps in secundo libro dicemus.

* Ad Herenn. II, 31.

DE INVENTIONE RHETORICA

LIBER SECUNDUS.

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN

DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

LIBRI SECUNDI

ARGUMENTUM.

Quæ obiter tantum, et quasi subsultim, de iis in Libro superiori auctor disseruerit, quæ ad *confutationem* et *confirmationem* pertinent, locos hic indicat cuique causarum generi proprios. Docet igitur, IV—XVI, quomodo tractandæ confirmatio et confutatio in genere *judiciali*, et quibus locis accusatori et defensori sit utendum; et, re plenius fusiussque exposita, XVII—LI, agitur de genere *deliberativo* ac *demonstrativo*; et de *argumentationibus* utriusque convenientibus, LII—LIX; sicque tota absolvitur de *Inventione Rhetorica* disputatio.

RHETORICORUM

SEU

DE INVENTIONE RHETORICA,

LIBER SECUNDUS.

I. CROTONIATÆ quondam, quæ florerent omnibus copiis, et in Italia cum primis beati numerarentur, templum Junonis, quod religiosissime colebant, egregiis picturis locupletare voluerunt. Itaque Heracleotem Zeuxin, qui tum longe ceteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. Is et ceteras complures tabulas pinxit, quarum nonnulla pars usque ad nostram memoriam propter fani religionem remansit; et, ut excellentem muliebris formæ pulchritudinem multa in sese imago contineret, Helena se pingere simulacrum velle dixit: quod Crotoniatæ, qui eam muliebris in corpore pingendo plurimum aliis præstare sepe accepissent, libenter auferunt: putaverunt enim, si, quo in genere plurimum posset, in eo magnopere elaborasset, egregium sibi opus illo in fano relicturum.

Neque tum eos illa opinio fefellit. Nam Zeuxi illico quævisit ab eis, quasdam virgines formosas habere. Illi autem statim hominem deduxerunt in palestram, atque ei pueros ostenderunt multos, magna præditos dignitate. Etenim quodam tempore Crotoniatarum multum omnibus corporum viribus et dignitatibus antesteterunt, atque honestissimas ex gymnicæ certamine victorias domum cum maxima laude retulerunt. Quum pueros igitur formas et corpora magno hic opere miraretur: Horum, inquam illi, sorores sunt apud nos virgines; quare, qua sint illæ dignitate, potes ex his suspicari. Præbere igitur mihi, quæso, inquit, ex istis virginibus formosissimas, dum pingo id, quod pollicitus sum vobis, ut tantum in simulacrum ex animalis exemplo veritas transferatur.

Tum Crotoniatarum, publico de consilio, virgines unum in locum conduxerunt, et pictori, quas vellet, eligendi potestatem dederunt. Ille autem quinque delegit; quarum nomina multi poete memoriæ tradiderunt, quod ejus essent iudicio probata, qui verissimum pulchritudinis habere iudicium debeat. Neque enim putavit, omnia, quæ quæreret ad venustatem, uno in corpore se reperire posse; ideo quod nihil, simplici in genere, omni ex parte perfectum natura expolivit: itaque, tanquam ceteris non sit habitura quod largiatur, si uni cuncta con-

cesserit, aliud alii commodi, aliquo adjuncto incommodo, muneratur.

II. Quod quoniam nobis quoque voluntatis accidit, ut artem dicendi perscriberemus, non unum aliquod proposuimus exemplum, cujus omnes partes, quocumque essent in genere, exprimentæ nobis necessario viderentur: sed, omnibus unum in locum coactis scriptoribus, quod quisque commodissime præcipere videbatur, excerpimus, et ex variis ingenii excellentissima quæque libavimus. Ex his enim, qui nomine et memoria digni sunt, nec nihil optime, nec omnia præclarissime quam dicere nobis videbatur. Quapropter stultitia visa est, aut a bene inventis alicujus recedere, si quo in vitio ejus offenderemur, aut ad vitia quoque ejus accedere, cujus aliquo bene præcepto duceremur.

Quod si in ceteris quoque studiis a multis eligere homines commodissimum quodque, quam sese uni alicui certo vellent addicere, minus in arrogantia offenderent; non tantopere in vitis perseverarent; aliquanto levius ex inscientia laborarent. Ac si par in nobis hujus artis, atque in illo picturæ, scientia fuisset, fortasse magis hoc suo in genere opus nostrum, quam ille in sua pictura nobilis enteret. Ex majore enim copia nobis, quam illi, fuit exemplorum eligendi potestas. Ille una ex urbe, et ex eo nu-

mero virginum, quæ tum erant, eligere potuit: nobis omnium, quicumque fuerunt, ab ultimo principio hujus præceptionis usque ad hoc tempus, expositis copiis, quodcumque placeret, eligendi potestas fuit.

Ac veteres quidem scriptores artis, usque a principe illo atque inventore Tisia repetitos, unum in locum conduxit Aristoteles, et nominatim cujusque præcepta magna conquisita cura perspicue conscripsit, atque enodata diligenter exposuit: ac tantum inventoribus ipsis suavitate et brevitate dicendi præstitit, ut nemo illorum præcepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes, qui, quod illi præcipiant, velint intelligere, ad hunc, quasi ad quemdam multo commodiorem explicatorem, revertantur. Atque hic quidem ipse, et sese ipsum nobis, et eos, qui ante se fuerant, in medio posuit, ut et ceteros, et se ipsum per se cognosceremus: ab hoc autem qui profecti sunt, quanquam in maximis philosophiæ partibus operæ plurimum consumserunt, sicut et ipse, cujus instituta sequebantur, fecerat: tamen permulti nobis præcepta dicendi reliquerunt. Atque alii quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanaverunt, qui item permultum ad dicendum, si quid ars proficit, opulati sunt: nam fuit tempore eodem, quo Aristoteles, magnus et nobilis rhetor Isocrates: cujus ipsius quam constet esse artem,

non invenimus. Discipulorum autem atque eorum, qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus.

III. Ex his duabus diversis sicuti familiis, quarum altera quam versaretur in philosophia, nonnullam rhetoriæ quoque artis sibi curam assumebat, altera vero omnis in dicendi erat studio et præceptione occupata, unum quoddam est conflatum genus a posterioribus, qui ab utrisque ea, quæ commode dici videbantur, in suas artes contulerunt: quos ipsos simul, atque illos superiores, nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus, et ex nostro quoque nonnihil in commune contulimus.

Quod si ea, quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt, profecto neque nos, neque alios industria nostræ penitebit. Sin autem temere aliquid alicujus præterisse, aut non satis eleganter secuti videbimur, docti ab aliquo, facile et libenter sententiam commutabimus. Non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte et diu perseverasse turpe est: propterea quod alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscujusque vitio est attributum. Quare nos quidem sine ulla affirmatione, simul quærentes, dabitanter unumquodque dicemus, ne, dum parvulum hoc consequimur, ut satis commode hæc perscripsisse videamur, illud

amittamus, quod maximum est, ut ne cui rei temere atque arroganter assenserimus. Verum hoc quidem nos, et in hoc tempore, et in omni vita studiose, quoad facultas feret, consequemur. Nunc autem, ne longius oratio progressa videatur, de reliquis, quæ præcipienda videntur esse, dicemus.

Igitur primus liber, exposito genere hujus artis, et officio, et fine, et materia, et partibus, genera controversiarum, et inventiones, et constitutiones, et judicationes continebat, deinde partes orationis, et in eas omnes omnia præcepta. Quare quum in eo ceteris de rebus distinctius dictum sit, disperse autem de confirmatione et de reprehensione: nunc certos confirmandi et reprehendendi in singula causarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conveniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expositum est, hic tantum ipsa inventa unamquamque in rem exponuntur simpliciter, sine ulla exornatione, ut ex hoc inventa ipsa, ex superiore autem expolitio inventorum petatur. Quare hæc, quæ nunc præcipiuntur, ad confirmationis et reprehensionis partes referre oportebit.

IV. Omnis et demonstrativa, et deliberativa, et judicialis causa, necesse est in aliquo eorum, quæ ante exposita sunt, constitutionis genere, uno pluribusve, versetur. Hoc quoniam ita est, tamen

quum communiter quædam de omnibus præcipi possint, separatim quoque aliæ sunt cujusque generis, et diversæ præceptiones. Aliud enim laus aut vituperatio, aliud sententiæ dictio, aliud accusatio, aut recusatio, conficere debet. In judiciis, quid æquum sit, queritur; in demonstrationibus, quid honestum; in deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honestam sit, et quid utile: nam ceteri utilitatis modo finem in suadendo et in dissuadendo exponi oportere arbitrati sunt.

Quorum igitur generum fines et exitus diversi sunt, eorum præcepta eadem esse non possunt. Neque nunc hoc dicimus, non easdem incidere constitutiones; verumtamen oratio quædam ex ipso fine et ex genere causæ nascitur, quæ pertineat ad vitæ alicujus demonstrationem, aut ad sententiæ dictionem. Quare nunc in exponendis controversiis, in judiciali genere causarum et præceptorum versabimur. Ex quo pleraque in cetera quoque causarum genera, simili implicata controversia, nulla cum difficultate transferuntur: post autem separatim de reliquis dicemus.

Nunc¹ ab conjecturali constitutione proficiscemur; cujus exemplum sit hoc expositum: « In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quem-

« dam, et secum aliquantum nummorum ferentem,
 « est consecutus. Cum hoc, ut fere fit, in via ser-
 « monem contulit: ex quo factum est, ut illud iter
 « familiarius facere vellent. Quare, quum in eam-
 « dem tabernam devertissent, simul cœnare, et in
 « eodem loco somnum capere voluerunt. Cornati
 « discubuerunt ibidem. Cauo autem (nam ita di-
 « citur post inventum, quum in alio maleficio de-
 « prehensus esset) quum illum alterum, videlicet
 « qui nummos haberet, animadvertisset: noctu,
 « postquam illos ¹ arctius, ut fit, ex lassitudine
 « dormire sensit, accessit, et alterius eorum, qui
 « sine nummis erat, gladium propter appositum e
 « vagina eduxit, et illum alterum occidit, nummos
 « abstulit, gladium cruentatum in vaginam recon-
 « didit, ipse sese in lectum suum recepit. Ille au-
 « tem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante
 « lucem surrexit, comitem ² suum inclamavit semel
 « et sapius. Illum somno impeditum non respon-
 « dere existimavit: ipse gladium, et cetera, quæ
 « secum attulerat, sustulit, solus profectus est.
 « Cauo non multo post conclamavit, hominem
 « esse occisum, et cum quibusdam deversoribus
 « illum, qui ante exierat, consequitur. In itinere
 « hominem comprehendit, gladium ejus e vagina

¹ Arctius jam. ² Illum suum,

« educit, reperit cruentum: homo in urbem ab illis
 « deducitur, ac reus fit. » In hac causa intentio est
 « criminis, « Occidisti. » Depulsio, « Non occidi. »
 Ex quibus constitutio est. Quæstio eadem in con-
 jecturali, quæ judicatio, « Occiderintne? »

V. Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua
 in omnem conjecturalem incidit controversiam.
 Hoc autem et in horum locorum expositione, et in
 ceterorum, oportebit attendere, non omnes in om-
 nem causam convenire. Ut enim omne nomen ex
 aliquibus, non ex omnibus litteris scribitur: sic
 omnem in causam non omnis argumentorum copia,
 sed eorum necessaria pars aliqua conveniet. Omnis
 igitur, ex causa, ex persona, ex facto ipso, con-
 jectura capienda est.

Causa distribuitur in impulsionem, et in ratioci-
 nationem. Impulsio est, quæ sine cogitatione per
 quamdam affectionem animi facere aliquid hortat-
 tur, ut amor, iracundia, ægritudo, vinolentia, et
 omnino omnia, in quibus animus ita videtur affectus
 fuisse, ut rem perspicere cum consilio et cura
 non potuerit; et id, quod fecit, impetu quodam
 animi potius, quam cogitatione fecerit. Ratioci-
 natio autem est diligens et considerata faciendi
 aliquid, aut non faciendi excogitatio. Ea dicitur
 interfuisse tum, quum aliquid faciendum, aut non
 faciendum, certa de causa vitasse, aut secutus

esse animus videtur, ut, si amicitia: quid causa factum dicetur, si inimici ulciscendi, si metus, si gloriae, si pecunie, si denique, ut omnia generatim amplectamur, alicujus retinendi, augendi, adipiscendive commodi, aut contra rejiciendi, demouendi, vitandive incommodi causa. Nam horum in genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incommodum aliquod majoris vitandi incommodi causa, aut majoris adipiscendi commodi, suscipitur, aut commodum aliquod majoris adipiscendi commodi, aut majoris vitandi incommodi, præteritur.

Hic locus sicut aliquod fundamentum est hujus constitutionis; nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid, quare factum sit, ostenditur. Ergo accusator, quum aliquid impulsione factum esse dicit, illum impetum, et quamdam commotionem animi, affectionemque verbis et sententiis amplificare debet, et ostendere, quanta vis amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua causa earum, qua impulsum aliquem id fecisse dicit. Hic et exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, et similitudinum collatione, et ipsius animi affectionis explicatione, curandum est, ut non mirum videatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus animus accesserit.

VI. Quum autem non impulsione, verum ratiocinatione aliquem commisisse quid dicit, quid commodi sit secutus, aut quid incommodi fugerit, demonstrabit, et id augebit, quam maxime poterit, ut, quoad ejus fieri possit, idonea quam maxime causa ad peccandum hortata videatur. Si gloriae causa; quantam gloriam consecuturam existimari: item si dominationis, si pecunie, si amicitia, si inimicitiarum; et omnino quicquid erit, quod cause fuisse dicit, id summe augere debet. Et hoc eum magnopere considerare oportebit, non quid in veritate modo, verum etiam vehementius, quid in opinione ejus, quem arguet, fuerit. Nihil enim refert, non fuisse, aut non esse aliquid commodi, aut incommodi, si ostendi potest, ei visum esse, qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines; quum aut res aliusmodi est, ac putatur, aut non is eventus est, quem arbitrati sunt. Res aliusmodi est tum, quum aut id, quod bonum est, malum putant; aut contra, quod malum est, bonum; aut quod nec malum est, nec bonum, malum, aut bonum; aut quod malum, aut bonum est, nec malum, nec bonum.

Hoc intellecto, si quis negabit, ullam esse pecuniam, fratris aut amici viua, aut denique officio antiquiorem, aut suaviorem, non erit hoc accusatori negandum. Nam in eum culpa, et summum

odium transferetur, qui id, quod tam vere et pie dicitur, negabit. Verum illud dicendum erit, illi non esse ita visum: quod sumi oportet ex iis, quæ ad personam pertinent, de quo post dicendum est.

VII. Eventus autem tum fallit, quum aliter accidit, atque ii, qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur: ut, si qui dicitur alium occidisse, ac voluerit, quod aut similitudine, aut suspitione, aut demonstratione falsa deceptus sit; aut eum necasse, cujus testamento non sit heres, quod ejus testamento se heredem arbitratus sit. Non enim ex eventu cogitationem spectari oportere; sed qua cogitatione et spe ad maleficium profectus sit, considerare; et quo animo quid quisque faciat, non quò casu utatur, ad rem pertinere.

In hoc autem loco, caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit, alii nemini causam fuisse faciendi; secundarium, si tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuisse aliis quoque causa faciendi videbitur; aut potestas aliis defuisse demonstranda est, aut facultas, aut voluntas. Potestas, si aut nescisse, aut non affuisse, aut conficere aliquid non potuisse dicitur. Facultas, si ratio, adjutores, adjumenta, et cetera, quæ ad rem pertinebant, defuisse alicui

Si quis.

demonstrabuntur. Voluntas, si animus a talibus factis vacuus, et integer esse dicitur. Postremo, quas ad defensionem rationes reo dabimus, iis accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verum id brevi faciendum est, et in unum multa sunt conducenda, ut ne alterius defendendi causa hunc accusare, sed hujus accusandi causa defendere alterum videatur.

VIII. Atque accusatori quidem hæc fere sunt in causa facienda, et consideranda. Defensor autem ex contrario primum impulsionem aut nullam fuisse dicet, aut, si fuisse concedet, extenuabit, et parvulam quandam fuisse demonstrabit, aut non ex ea solere hujusmodi facta nasci, docebit. Quo et erit in loco demonstrandum, quæ vis et natura ejus sit affectionis, qua impulsus aliquid reus commisisse dicitur: in quo et exempla, et similitudines erunt proferende, et ipsa diligenter natura ejus affectionis quam lenissime quietissimam ad partem explicanda, ut et res ipsa a facto crudeli et turbulento ad quoddam mitius et tranquillius traducatur, et oratio tamen ad animum ejus, qui audiet, et ad animi quemdam intimum sensum accommodetur.

Ratiocinationis autem suspiciones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse, aut parvum, aut aliis magis fuisse, aut nihilo sibi magis, quam aliis,

aut incommodum sibi majus, quam commodum dicit: ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitur dicatur, magnitudo aut cum eo incommodo, quod acciderit, aut cum illo periculo, quod subleatur, comparanda: qui omnes loci similiter in incommodi quoque vitamine tractabuntur.

Si accusator dixerit, eum id esse secutum, quod ei visum sit commodum, aut id fugisse, quod putarit esse incommodum, quanquam in falsa fuerit opinione: demonstrandum erit defensori, neminem tanta esse stultitia, qui tali in re possit veritatem ignorare. Quod si id concedatur, illud non concessum iri; ne dubitasse quidem hunc, quid ejus juris esset, sed id, quod falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro falso, quod verum, pro vero probasse. Quod si dubitaverit, summæ fuisse amentia, dubia spe impulsus, certum in periculum se committere. Quemadmodum autem accusator, quum ab aliis culpam ¹ demovebit, defensoris locis utetur: sic iis locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus, quum in alios ab se crimen volet transferre.

IX. Ex persona autem conjectura capietur, si eæ res, quæ personis attributæ sunt, diligenter considerabuntur, quas omnes in primo libro exposuimus. Nam et de nomine nonnunquam ali-

¹ Dimovebit.

quid suspicionis nascitur. Nomen autem quum dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. De hominis enim certo et proprio vocabulo agitur: ut si dicamus, « Idcirco aliquem Caldam vocari: » ut si dicamus, « quod temerario et repentino consilio sit; » aut si, « ¹ Ea re hominibus Græcis imperitiis verba » dedisse, quod Clodius, aut Cæcilius, aut Mucius, « vocarentur. » Et de natura licet aliquantulum ducere suspicionis. Omnia enim hæc, vir, an mulier; hujus, an illius civitatis sit; quibus sit majoribus, quibus consanguineis, qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ sunt attributa, ad aliquam conjecturam faciendam pertinebunt. Et ex victu multæ trahuntur suspiciones, quum, quemadmodum, et apud quos, et a quibus educatus ac eruditus sit, quaeritur, et quibuscum vivat, qua ratione vitæ, quo more domestico vivat. Et ex fortuna sæpe argumentatio nascitur, quum servus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, privatus an in potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, consideratur; aut denique aliquid eorum quaeritur, quæ fortunæ esse attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta et constanti animi aut corporis absolute consistit, quo in genere est virtus,

¹ Ea de re.

scientia, et quæ contraria sunt; res ipsa, causa posita, docebit, æquid hic quoque locus suspicionis ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet præ se gerere conjecturam, ut amor, iracundia, molestia: propterea quod et ipsorum vis intelligitur, et quæ res harum aliquam rem consequantur, faciles cogniti sunt. Studium autem quoniam est assidua et vehemens ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in causa. Item ex consilio sumetur aliquid suspicionis. Nam consilium est, aliquid faciendi non faciendive excogitata ratio. Jam facta, et casus, et orationes, quæ sunt omnia (ut in confirmationis præceptis dictum est) in tria tempora distributa, facile erit videre, æquid afferant ad conjecturam confirmandam suspicionis.

X. Ac personis quidem res eæ sunt attributa, ex quibus omnibus unum in locum coactis, accusatoris erit improbatione hominis uti. Nam causa facti parum firmitudinis habet, nisi animus ejus, qui insimulatur, in eam suspicionem adducatur, ut a tali culpa non videatur abhorruisse. Ut enim animum alicujus improbare nihil attinet, quum causa, quare peccaverit, non intercessit: sic

† Intercesserit.

causam peccati intercedere leve est, si animus nulli minus honestæ rationi affinis ostenditur. Quare vitam ejus, quem arguit, ex ante factis accusator improbare debebit, et ostendere, si quo in pari ante peccato convictus sit. Si id non poterit; si quam in similem ante suspicionem venerit, ac maxime, si fieri poterit, simili aliquo in genere ejusdem modi causa aliqua commotum peccasse, aut in æque magna re, aut in majore, aut in minore: ut si, quem pecunia dicat inductum fecisse, possit demonstrare aliqua in re ejus aliquod factum avarum. Item in omni causa naturam, aut victum, aut studium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quæ personis attributa sunt, ad eam causam, qua commotum peccasse dicet, adjungere, atque ex dispari quoque genere culpæ, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum adversarii oportebit: « Ut si avaritia inductum arguas fecisse, et avarum eum, quem accuses, « demonstrare non possis; aliis affinem esse vitii « doceas, et ex ea re non esse mirandum, qui in illa « re torpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hæc « quoque in re eum deliquisse. » Quantum enim de honestate et auctoritate ejus, qui arguitur, detractum est, tantumdem de facultate totius est defensionis deminutum. Si nulli affinis poterit vitio reus ante admissio demonstrari; locus inducetur

ille, per quem hortandi iudices erunt, ut veterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere. Nam eum ante celasse, nunc manifesto teneri; quare non oportere hanc rem ex superiori vita spectari, sed superiorem vitam ex hac re improbari, et aut potestatem ante peccandi non fuisse, aut causam; aut, si hæc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit. Nam necesse est, eum, qui velit peccare, aliquando primum delinquere. Sin vita ante acta ignorabitur, hoc loco præterito, et cur prætereat, demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit.

XI. Defensor autem primum, si poterit, debet vitam ejus, qui insimulabitur, quam honestissimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua ejus nota et communia officia: quod genus, in parentes, cognatos, amicos, affines, necessarios; etiam quæ magis rara et eximia sunt, si ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraque re, quum necesse non esset, officii causa, aut in republicam, aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modo expositi sunt, factum aliquid esse dicet; deinde si nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse. Quod eo confirmatius erit, si, quum potestas impune aliquid faciendi minus ho-

neste fuisse dicitur, voluntas ei faciendi demonstrabitur abfuisse.

Hoc autem ipsum genus erit eo firmius, si eo ipso in genere, quo arguetur, integer antea fuisse demonstrabitur: ut si, quum avaritiæ causa fecisse arguatur, minime omni in vita pecuniæ cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna cum gravitate inducetur indignatio, juncta conquestioni, per quam miserum facinus esse, et indignum demonstrabitur, quum animus omni in vita fuerit a vitis remotissimus, eam causam, putare, quæ homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimum quoque hominem ad peccandum potuisse impellere; aut iniquum esse, et optimo cuique perniciosissimum, non vitam honeste actam tali in tempore quam plurimum prodesse, sed subita ex criminatione, quæ confingi quamvis facile possit, non ex ante acta vita, quæ neque ad tempus fingi, neque ullo modo immutari possit, facere judicium.

Sin autem in ante acta vita aliqua turpitudines erunt; aut falso venisse in eam existimationem dicentur, aut ex aliquorum invidia, aut obtreactione, aut falsa opinione; aut imprudentiæ, necessitudini, aut persuasioni adolescentiæ, aut alicui non malitiosæ animi affectioni attribuentur, aut dissimili in genere vitiörum, ut animus non omni-

no integer, sed a tali culpa remotus esse videatur. Ac si nullo modo vitæ turpitudine, aut infamia leniri poterit oratione; negare oportebit de vita ejus et moribus quæri, sed de eo crimine, quo de arguatur: quare, ante factis omissis, illud, quod instet, agi oportere.

XII. Ex facto autem ipso suspiciones ducentur, si totius administratio negotii ex omnibus partibus pertentabitur: atque hæc suspiciones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis atque ex negotio proficiuntur. Ex negotio duci poterunt, si eas res, quæ negotiis attributæ sunt, diligenter considerabimus. Ex his igitur in hanc constitutionem convenire videntur genera earum omnia, partes generum pleraque.

Videre igitur primum oportebit, quæ sint continentia cum ipso negotio, hoc est, quæ ab re separari non possunt. Quo in loco satis erit diligenter considerare, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata, et faciendi facultas quæsitæ videatur; quid in ipsa re gerenda; quid postea consecutum sit.

Deinde ipsius est negotii gestio pertractanda. Nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ sunt, secundo in loco nobis est expositum.

1 *Vulg. eorum.*

Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas: quorum uniuscujusque vis diligenter in confirmationis præceptis explicata est. Quare, ne aut hic non admonuisse, aut ne eadem iterum dixisse videamur, breviter demonstrabimus, quid quaque in parte considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occasione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia et potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut sine quibus omnino confici non potest, consideranda est.

Deinde videndum est, quid adjunctum sit negotio, hoc est, quid majus, quid minus, quid æque magnum sit, quid simile: ex quibus conjectura quedam ducitur, si, quemadmodum res majores, minores, æque magnæ similesque agi soleant, diligenter considerabitur. Quo in genere eventus quoque videndus erit, hoc est, quid ex unaquaque re soleat evenire, magno opere considerandum est; ut metus, lætitia, titubatio.

Quarta autem pars erat ex his, quas negotiis dicebamus esse attributas, consecutio. In ea quaruntur ea, quæ gestum negotium confestim, aut ex intervallo consequuntur. In qua videbimus eoque consuetudo sit, eoque lex, eoque actio, eoque ejus rei artificium sit, aut usus, aut exercitatio, hominum aut approbatio, aut offensio;

ex quibus nonnunquam elicitur aliquid suspitionis.

XIII. Sunt autem aliqua suspiciones, quæ communiter et ex negotiorum, et ex personarum attributionibus sumuntur. Nam et ex fortuna, et ex natura, et ex viciu, studio, factis, casu, orationibus, consilio, et ex habitu animi aut corporis pleraque pertinent ad easdem res, quæ rem credibilem, aut incredibilem facere possunt, et cum facti suspitione junguntur.

Maxime enim quaeri oportet in hac constitutione, primum potueritne aliquid fieri; deinde equo ab alio potuerit; deinde facultas, de qua ante diximus; deinde utrum id facinus sit, quod penitere fuerit necesse; item quod spem celandi non haberet; deinde necessitudo; in qua, num necesse fuerit id aut fieri, aut ita fieri, quaeritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea causa, quam exposuimus. Anterem erit, quod in itinere se tam familiariter applicaverit, quod sermonis causam quaesierit, quod simul deverterit, conarit. In re, nox, somnus. Post rem, quod solus exierit, quod illum tam familiarem comitem tam æquo animo reliquerit, quod cruentum gladium habuerit.

Horum pars ad consilium pertinet. Quaeritur

enim, utrum videatur diligenter ratio faciendi esse habita et excogitata, an ita temere, ut non verisimile sit, quemquam tam temere ad maleficium accessisse. In quo quaeritur, num quo alio modo commodius potuerit fieri, vel a fortuna administrari. Nam saepe, si pecuniæ, si adjuncta, si adiutores desint, facultas fuisse faciendi non videtur. Hoc modo si diligenter attendamus, apta inter se esse intelligimus hæc, quæ negotiis, et illa, quæ personis sunt attributa.

Hic neque facile est, neque necessarium distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto quidque accusatorem, et quomodo defensorem tractare oporteat. Non necessarium, propterea quod, causa posita, quid in quamque conveniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hic se inventuros putabunt, sed [ad ea, quæ precepta sunt, comparationis modo] quamdam in commune mediocrem intelligentiam conferent: non facile autem, quod et infinitum est tot de rebus utramque in partem singillatim de unaquaque explicare, et alias aliter hæc in utramque partem causæ solent convenire. Quare considerare hæc, quæ exposuimus, oportebit.

XIV. Facilis autem ad inventionem animus incedet, si gesti negotii et suam, et adversarii narra-

tionem saepe et diligenter pertractabit, et ¹ quod quaeque pars suspicionis habebit, eliciens, considerabit, quare, quo consilio, qua spe perficiendi quidque factum sit: cur hoc modo potius, quam illo; cur ab hoc potius, quam ab illo; cur nullo adiutore, aut cur hoc; cur nemo sit conscius, aut cur sit; aut cur hic sit; cur hoc ante factum sit; cur hoc ante factum non sit; cur hoc in ipso negotio; cur hoc post negotium; aut quid factum de industria, aut quid rem ipsam consecutum sit; constetne oratio aut cum re, aut ipsa secum; hoc huius rei sit signum, an illius, an ² et huius et illius, et utrius potius; quid factum sit, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit.

Quum animus hac intentione omnes totius negotii partes considerabit, tum illi ipsi in medium conservati loci procedent, de quibus ante dictum est; et ³ tum ex singulis, tum ex conjunctis argumenta certa nascentur. Quorum argumentorum pars probabili, pars necessario in genere versabitur. Accedunt autem ad conjecturam saepe quaestiones, testimonia, rumores: quae contra omnia uterque simili via praecceptorum torquere ad suae causae commodam debebit. Nam et ex quaestione suspi-

¹ Quid. ² Abest et. ³ Quum.

ciones, et ex testimonio, et ex rumore aliquo pariratione, ut ex causa, et ex persona, et ex facto duci oportebit.

Quare nobis et ii videntur errare, qui hoc genus suspicionum artificii non putant indigere, et ii, qui aliter hoc de genere, ac de omni conjectura praecipuum putant. Omnis enim iisdem ex locis conjectura sumenda est: nam et ejus, qui in quaestione aliquid dixerit, et ejus, qui in testimonio, et ipsius rumoris causa et veritas ex iisdem attributionibus reperietur. Omni autem in causa pars argumentorum est adjuncta ei causae solum, quae dicetur, et ab ipsa ita ducta, ut ab ea separatim in omnes ejusdem generis causas transferri non satis commode possit; pars autem est pervagatior, et aut in omnes ejusdem generis, aut in plerasque causas accommodata.

XV. Haec ergo argumenta, quae transferri in multas causas possunt, locos communes nominamus. Nam locus communis aut certae rei quamdam continet amplificationem: ut si quis hoc velit ostendere, eum, qui parentem necarit, maximo supplicio esse dignum; quo loco, nisi perorata et probata causa, non est intendum: aut dubiae, quae ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi: ut suspicionibus credi oportere, et contra,

suspicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium ¹ per indignationem, aut per conquestionem inducitur, de quibus ante dictum est; pars per aliquam probabilem utraque ex parte rationem.

Distinguitur autem oratio atque illustratur maxime, raro inducendis locis communibus, et aliquo loco, jam certioribus illis [auditoribus, et] argumentis confirmatis. Nam et tum conceditur commune quiddam dicere, quum diligenter aliquis proprius cause locus tractatus est, et auditoris animus aut renovatur ad ea, quæ restant, aut omnibus jam dictis exsuscitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus et suavitas et gravitas plurimum consistit, et omnia, quæ in inventionem ² verborum et sententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferantur. Quare, non ut causarum, sic oratorum quoque multorum communes loci sunt. Nam nisi ab iis, qui multa exercitatione magnam sibi verborum et sententiarum copiam comparaverint, tractari non poterunt ornate, et graviter, quemadmodum natura ipsorum desiderat. Atque hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium.

XVI. Nunc exponemus, in conjecturalem con-

¹ Aut per. ² Et verborum.

stitutionem qui loci communes incidere soleant: suspicionibus credi oportere, et non oportere; rumoribus credi oportere, et non oportere; testibus credi oportere, et non oportere; questionibus credi oportere, et non oportere; vitam ante actam spectari oportere, et non oportere; ejusdem esse, qui in illa re peccarit, et hoc quoque admisisse, et non esse ejusdem; maxime spectari causam oportere, et non oportere. Atque hi quidem, et si qui ejusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur, in contrarias partes deducuntur.

Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem; et alter, per quem negat malorum misereri oportere: defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur; et per quem cum conquestione misericordia captatur. Hi, et ceteri omnes loci communes, ex iisdem preceptis sumuntur, quibus ceteræ argumentationes: sed illæ tenuius, et acutius, et subtilius tractantur; hi autem gravius, et ornatius, et cum verbis, tum etiam sententis excellentibus. In illis enim finis est, ut id, quod dicitur, verum esse videatur; in his, tametsi hoc quoque videri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.

XVII. Quum est nominis controversia, quia vis vocabuli definienda verbis est, constitutio definitiva

dicitur. Ejus generis exemplo nobis posita sit hæc
causa: « C. Flaminius is, qui consul rempublicam
« male gessit bello Punico secundo, quum tribunus
« plebis esset, invito senatu, et omnino contra vo-
« luntatem omnium optimatum, per seditionem ad
« populum legem agrariam ferebat. Hunc pater suus
« concilium plebis habentem de templo deduxit:
« arcessitur majestatis. » Intentio est, « Majestatem
« minui, quod tribunum plebis de templo de-
« duxisti. » Depulsio est, « Non minui majestatem. »
Quæstio est, « Majestatemne minuerit. » Ratio,
« In filium enim quam habebam potestatem, ea
« usus sum. » Rationis infirmitas, « At enim, qui
« patria potestate, hoc est, privata¹ quadam, tri-
« bunitiam [potestatem], hoc est, populi potesta-
« tem infirmat, minuit is majestatem. » Judicatio
est, « Mimiatne is majestatem, qui in tribunitiam
« potestatem patria potestate utatur. » Ad hanc
judicationem argumentationes omnes afferri oportebit.

Ac ne quis forte arbitretur, nos non intelligere,
aliam quoque incidere constitutionem in hanc cau-
sam; eam nos partem solam sumimus, in quam
præcepta nobis danda sunt. Omnibus autem par-
tibus hoc in libro explicatis, quisvis omni in causa,

¹ Al. male unciis includunt quadam.

si diligenter attendet, omnes videbit constitutiones,
et earum partes, et controversias, si quæ forte in
eas incident. Nam de omnibus perscribemus.

Primus ergo accusatoris locus est, ejus nominis,
cujus de vi quæritur, brevis, et aperta, et ex homi-
num opinione definitio, hoc modo: « Majestatem
« minuere, est de dignitate, aut amplitudine, aut
« potestate populi, aut eorum, quibus populus po-
« testatem dedit, aliquid derogare. » Hoc si brevi-
ter expositum, pluribus verbis est et rationibus
confirmandum, et ita esse, ut descriperis, osten-
dendum. Postea ad id, quod definieris, factum
ejus, qui accusabitur, adjuungere oportebit, et ex
eo, quod ostenderis esse; verbi causa, majesta-
tem minuere; docere, adversarium majestatem
minuisse, et hunc locum totum communi loco
confirmare, per quem ipsius facti atrocitas, aut
indignitas, aut omnino culpa cum indignatione au-
geatur.

Post erit infirmanda adversariorum descriptio.
Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. Hoc
ex opinione hominum sumetur, quum, quemadmo-
dum, et quibus in rebus homines in consuetudine
scribendi, aut sermocinandi eo verbo uti soleant,
considerabitur. Item infirmabitur, si turpis, aut
inutilis esse ostendetur ejus descriptionis approba-
tio, et si, quæ incommoda consecutura sint, eo con-

cesso, ostendetur; id autem ex honestatis et utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus: et si cum definitione nostra adversariorum definitionem conferemus, et nostram, veram, honestam, utilem esse demonstrabimus; illorum, contra. Quæremus autem res, aut majori, aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur nostra descriptio.

XVIII. Jam si res plures erunt definiendæ: ut, si queratur, « Fur sit, an sacrilegus, qui vasa ex privato sacra surripuerit; » erit utendum pluribus definitionibus; deinde simili ratione causa tracienda. Locus autem communis in ejus malitiam, qui non modo rerum, verum etiam verborum potestatem sibi arrogare conetur, ut et faciat quod velit, et id, quod fecerit, quo velit nomine appellet.

Deinde defensoris primus locus est, item nominis brevis, et aperta, et ex opinione hominum descriptio, hoc modo: « Majestatem minuere, est aliquid de republica, quum potestatem non habeas, administrare. » Deinde hujus confirmatio similibus et exemplis, et rationibus. Postea sui facti ab illa definitione separatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas, aut honestas adaugetur.

Deinde sequitur adversariorum definitionis reprehensio, quæ iisdem ex locis omnibus, quos ac-

cusatori præscripsimus, conficitur; et cetera post eadem præter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defensoris is, per quem indignabitur, accusatorem sui periculi causa non res solum convertere, verum etiam verba commutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniæ accusatorum demonstrandæ, aut misericordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut a misericordia deterrendi causa sumuntur, ex periculi magnitudine, non ex causæ genere, ducuntur. Quare non in omnem causam, sed in omne causæ genus incidunt. Eorum mentionem in conjecturali constitutione fecimus. Inductione autem, quum causa postulabit, utemur.

XIX. Quum autem actio translationis aut commutationis indigere videtur, quod non aut is agit, quem oportet, aut cum eo, quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua pœna, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio translativa appellatur. Hujus nobis exempla permulta opus sunt, si singula translationum genera queramus: sed quia ratio præceptorum similis est, exemplorum multitudine supersedendum est. Atque in nostra quidem consuetudine multis de causis fit, ut rarios incidant translationes. Nam et prætoris exceptionibus multæ excluduntur actiones, et ita jus civile habemus constitutum, ut causa cadat is, qui non, quemadmo-

dum oportet, egerit. Quare in jure plerumque versantur. Ibi enim et exceptiones postulatur, et quodammodo agendi potestas datur, et omnis conceptio privatorum judiciorum constituitur. In ipsis autem judiciis rarius incidunt, et tamen si quando incidunt, ejusmodi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis, confirmantur autem assumpta alia aliqua constitutione: ut in quodam judicio, « Quum « venefici cujusdam nomen esset delatum, et, quia « parricidii causa subscripta esset, extra ordinem « esset acceptum, quum in accusatione alia quæ- « dam crimina testibus et argumentis confirmaren- « tur, parricidii autem solum mentio facta esset; « defensor in hoc ipso multum oportet et diu con- « sistat: quum de nece parentis nihil demonstratum « sit, indignum facinus esse, ea pœna afficere « eum, qua parricide afficiuntur; id autem, si « damnetur, fieri necesse esse, quoniam et id « cause subscriptum, et ex ea re nomen extra ordi- « nem sit acceptum. Ea igitur pœna si affici reum « non oporteat, damnari quoque non oportere, « quoniam ea pœna damnationem necessario con- « sequatur. » Hic defensor pœna commutationem ex translativo genere inducendo, totam infirmabit accusationem. Verumtamen ceteris quoque crimi-

• • • Damnaetur.

nibus defendendis conjecturali constitutione translationem confirmabit.

XX. Exemplum autem translationis in causa nobis positum sit hujusmodi: « Quum ad vim facien- « dam quidam armati venissent, armati contra præ- « sto fuerunt, et cuidam equiti romano, quidam ex « armatis, resistenti, gladio manum præcidit. Agit « is, cui manus præcisa est, injuriarum. Postulat « is, quicum agitur, a prætorè exceptionem, EXTRA « QUAM IN REUM CAPITIS PRÆJUDICIUM FIAT. Hic is, « qui agit, judicium purum postulat: ille, quicum « agitur, exceptionem addi ait oportere. » — « Questio est, « Excipiendum sit, an non. » — « Batio, « Non enim oportet, in recuperatorio judicio, « ejus malefici, de quo inter sicarios quaritur, « præjudicium fieri. » — « Informatio rationis, « Ejus- « modi sunt injuriæ, ut de his indignum sit non « primo quoque tempore judicari. » — « Judicatio, « Atrocitas injuriarum satisne causæ sit, quare, « dum de ea judicetur, de aliquo majore maleficio, « de quo judicium comparatum sit, præjudicetur. » « Atque exemplum quidem hoc est. In omni autem causa ab utroque dari oportebit, a quo, et per quos, et quomodo, et quo tempore aut agi, aut judicari, aut quid statui de ea re conveniat.

Id ex partibus juris, de quibus post dicendum est, sumi oportebit, et ratiocinari, quid in simili-

bus rebus fieri solet, et videre, utrum malitia aliud agatur, aliud simuletur, an stultitia, an necessitudine, quod alio modo agi non possit, an occasione agendi sic sit iudicium aut actio constituta, ac recte sine ulla re ejusmodi res agatur. Locus autem communis contra eum, qui translationem inducet; fugere iudicium ac poenam, quia cause diffidat. A translatione autem; omnium fore perturbationem, si non ita res agantur, et in iudicium veniant, quo pacto oporteat; hoc est, si aut cum eo agatur, quicum non oporteat, aut alia poena, alio crimine, alio tempore; atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eae constitutiones, quae partes non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem constitutionem, et partes ejas consideremus.

XXI. Quam et facti, et facti nomine concessio, neque ulla actionis illata controversia, vis et natura, et genus negotii ipsius quaeritur; constitutionem generalem appellamus*. Hujus primas esse partes duas nobis videri diximus, negotialem, et iudicialem. Negotialis est, quae in ipso negotio juris civilis habet implicatam controversiam. Ea

* Lib. 1, 9.

† Implicatam.

est hujusmodi: « Quidam pupillum heredem fecit; pupillus autem ante mortuum est, quam in suam tutelam¹ venisset. De hereditate ea, quae pupillo venit, inter eos, qui patris pupilli heredes secundi sunt, et inter agnatos pupilli controversia est. Possessio heredum secundorum est. » Intentio est agnatorum, « Nostra pecunia est, de qua is, cujus agnati sumus, testatus non est. » Depulsio est, — « Imo nostra, qui heredes secundi testamento patris sumus. » Quaestio est, « Utrorum sit. » Ratio est, « Pater enim et sibi, et filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. » Quare, quae filii fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est. « Infirmitas est rationis, « Imo pater sibi scripsit, et secundum heredem non filio, sed sibi jussit esse. Quare, praeterquam quod ipsius² fuit, testamento illius vestrum esse non potest. » Judicatio, « Possitne quisquam de filii pupilli re testari; an heredes secundi ipsius patrisfamilias, non filii quoque ejus pupilli heredes sint. » Atque hoc non alienum est, quod ad multa pertinet, ne aut nusquam, aut usquequaque dicatur, hic admonere. Sunt causae, quae plures habent rationes in simplici constitutione: quod fit, quam id, quod factum est, aut quod defenditur,

¹ Veniret. ² Fuit in testamento illius.

pluribus de causis rectum, aut probabile videri potest, ut in hac ipsa causa. Supponatur enim ab heredibus hæc ratio: « Unius enim pecuniæ plures, « dissimilibus de causis, heredes esse non possunt, « nec unquam factum est, ut ejusdem pecuniæ alius « testamento, alius lege heres esset; » infirmitas hæc erit, « Non est una pecunia: propterea, quod « altera jam erat pupilli adventitia; ejus heres « non, illo tempore, testamento quisquam scriptus « erat, si quid pupillo accidisset: et de altera, patris etiam nunc mortui voluntas plurimum valebat, quæ jam mortuo pupillo suis heredibus concedebat. »

Judicatio est, « Unane pecunia fuerit: » ac, si hæc erunt nisi infirmitate, « Posse plures esse « unius pecuniæ heredes dissimilibus de causis; » de eo ipso judicatio nascitur, « Possintne ejusdem « pecuniæ plures dissimilibus generibus esse heredes. »

XXII. Ergo una in constitutione intellectum est, quomodo et rationes, et rationum infirmitates, et præterea judicata ones plures hant. Nunc hujus generis præcepta videamus. Utrisque, aut etiam omnibus, si plures ambigent, jus ex quibus rebus constet, est considerandum. Initium ergo ejus ab natura ductum videtur: quædam autem ex utilitatis ratione aut perspicua nobis, aut obscura, in con-

suetudinem venisse; post autem, approbata quædam, aut a consuetudine aut a vero utilia visa, legibus esse firmata: ac naturæ quidem jus esse, quod nobis non opinio, sed quædam innata vis afferat, ut religionem, pietatem, vindicationem, observantiam, veritatem. Religionem, eam, quæ in metu et cærimonia deorum sit, appellant: pietatem, quæ erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine conjunctos officium conservare moneat: gratiam, quæ in memoria, et remuneratione officiorum, et honoris, et amicitiarum observantiam teneat: vindicationem, per quam, vim, et contumeliam, defendendo, aut ulciscendo, propulsamus a nobis, et a nostris, qui nobis esse cari debent, et per quam peccata punimus: observantiam, per quam ætate, aut sapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedentes veremur et colimus: veritatem, per quam damus operam, ne quid aliter, quam confirmaverimus, fiat, aut factum aut futurum sit. Ac naturæ quidem jura minus ipsa quæruntur ad hæc controversiam, quod neque in hoc civili jure versantur, et a vulgari intelligentia remotiora sunt; ad similitudinem vero aliquam, aut ad rem amplificandam sæpe sunt inferenda.

Consuetudinis autem jus esse putatur id, quod voluntate omnium sine lege vetustas comprobavit. In ea autem jura sunt quædam ipsa jam certa prop-

ter vetustatem. Quo in genere et alia sunt multa, et eorum multo maxima pars, quæ prætores edicere consuerunt. Quædam autem genera juris jam certa consuetudine facta sunt: quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos convenit, quod jam ista iustum putatur, ut iure præstari dicatur. Par, quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo jam ante sententia alicujus, aut aliquorum constitutum est. Jam jura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus juris, quidquid aut ex ipsa re, aut ex simili, aut ex majore minoreve nasci videbitur, attendere, atque elicere pertentando unamquamque partem juris oportebit. Locorum autem communium, quoniam (ut ante dictum est) duo sunt genera, quorum alterum dubie rei, alterum certæ continet amplificationem, quid ipsa causa det, et quid augeri per communem locum possit et oporteat, considerabitur. Nam certi, qui in omnes incidant, loci, præscribi non possunt: in plerisque fortasse ab auctoritate jurisconsultorum, et contra auctoritatem dici oportebit. Attendendum est autem et in hac, et in omnibus, num quos locos communes, præter eos, quos exposuimus, ipsa res ostendat. Nunc iudiciale genus et partes ejus consideremus.

* Lamb. pro, minus eleganter.

XXIII. Juridicialis est, in qua æqui et iniqui natura, et præmii aut pœnæ ratio quæritur. Hujus partes sunt duæ, quarum alteram absolutam, assumptivam alteram nominamus. Absoluta est*, quæ ipsa in se, non ut negotialis implicite et abscondite, sed patentius et expeditius recti et non recti quæstionem continet. Ea est hujusmodi: « Quum The-
« bani Lacedæmonios bello superavissent, et fere
« mos esset Graiis, quum inter se bellum gessissent,
« ut ii, qui vicissent, tropæum aliquod in finibus
« statuerent, victoriae modo in præsentia declarandæ
« causa, non ut in perpetuum belli memoria ma-
« neret; æneum statuerunt tropæum. Accusantur
« apud Amphictyonas, id est, apud commune Græ-
« cæ concilium. » Intentio est, « Non oportuit.
« Depulsio est: « Oportuit. » Quæstio est, « Opor-
« tueritne. Ratio est, « Eam enim ex bello gloriam
« virtute peperimus, ut ejus æterna insignia poste-
« ris nostris relinquere vellemus. » Infirmatio est,
« Attamen æternum inimicitiarum monumentum
« Graios de Graiis statuere non oportet. » Judicatio
« est, « Quum summæ virtutis celebrandæ causâ
« Graii de Graiis æternum inimicitiarum monu-
« mentum statuerint, rectene, an contra fecerint. »
Hanc ideo rationem subjecimus, ut hoc causæ genus

* Ad Herenn. II, 13.

ipsum, de quo agimus, cognosceretur. Nam si eam supposuissemus, qua fortasse usi sunt: « Non enim « juste, neque pie bellam gessistis; » in relationem criminis delaberemur, de qua post loquemur. Utrumque autem causæ genus in hanc causam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex iisdem locis sumende sunt, atque in causam negotialem, qua de ante dictum est. Locos autem communes et ex causa ipsa, si quid inerit indignationis aut conquestionis, et ex juris utilitate, et natura multos et graves sumere licebit, et oportebit, si causæ dignitas videbitur postulare.

XXIV. Nunc assumptivam partem juridicialis consideremus. Assumptiva igitur tunc dicitur, quam ipsum ex se factum probari non potest, aliquo autem foris adjuncto argumento defenditur. Ejus partes sunt quatuor: comparatio; relatio criminis, remotio criminis, concessio.

Comparatio est, quam aliquod factum, quod per se ipsum non sit probandum, ex eo, cujus id causa factum est, defenditur. Ea est hujusmodi: « Quidam imperator, quam ab hostibus circumsi- « deretur, neque effugere ullo modo posset, de- « pactus est cum eis, ut arma et impedimenta re- « linqueret, milites educeret: itaque fecit: armis et « impedimentis amissis, præter spem milites con- « servavit. Accusatur majestatis. » Incurrit huc de-

finitio. Sed nos hunc locum, de quo agimus, consideremus.

Intentio est, « Non oportuit arma et impedi- « menta relinquere. » Depulsio est, « Oportuit. » Quæstio est. « Oportueritne. » Ratio est, « Milites « enim omnes periissent. » Infirmatio est, aut conjecturalis, « Non periissent; » aut altera conjecturalis, « Non ideo fecisti. » Ex quibus sunt judicationes, « Periissentne; » et, « Ideone fecerit; » aut hæc comparativa, cujus nunc indigemus, « At « enim satius fuit amittere milites, quam arma et « impedimenta hostibus concedere. » Ex qua judicatio nascitur, « Quum omnes perituri milites es- « sent, nisi ad hanc pactionem venissent, utrum « satius fuerit amittere milites, an ad hanc condi- « tionem venire. »

Hoc causæ genus ex his locis tractari oportebit, et adhibere ceterarum quoque constitutionum rationem atque præcepta; ac maxime conjecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ii, qui accusabuntur, comparabunt. Id fiet, si aut id, quod dicent defensores futurum fuisse, nisi id factum esset, quo de facto iudicium est, futurum fuisse negabitur; aut si alia ratione, et aliam ob causam, ac dicet se reus fecisse, demons-

* Supra, cap. v.

trahitur esse factum. Ejus rei confirmatio, et item contraria de parte infirmatio ex conjecturali constitutione sumetur. Sin autem certo nomine maleficii vocabitur in iudicium, sicut in hac causa (nam majestatis accessit), definitione et definitionis præceptis uti oportebit.

XXV. Atque hoc quidem plerumque in genere accidit, ut ¹ et conjectura et definitione utendum sit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet, ejus generis præcepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accusatori maxime est in hoc elaborandum, ut id ipsi factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quam plurimis infirmet rationibus. Quod facile est, si quam plurimis constitutionibus ² aggreditur id improbare.

Ipsa autem comparatio, separata a ceteris generibus contravariarum, sic ex sua vi considerabitur, si illud, quod comparabitur, aut non honestum, aut non utile, aut non necessarium fuisse, aut non tantopere utile, aut non tantopere honestum, aut non tantopere ³ necessarium demonstrabitur.

Deinde oportet accusatorem, illud, quod ipse arguat, ab eo, quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demonstrabit, non ita fieri solere, neque oportere, neque esse rationem, quare hoc

¹ Abest et. ² Aggredietur. ³ Necessarium fuisse.

propter hoc fiat, ut, propter salutem militum, ea, quæ salutis causa comparata sunt, hostibus tradantur. Postea comparare oportebit cum beneficio maleficii, et omnino id, quod arguitur, cum eo, quod factum ab defensore ¹ laudatur, aut faciendum fuisse demonstrabitur, contendere, et hoc extenuando, maleficii magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, si demonstrabitur, honestius, utilius, magis necessarium fuisse ² id, quod vitari reus, quam illud, quod fecerit. Honesti autem et utilis et necessari vis et natura in deliberationis præceptis cognoscetur ³.

Deinde oportebit ipsam illam comparativam judicationem exponere, tanquam causam deliberativam, et de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere. Sit enim hæc judicatio, quam ante exposuimus: « Quum omnes perituri milites essent, nisi « ad hanc pactionem venissent, utrum satius fuerit « perire milites, an ad hanc pactionem venire. » Hoc ex locis deliberationis, quasi aliquam in consultationem res veniat, tractari oportebit.

XXVI. Defensor autem, quibus in locis ab accusatore alia constitutiones erant inductæ, in iis ipse ⁴ quodque ex iisdem constitutionibus defensionem

¹ Laudabitur. ² Illud.

³ Infra, cap. 51.

comparabit; ceteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit.

¹ Loci communes erunt, accusatoris, in eum, qui quum de facto turpi aliquo, aut inuili, aut utroque fateatur; querat tamen aliquam defensionem, et facti inuilitatem, aut turpitudinem cum indignatione ² proferre; defensoris, nullum factum inutile, neque turpe, neque item uide, neque honestum putari oportere, nisi, quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelligatur: qui locus ita communis est, ut bene tractatus in hac causa, magno ad persuadendum momento futurus ³ sit; et aliter locus, per quem, magna cum amplificatione, beneficii magnitudo ex uilitate, aut honestate, aut facti necessitudine ⁴ demonstratur; et tertius, per quem res expressa uerbis, ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipsi se quoque idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res, atque ea faciendi causa per idem tempus accidisset.

Relatio criminis est, quum reus id, quod arguitur, confessus, alterius se inductum peccato, iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi: « Horatius,

¹ Loci autem. ² Proferre. Defensoris est. ³ Sit. Et. ⁴ Demonstratur. Et.

« occisis tribus ¹ Curiatius, et duobus amissis fratribus, domum se victor recepit. Is animadvertit « sororem suam de fratrum morte non laborantem; « sponsi autem nomen appellentem identidem Curiatii cum gemitu et lamentatione. Indigne passus, virginem occidit. Accusatur. »

Intentio est, « Injuria sororem occidisti. » Depulsio est, « Jure occidi. » Questio est, « Jurene occiderit. » Ratio est, « Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat; me et populum romanum vicisse moleste ferebat. » Infirmatio est, « Tamen a fratre indemnata necari non oportuit. » Ex qua judicatio fit: « Quum Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, fratris et populi romani victoria non gauderet, oportueritne eam a fratre indemnata necari. »

XXVII. Hoc in genere cause, primum si quid ex ceteris dabitur constitutionibus, sumi oportebit, sicut in comparatione preceptum est; postea si qua facultas erit, per aliquam constitutionem illum, in quem crimen transfertur, defendere; deinde, leuius esse, quod in alterum peccatum reus transferat, quam quod ipse susceperit; postea translationis partibus uti ²: et ostendere a quo, et per quos, et

¹ Ernest. maluit Curiatibus, et post, Curiatis, e mss. ² Supra, cap. 19.

comparabit; ceteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit.

¹ Loci communes erunt, accusatoris, in eum, qui quum de facto turpi aliquo, aut inuili, aut utroque fateatur; querat tamen aliquam defensionem, et facti inuilitatem, aut turpitudinem cum indignatione ² proferre; defensoris, nullum factum inutile, neque turpe, neque item uide, neque honestum putari oportere, nisi, quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelligatur: qui locus ita communis est, ut bene tractatus in hac causa, magno ad persuadendum momento futurus ³ sit; et aliter locus, per quem, magna cum amplificatione, beneficii magnitudo ex uilitate, aut honestate, aut facti necessitudine ⁴ demonstratur; et tertius, per quem res expressa verbis, ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipsi se quoque idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res, atque ea faciendi causa per idem tempus accidisset.

Relatio criminis est, quum reus id, quod arguitur, confessus, alterius se inductum peccato, iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi: « Horatius,

¹ Loci autem. ² Proferre. Defensoris est. ³ Sit. Et. ⁴ Demonstratur. Et.

« occisis tribus ¹ Cariatibus, et duobus amissis fratribus, domum se victor recepit. Is animadvertit « sororem suam de fratrum morte non laborantem; « sponsi autem nomen appellentem identidem Curiatii cum gemitu et lamentatione. Indigne passus, virginem occidit. Accusatur. »

Intentio est, « Injuria sororem occidisti. » Depulsio est, « Jure occidi. » Questio est, « Jurene occiderit. » Ratio est, « Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat; me et populum romanum vicisse moleste ferebat. » Infirmatio est, « Tamen a fratre indemnata necari non oportuit. » Ex qua judicatio fit: « Quum Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, fratris et populi romani victoria non gauderet, oportueritne eam a fratre indemnata necari. »

XXVII. Hoc in genere cause, primum si quid ex ceteris dabitur constitutionibus, sumi oportebit, sicut in comparatione preceptum est; postea si qua facultas erit, per aliquam constitutionem illum, in quem crimen transfertur, defendere; deinde, leuius esse, quod in alterum peccatum reus transferat, quam quod ipse susceperit; postea translationis partibus uti ²: et ostendere a quo, et per quos, et

¹ Ernest. maluit Cariatibus, et post, Curiatis, e mss. ² Supra, cap. 19.

quo modo, et quo tempore aut agi, aut iudicari, aut statui de ea re convenerit; ac simul ostendere, non oportuisse ante supplicium, quam iudicium, interponere. Tum leges quoque et iudicia demonstranda sunt, per quæ poterit id peccatum, quod sponte sua reus panitus sit, moribus et iudicio vindicari. Deinde negari debebit, audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse, qui conferat, iudicium fieri noluerit; et id, quod iudicatum non sit, pro infecto haberi oportere; postea impudentiam demonstrare eorum, qui eum nunc apud iudices accusent, quem sine iudicibus ipsi condemnarint, et de eo iudicium faciant, de quo jam ipsi supplicium sumserint. Postea perturbationem iudicii futuram dicemus, et iudices longius, quam potestatem habeant, progressuros, si simul et de reo, et de eo, quem reus arguat, iudicari; deinde, hoc si constitutum sit, ut peccata homines peccatis, et injurias injuriis ulciscantur, quantum incommodorum consequatur; ac si idem facere ipse, qui nunc accuset, voluisset, ne hoc quidem ipso quidquam opus fuisse iudicio; si vero ceteri quoque idem faciant, omnino iudicium nulum futurum.

Postea demonstrabitur, ne si iudicio quidem illa damnata esset, in quam id crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa supplicium su-

mere: quare esse indignum, eum, qui ne de damnata quidem pœnas sumere potuisset, de ea supplicium sumsisse, quæ ne adducta quidem sit in iudicium. Deinde postulabit, ut legem, qua lege fecerit, proferat.

Deinde quemadmodum in comparatione præcipiebamus, ut illud quod comparabitur, extenuaretur ab accusatore quam maxime: sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, cum hujus maleficio, qui se jure fecisse dicat, comparare. Postea demonstrandum est, non esse illud ejusmodi, ut ob id hoc fieri conveniret. Extrema est, ut in comparatione, assumtio iudicationis, et de ea per amplificationem ex deliberationis præceptis dictio.

XXVIII. Defensor autem, quæ per alias constitutiones inducentur, ex iis locis, qui traditi sunt, infirmabit; ipsam autem relationem comprobabit, primum augendo ejus, in quem refert crimen, culpam et audaciam, et quam maxime per indignationem, si res feret, juncta conquestione, ante oculos ponendo; postea levius demonstrando ream puni- tum, quam sit ille promeritus, et suum supplicium cum illius injuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erant ab accusatore tractati, ut re- felli, et contrariam in partem converti possint, quo in genere sunt tres extremi, contrariis rationibus

infirmare. Illa autem acerrima accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrent, si de indemnatō supplicii sumendi potestas data sit, levabitur, primum si ejusmodi demonstrabitur injuria, ut non modo viro bono, verum omnino homini libero videatur non fuisse toleranda; deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem, qui fecisset, in dubium vocaretur; deinde ejusmodi, ut in eam is maxime debuerit animadvertere, qui animadverterit; ut non tam rectum, non tam fuerit honestum, in iudicium illam rem pervenire, quam ea modo, atque ab eo vindicari, quomodo et a quo sit vindicata; postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinerit. Atque hic demonstrandum est rationibus, et rebus similibus, permultas ita atroces, et perspicuas res esse, ut de his non modo non necesse sit, sed ne utile quidem, quam mox iudicium fiat, expectare.

Locus communis accusatoris in eum, qui quum id, quod arguitur, negare non possit, tamen aliquid sibi spei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atque hic utilitatis iudiciorum demonstratio, et de eo conquestio, qui supplicium dederit indemnatu; in ejus autem, qui sumserit, audaciam et crudelitatem, indignatio. Ab defensore, in ejus, quem ultus sit, audaciam sui conquestione:

rem non ex nomine ipsius negotii, sed ex consilio ejus, qui fecerit, et causa, et tempore considerari oportere: quid mali futuram sit, aut ex injuria, aut ex scelere alienius, nisi tanta, et tam perspicua audacia ab eo, ad cujus famam, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam caram esse omnibus, aut necesse est, aut oportet esse, fuerit vindicata.

XXIX. Remotio criminis est*, quum ejus intentio facti, quod ab adversario inferitur, in alium, aut in aliud demovetur. Id fit bipertito. Nam tum causa, tum res ipsa removetur. Causa remotionis hoc nobis exemplo sit: « Rhodii quosdam legarunt Athenas. Legatis quæstores sumtum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non sunt. Accusantur. » Intentio est, « Proficisci oportuit. » Depulsio est, « Non oportuit. » Quæstio est, « Oportueritne. » Ratio est, « Sumtus enim qui de publico dari solet, is ab quæstore non est datus. » Infirmatio est, « Vos tamen id, quod publice vobis datum erat negotii, conficere oportebat. » Judicatio est, « Quum iis, qui legati erant, sumtus, qui de publico debebatur, non daretur, oportueritne eos conficere nihilominus legationem. » Hoc in genere primum, sicut in ceteris, si quid aut ex

* Ad Herenn. II, 17.

conjecturali, aut ex alia constitutione sumi possit, videri oportebit. Deinde pleræque ¹ et ex comparatione, et ex relatione criminis in hanc quoque causam convenire poterunt.

Accusator autem illum, cujus culpa id factum reus dicit, primum defendet, si poterit; sin minus poterit, negabit, ad hoc iudicium, illius, sed hujus, quem ipse accuset, culpam pertinere. Postea dicit, suo quemque officio consulere oportere; nec, si ille peccasset, hunc oportuisse peccare; deinde si ille deliquerit, separatim illum, sicut hunc, accusari oportere, et non cum hujus defensione conjungi illius accusationem.

Defensor autem quum cetera, si qua ex aliis incidenti constitutionibus, pertractarit, de ipsa remotione sic argumentabitur. Primum cujus acciderit culpa, demonstrabit; deinde, quum id aliena culpa accidisset, ostendet se aut non potuisse, aut non debuisse id facere, quod accusator dicat oportuisse: quod non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus est necessitudinis vis ² implicata; quod non debuerit, ex honestate considerabitur. De utroque distinctius in deliberativo genere dicitur. Deinde omnia facta esse ab reo, quæ in ipsius fuerint potestate; quod minus, quam convenerit, factum

¹ Abest et. ² Implicata demonstrabit.

sit, culpa id alterius accidisse. Deinde in alterius culpa exponenda demonstrandum est, quantum voluntatis et studii fuerit in ipso: et id signis confirmandum hujusmodi; ex cetera diligentia, ex ante factis, aut dicitis; atque hoc ipsi utile fuisse facere, inutile autem non facere, et cum cetera vita magis hoc fuisse consentaneum, quam quod propter alterius culpam non fecerit.

XXX. Si autem non in hominem certum, sed in rem aliquam causa demovebitur, « ut in hac ea-
« dem re, si quæstor mortuus esset, et idcirco le-
« gatis pecunia data non esset; » accusatione alterius, et culpe depulsionis demta, ceteris similiter uti locis oportebit, et ex concessionis partibus, quæ convenient, assumere: de quibus post nobis dicendum erit. Loci autem communes iisdem utrisque fere, qui superioribus assumtivis, incident; hi tamen certissimi: accusatoris, facti indignatio; defensoris, quum in alio culpa sit, in ipso non sit, supplicio ¹ se affici non oportere.

Ipsius autem rei sit remotio, quum id, quod datur crimini, negat neque ad se, neque ad officium suum reus pertinuisse; nec, si quod in eo sit delictum, sibi attribui oportere. Id genus causæ est hujusmodi: « In eo fudere, quod factum est quondam cum

¹ Reum.

« Samnitibus, quidam adolescens nobilis porcam
 « sustinuit jussu imperatoris. Fœdere autem ab
 « senatu improbat, et imperatore Samnitibus de-
 « dito, quidam in senatu eum quoque dicit, qui
 « porcam teneret, dedi oportere. » Intentio est,
 « Dedi oportet. » Depulsio est, « Non oportet. »
 « Questio est, « Oporteatne. » Ratio est, « Non
 « enim meum fuit officium, nec mea potestas, quum
 « et id ætatis, et privatus essem, et esset summa
 « cum auctoritate et potestate imperator, qui vide-
 « ret, ut satis honestum fœdus feriretur. » Infirmatio est, « At enim quoniam tu particeps factus
 « es in turpissimo fœdere summe religionis, dedi
 « te convenit. » Judicatio est, « Quam is, qui potes-
 « tatis nihil habuerit, jussu imperatoris in fœdere,
 « et in tanta religione interfuerit, ¹ dedendus sit
 « hostibus, necne. » Hoc genus causæ ² cum su-
 « periore hoc differt, quod in illo concedit se reus
 oportuisse facere id, quod fieri dicat accusator oportuisse, sed alicui rei, aut homini causam attribuit, que voluntati suæ fuerit impedimento, sine concessionis partibus; nam earum major quedam vis est; quod paullo post intelligetur: in hoc autem non accusare alterum, nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare, eam rem ³ nihil ad

¹ Dedendusne. ² A. ³ Nec.

se, ⁴ neque ad potestatem, neque ad officium suum pertinuisse aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit novi, quod accusator quoque sæpe ex remotione criminationem conficit; « ut, si quis eum
 « ² accuset, qui, quum prætor esset, in expeditione
 « nem ad arma populum vocarit, quum consules
 « adessent. » Nam ut in superiore exemplo reus ab suo ³ officio et a sua potestate factum ⁴ demovebat; sic in hoc ab ejus officio ac potestate, qui accusatur, ipse accusator factum removendo, hac ipsa ratione confirmat accusationem. In hac ab utroque ex omnibus honestatis et utilitatis partibus, exemplis, signis, ratiocinando, quid cujusque officii, juris, potestatis sit, quæri oportebit; et fueritne ei, quo de agitur, id juris, officii, potestatis attributum, necne. Locos autem communes ex ipsa re, si quid indignationis ac conquestionis habebit, sumi oportebit.

XXXI. Concessio est ^{*}, per quam non factum ipsum ⁵ probatur ab reo; sed ut ignoscatur, id petitur. Cujus partes sunt duæ, purgatio et deprecatio. Purgatio est, per quam ejus, qui accusatur, non factum ipsum, sed voluntas defenditur. Ea

¹ Nec. ² Accusat. ³ Officio ac potestate. ⁴ Dimovebat. ⁵ Improbatur. *Sequitur vero optim. mss.*

^{*} Supra I, 11; et ad Herenn. II, 16.

habet partes tres, imprudentiam, causam, necessitudinem.

Imprudentia est, quum scisse aliquid is, qui arguitur, negatur: « Ut apud quosdam lex erat, ne quis Dianæ vitulum immolaret. Nautæ quidam, quum adversa tempestate in alto jactarentur, voverunt, si eo portu, quem conspiciabant, portii essent, ei deo, qui ibi esset, se vitulum immolatos. Casu erat in eo portu sanum Dianæ ejus, cui vitulum immolari non licebat. Imprudentes legis, quum exissent, vitulum immolaverunt. Accusantur. Intentio est, « Vitulum immolastis ei deo, cui non licebat. » Depulsio est in concessione posita. Ratio est, « Nescivi non licere. » Infirmatio est, « Tamen, quoniam fecisti quod non licebat, ex lege supplicio dignus es. » Judicatio est, « Quum id fecerit, quod non oportuerit, et id non oportere nescierit, siue supplicio dignus. »

Casus autem inferetur in concessionem, quum demonstrabitur aliqua fortunæ vis voluntati obstississe, ut in hac: « Quum Lacedæmoniis lex esset, ut, hostias nisi ad sacrificium quoddam redemptor præbuisset, capitale esset, hostias is, qui redemerat, quum sacrificii dies instaret, in urbem ex agro cepit agere. Tum subito magnis commotis tempestatibus fluvius Eurotas is, qui propter Lacedæmonem fluit, ita magnus et vehemens factus

« est, ut eo traduci victimæ nullo modo possent. « Redemptor, suæ voluntatis ostendendæ causa, « hostias constituit omnes in littore, ut, qui trans flumen essent, videre possent. Quum omnes studio ejus subitam fluminis magnitudinem scirent fuisse impedimento, tamen quidam capitis arcesserunt. » Intentio est, « Hostiæ, quas debuisti ad sacrificium, præsto non fuerunt. » Depulsio est, concessio. Ratio, « Flumen enim subito accrevit, et ea re traduci non potuerunt. » Infirmatio est, « Tamen, quoniam, quod lex jubet, factum non est, supplicio dignus es. » Judicatio est, « Quum in ea re redemptor contra legem fecerit, qua in re studio ejus subita fluminis obstiterit magnitudo, supplicione dignus sit. »

XXXII. Necessitudo autem inferitur, quum vi quadam reus id, quod fecerit, fecisse defenditur, hoc modo: « Lex est apud Rhodios, ut, si qua rostrata in portu navis deprehensa sit, publicetur. « Quum magna in alto tempestas esset, vis ventorum, invitis nautis, Rhodiorum in portum navim coegit. Questor navim populi vocat. Navis dominus negat publicari oportere. » Intentio est, « Rostrata navis in portu deprehensa est. » Depulsio est, concessio. Ratio, « Vi et necessario sumus in portum coacti. » Infirmatio est, « Navim ex lege tamen populi esse oportet. » Judicatio est,

« Quum rostratam navim in portu deprehensam
 « lex publicarit, quumque hæc navis, invitis nautis,
 « vi tempestatis in portum conjecta sit; oporteatne
 « eam publicari. »

Horum trium generum idcirco unum in locum
 conulimus exempla, quod similis in ea præceptio
 argumetorum traditur. Nam in his omnibus pri-
 mum, si quid res ipsa dabit facultatis, conjecturam
 induci ab accusatore oportebit, ut id, quod volan-
 tate factum negabitur, consulto factum, suspicione
 aliqua demonstretur; deinde inducere definitionem
 necessitudinis, aut casus, aut imprudentiæ, et exem-
 pla ad eam definitionem adjungere, in quibus im-
 prudentia fuisse videatur, aut casus, aut necessi-
 tudo, et ab his id, quod reus inferat, separare [id
 est ostendere dissimile], quod levius, facilius, non
 ignorabile, non fortuitum, non necessarium fuerit;
 postea demonstrare, potuisse vitari; et hac ratione
 provideri potuisse, si hoc, aut illud fecisset; aut ne
 sic fecisset, præcaveri; et definitionibus ostendere,
 non hanc imprudentiam, aut casum, aut necessitu-
 dinem, sed inertiam, negligentiam, faultatem nomi-
 nari oportere.

Ac si qua necessitudo turpitudinem videbitur ha-
 bere, oportet per locorum communium implica-

† Fecisset, aut nisi fecisset.

tionem redarguentem demonstrare, quidvis per-
 peti, mori denique satius fuisse, quam ejusmodi
 necessitudini obtemperare. Atque tum ex his locis,
 de quibus in negotiali parte dictum est, juris et
 æquitatis naturam oportebit quærere, et, quasi in
 absoluta juridiciali, per se hoc ipsum ab rebus om-
 nibus separatim considerare. Atque hoc in loco, si
 facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in si-
 mili excusatione non sit ignotum; et contentione,
 magis illis ignoscendum fuisse; et ex deliberatio-
 nis partibus, turpe aut inutile esse concedi eam
 rem, quæ ab adversario commissa sit, permag-
 num esse, et magno futurum detrimento, si ea
 res ab iis, qui potestatem habent vindicandi, ne-
 glecta sit.

XXXIII. Defensor autem conversis omnibus his
 partibus poterit uti. Maxime autem in voluntate de-
 fendenda commorabitur, et in ea re adagenda, quæ
 voluntati fuerit impedimento; et se plus, quam fe-
 cerit, facere non potuisse; et in omnibus rebus vo-
 luntatem spectari oportere; et se convicti non
 posse, quod non absit a culpa; et ex suo nomine
 communem hominum infirmitatem posse damnari.
 Deinde nihil indignius esse, quam eum, qui culpa
 careat, supplicio non carere. Locum autem commu-
 nes accusatoris, unus in confessione; et alter, quanta
 potestas peccandi relinquatur, si semel institutum

sit, ut non de facto, sed de facti causa quærat: defensoris, conquestio calamitatis ejus, quæ non culpa, sed vi majore quadam acciderit, et de fortune potestate, et hominum infirmitate, et uti suum animum, non eventum considerent. In quibus omnibus conquestionem suarum armorum, et crudelitatis adversariorum indignationem inesse oportebit.

Ac neminem mirari conveniet, si aut in his, aut in aliis exemplis scripti quoque controversiam adjunctam videbit. Quo de genere post erit nobis separatim dicendum, propterea quod quædam genera causarum, simpliciter, et ex sua vi considerantur; quædam autem sibi aliud quoque aliquid controversiæ genus assumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in unamquamque causam transferre, quod ex eo quoque genere conveniet: ut in his exemplis concessionis inest omnibus scripti controversia ea, quæ ex scripto et sententia nominatur: sed quia de concessione loquebamur, in eam præcepta dedimus. Alio autem loco de scripto et sententia dicemus. Nunc in alteram concessionis partem considerationem intendemus.

XXXIV. Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscendi postulatio continetur. Hoc genus vix in judicio probari potest, ideo quod, concesso peccato, difficile est ab eo, qui pecca-

torum vindex esse debet, ut ignoscat, impetrare. Quare parte ejus generis, quum causam non in eo constitueris, uti licebit. Ut si pro aliquo claro, aut forti viro, ejus in rempublicam multa sint beneficia, dixeris; possis, quum videaris non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: « Quod si, iudices, hic pro suis beneficiis, pro suo studio, quod in vos habuit semper; tali suo tempore, multorum suorum recte factorum causa, uni delicto ut ignosceretis postularet, tam dignum vestra mansuetudine, quam virtute hujus es, et, iudices, a vobis hanc rem, hoc postulante, impetrari. » Deinde argere beneficia licebit, et iudices per locum communem ad ignoscendi voluntatem deducere.

Quare hoc genus, quanquam in judiciis non versatur, nisi quadam ex parte; tamen quia et pars ipsa inducenda nonnunquam est, et in senatu, aut in consilio sæpe omni in genere tractanda, in id quoque præcepta ponemus. « Nam in senatu, et in consilio de Syphace diu deliberatum est; et de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimium et ejus consilium diu dictum est. » Et magis in hoc quidem ignoscendi, quam cognoscendi postulatio

* Liv. xxx, 17.

** De Finibus, v, 22.

« valuit. Nam semper animo bono se in populum
 « romanum fuisse non tam facile probabat, quam
 « conjecturali constitutione uteretur, quam ut,
 « propter posterius beneficium, sibi ignosceretur,
 « quum deprecationis partes adjungeret. »

XXXV. Oportebit igitur eum, qui sibi ut ignos-
 catur, postulabit, commemorare, si qua sua poterit
 beneficia, et si poterit, ostendere, ea majora esse,
 quam hæc, quæ deliquerit, ut plus ab eo boni quam
 mali profectum esse videatur; deinde majorum suo-
 rum beneficia, si qua exstabant, proferre; deinde
 ostendere, non odio, neque crudelitate fecisse,
 quod fecerit, sed aut stultitia, aut impulsu alicujus,
 aut aliqua honesta aut probabili causa; postea pol-
 liceri, et confirmare, se et hoc peccato doctum, et
 beneficio eorum, qui sibi ignoverint, confirmatum,
 omni tempore a tali ratione abfuturum; deinde
 spem ostendere, aliquo se in loco, magno iis, qui
 sibi concesserint, usui futurum, postea, si facultas
 erit, se, aut consanguineum, aut jam a majoribus
 imprimis amicum esse demonstrabit; et ampli-
 tudinem suæ voluntatis, et nobilitatem generis eo-
 rum, qui se salvum velint, et dignitatem ostendere,
 et cetera ea, quæ personis ad honestatem et ampli-
 tudinem sunt attributa, cum conquestione, suæ
 arrogantia, in se esse demonstrabit, ut honore
 potius aliquo, quam ullo supplicio dignus esse vi-

deatur; deinde ceteros proferre, quibus majora
 delicta concessa sint. Ac multum proficiet, si se
 misericordem in potestate, et propensum ad ignos-
 cendum fuisse ostendet. Atque ipsum illud pec-
 catum erit extenuandum, ut quam minimum fuisse
 videatur; et aut turpe, aut inutile demonstran-
 dum, tali de homine supplicium sumere. Deinde
 locis communibus misericordiam captare oportebit
 ex iis præceptis, quæ in primo libro sunt ex-
 posita.

XXXVI. Adversarius autem malefacta augebit;
 nihil imprudenter, sed omnia ex crudelitate et
 malitia facta dicet; ipsum immisericordem, super-
 bum fuisse, et, si poterit, ostendet, semper ini-
 micum fuisse, et amicum fieri nullo modo posse.
 Si beneficia proferet: aut aliqua de causa facta,
 non propter benivolentiam demonstrabit; aut post-
 ea odium esse acre susceptum, aut illa omnia
 maleficiis esse deleta; aut leviora beneficia, quam
 maleficia; aut, quum beneficiis honos habitus sit,
 pro maleficio penam sumi oportere. Deinde tur-
 pe esse, aut inutile, ignosci. Deinde, de quo ut
 potestas esset, sæpe optarint, in eum potestate
 non uti, summam esse stultitiam; et cogitare
 oportere, quem animum in eum, vel quale odium
 habuerint. Locus autem communis erit, indignatio
 maleficii, et alter, eorum misereri oportere, qui

propter fortunam, non propter malitiam in miseris sint.

Quoniam igitur in generali constitutione tamdiu propter ejus partium multitudinem commoramur, ne forte varietate et dissimilitudine rerum diductus alicujus animus in quemdam errorem deferatur: quid etiam nobis ex eo genere restet, et quare restet, admonendum videtur. Juridicalem causam esse dicebamus, in qua aequi et iniqui natura, præmii aut pœnæ ratio quaeretur. Eas causas, in quibus de æquo et iniquo quaeritur, exposuimus. Restat nunc, ut de præmio et de pœna explicemus.

XXXVII. Sunt enim multæ causæ, quæ ex præmii alicujus petitione constant. Nam et apud iudices de præmio sæpe accusatorum quaeritur, et a senatu, aut ¹ a consilio aliquod præmium sæpe petitur. Ac neminem conveniet arbitrari, nos, quum aliquod exemplum ponamus, quod in senatu agitur, ab iudiciali genere exemplorum recedere. Quicquid enim de homine probando, aut improbando dicitur, quum ad eam dictionem sententiarum quoque ratio accommodetur, id non, ² etsi per sententiæ dictionem agitur, deliberativam est; sed quia de homine statuitur, iudiciale est habentem.

¹ Abst. a. ² Si.

dum. Omnino autem qui diligenter omnium causarum vim et naturam cognoverit, tum ¹ genere, tum etiam forma eas intelliget dissidere; ceteris autem partibus aptas inter se omnes, et aliam in aliam implicatam videbit. Nunc de præmiis consideremus. « L. Licinius Crassus consul quosdam in « citeriore Gallia, nullo illustri, neque certo duce, « neque eo nomine, neque numero præditos, ut « digni essent, qui hostes populi ² romani dicerentur; quod tamen excursionibus et latrociniiis « infestam provinciam redderent, consecutus est, « et confecit; Romam ³ redit; triumphum ab senatu postulat. » Hic, ut et in deprecatione, nihil ad nos attinet, rationibus et infirmationibus rationum supponendis, ad iudicationem pervenire: propterea quod, nisi alia quoque incidet constitutio, aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio, et in questione ipsa continebitur. In deprecatione, hujusmodi: « Oporteatne pœna affici. » In hac, hujusmodi: « Oporteatne præmium dari. » Nunc ad præmii quæstionem appositos locos exponemus.

XXXVIII. Ratio igitur præmii quatuor est in partes distributa; in beneficia, in hominem, in præmii genus, in facultates. Beneficia, ex sua vi,

¹ Genere primo. ² Romani esse. ³ Rediit.

ex tempore, ex animo ejus, qui fecit, ex casu considerantur. Ex sua vi quaerentur hoc modo: magna, an parva; facilia, an difficilia; singularia sint, an vulgaria; vera, an falsa quadam ex ratione honestentur: ex tempore autem, si tum, quum indigeremus; quum ceteri non possent, aut nolent optulari; si tum, quum spes deseruisset: ex animo, si non sui commodi causa, sed eo consilio fecit omnia, ut hoc conficere posset: ex casu, si non fortuna, sed industria factum videbitur, aut si industriae fortuna obstiuisse.

In homine autem: quibus rationibus vixerit, quid sumtus in eam rem aut laboris insumserit; eequid aliquando tale fecerit; num alieni laboris, aut deorum bonitatis praemium sibi postulet; num aliquando ipse talem ob causam praemio aliquem affici negarit oportere; aut num jam satis pro eo, quod fecerit, honos habitus sit; aut num necesse fuerit ei facere id, quod fecerit; aut num hujusmodi sit factum, ut, nisi fecisset, supplicio dignus esset, non quia fecerit, praemio; aut num ante tempus praemium petat, et spem incertam certo venditet pretio; aut num, quo supplicium aliquid vitet, eo praemium postulet, uti de se praedictum factum esse videatur.

¹ Oratione. Praestat forte lect. ms. exornatione.

XXXIX. In praemii autem genere, quid, et quantum, et quamobrem postuletur, et quo, et quanto quaeque res praemio digna sit, considerabitur; deinde, apud majores quibus hominibus, et quibus de causis talis honos sit habitus, quaeretur; deinde, ne is honos nimium pervagetur. Atque hic ejus, qui contra aliquem praemium postulantem dicet, locus erit communis; praemia virtutis et officii sancta et casta esse oportere, neque ea aut cum improbis communicari, aut in mediocribus hominibus pervulgari: et alter, minus homines virtutis cupidos fore, virtutis praemio pervulgato; quae enim rara et ardua sunt, ea ex praemio pulchra et jucunda hominibus videri: et tertius, si existant, qui apud majores nostros ob egregiam virtutem tali honore dignati sunt, nonne de sua gloria, quum pari praemio tales homines affici videant. ² delibari putent? et eorum enumeratio. et cum eis, quos contra dicat, comparatio. Ejus autem, qui praemium petet, facti sui amplificatio, et eorum, qui praemio affecti sunt, cum suis factis contentio. Deinde ceteros a virtutum studio repulsurum iri, si ipse praemio non sit affectus.

Facultates autem considerantur, quum aliquod pecuniarum praemium postulatur: in quo utrum

² Deliberare. Al. codd. delibrari, mendose.

¹ copia sit agri, vectigalium, pecunie, an penuria, consideratur. Loci communes, Facultates augere, non minuere oportere, et Impudentem esse, qui pro beneficio non gratiam, verum mercedem postulet. Contra autem de pecunia ratiocinari, sordidum esse, quum de gratia referenda deliberetur; et se non pretium pro facto, sed honorem [ita ut facilitatum sit] pro beneficio postulare. Ac de constitutionibus quidem satis dictum est: nunc de iis controversiis, quæ in scripto versantur, dicendum videtur.

XL. In scripto versatur controversia, quum ex descriptionis ratione aliquid dubii nascitur. Id fit ex ambiguo, ex scripto et sententia, ex contrariis legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem nascitur controversia, quum, quid senserit scriptor, obscurum est, quod scriptum duas pluresve res significat, ad hunc modum: « Paterfamilias, quum filium heredem faceret, vasorum argenteorum centum pondo uxori suæ sic legavit: « HERES MEUS UXORI MEÆ VASORUM ARGENTEORUM PONDO CENTUM, QUE VOLET, DATO. Post mortem ejus, vasa magna et pretiose caelata petit a filio mater. Ille se, quæ ipse vellet, debere dicit. Primam, si fieri poterit, demonstrandum est, non

¹ Copiane.

esse ambigue scriptum; propterea quod omnes in consuetudine sermonis sic uti ² soleant eo verbo uno pluribusve in eam sententiam, in quam is, qui dicit, accipiendum esse demonstrabit. Deinde ex superiore et ex inferiore scriptura docendum, id, quod quaeratur, fieri perspicuum. Quare si ipsa separatim ex se verba considerentur, omnia, aut pleraque, ambigua visum iri; quæ autem ex omni considerata scriptura perspicua fiant, hæc ambigua non oportere existimari. Deinde, qua in sententia scriptor fuerit, ex ceteris ejus scriptis, factis, dictis, animo, atque vita ejus summi oportebit, et eam ipsam scriptoriam, in qua inerat illud ambiguum, de quo quaeritur, totam omnibus ex partibus pertentare, si quid, aut ad id appositum sit, quod nos interpretemur, aut ei, quod adversarius intelligat, adversetur. Nam facile, quid verisimile sit eum voluisse, qui scripsit, ex omni scriptura, et ex persona scriptoris, atque iis rebus, quæ personis attributæ sunt, considerabitur. Deinde erit demonstrandum, si quid ex ipsa re dabitur facultatis, id, quod adversarius intelligat, multo minus commode fieri posse, quam id, quod nos accipimus, quod illius rei neque administratio, neque exitus ullus exstet; nos quod dicamus, fa-

² Solent. ³ In ea sententia, in qua.

cile et commode transigi posse. Ut in hac lege (nihil enim prohibet fictam exempli loco ponere, quo facilis res intelligatur): MERETRIX CORONAM AUREAM NE HABEAT. SI HABUERIT. PUBLICA ESTO; contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, posset dici, « Neque administrationem esse n. l. am publicæ meretricis, neque exitum legis in meretrice publicanda. At in auro publicando et administrationem et exitum facilem esse, et incommoli nihil inesse. »

XLI. Ac diligenter illud quoque attendere oportebit, num, illo probato, quod adversarius intelligat, utilior res, aut honestior, aut magis necessaria, a scriptore neglecta videatur. Id fiet, si id, quod nos demonstrabimus, honestum, aut utile, aut necessarium demonstrabimus; et, si id, quod ab adversariis dicitur, minime ejusmodi dicemus esse. Deinde si in lege erit ex ambiguo controversia, dare operam oportebit, ut de eo, quod adversarius intelligat, alia in lege tantum esse doceatur. Permultum autem proficiet, illud demonstrare, qui malmodum scripsisset, si id, quod adversarius accipiat, fieri, aut intelligi voluisset: ut in hac causa, in qua de vasis argenteis queritur, possit mulier dicere, « Nihil attulisse adscribi, » que volet, si heredis voluntati permitteret. Eo enim non adscripto, nihil inesse dubitationis,

« quin heres, quæ ipse vellet, daret. ¹ Amentiam igitur fuisse, quam heredi vellet cavere, id adscribere, quo non adscripto, nihilominus heredi caveretur. » Quare hoc genere magnopere talibus in causis uti oportebit: si hoc modo scripsisset, isto verbo usus non esset; non isto loco verbum istud collocasset. Nam ex his sententia scriptoris maxime perspicitur. Deinde quo tempore scriptum sit, quærendum est, ut, quid eum voluisse in ejusmodi tempore verisimile sit, intelligatur. Post ex deliberationis partibus, quid utilius, et quid honestius, et illi ad scribendum, et his ad comprobandum sit, demonstrandum; et ex his, si quid amplificationis dabitur, communibus ² utrosque locis uti oportebit.

XLII. Ex scripto et sententia controversia consistit, quam alter verbis ipsis, quæ scripta sunt, utitur; alter ad id, quod scriptorem sensisse dicit, omnem adjungit dictionem. Scriptoris autem sententia ab eo, qui sententia se defendet, tum semper ad idem spectare, et idem velle demonstratur; tum aut ex facto, aut ex eventu aliquo ad tempus id, quod instituit, accommodabitur. Semper ad idem spectare, hoc modo: « Paterfamilias, quam

¹ Amentia. ² Utrumque.

* Supra 1, 53, 54.

« liberorum nihil haberet, uxorem autem haberet,
 « in testamento ita scripsit: SI MIHI FILIUS GENITUS
 « UNUS, FLURESVE, IS MIHI HERES ESTO. Deinde
 « que assolent. Postea. SI FILIUS ANTE MORITUR,
 « QUAM IN TUTELAM SUAM VENERIT, TU MIHI, dice-
 « bat, SECUNDUS HERES ESTO. Filius non est natus.
 « Ambigunt agnati cum eo, qui est heres, si filius
 « ante, quam in suam tutelam veniat, mortuus
 « sit. » In hoc genere non potest hoc dici, ad tem-
 « pus, aut ad eventum aliquem sententiam scriptoris
 « oportere accommodari, propterea quod ea sola
 « demonstratur, qua fretus ille, qui contra scriptum
 « dicit, suam esse hereditatem defendit.

Alterum autem genus est eorum, qui sententiam
 inducunt, in quo non simplex voluntas scriptoris
 ostenditur, quæ in omne tempus, et in omne fac-
 tum idem valeat: sed ex quodam facto, aut eventu
 ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus juri-
 dicialis assumptivæ maxime sustinetur. Nam tum
 inducitur comparatio, ut « In eum, qui, quum lex
 « aperiri portas noctu vetaret; aperuit quodam in
 « bello, et auxilia quædam in oppidum recepit, ne
 « ab hostibus opprimerentur, si foris essent, quod
 « prope muros hostes castra haberent: » tum relatio
 « criminis, ut « In eo, qui milite, qui, quum commu-

¹ Abest milite.

« nis lex omnium hominem occidere vetaret, tri-
 « banum militum suum, qui vim sibi ¹ afferre
 « conaretur, occidit: » tum remotio criminis, ut
 « In eo, qui, quum lex, quibus diebus in legatio-
 « nem proficisceretur, præstituerat, quia sumtum
 « quaestor non dedit, profectus non est: » tum
 « concessio per purgationem, et per imprudentiam,
 « ut « In vituli immolatione: » et per vim, ut « In
 « navi rostrata: » et per casum, ut « In Eurota
 « fluminis magnitudine ». » Quare aut ita sententia
 inducetur, ut unum quiddam voluisse scriptor de-
 monstraret; aut sic, ut in ejusmodi re et tempore,
 hoc voluisse doceatur.

XLIH. Ergo is, qui scriptum defendit, his locis
 plerumque omnibus, majore autem parte semper
 poterit uti: Primum scriptoris collaudatione, et
 loco communi, nihil eos, qui judicent, nisi id,
 quod scriptum sit, spectare oportere; et hoc eo
 magis, si legitimum scriptum proferetur, id est,
 aut lex ipsa, aut ex lege aliquid. Postea, quod vehe-
 mentissimum est, facti, aut intentionis adversario-
 rum cum ipso scripto contentione, quid scriptum
 sit, quid factum, quid juratus iudex: quem locum
 multis modis variare oportebit, tum ipsum secum
 inferre.

¹ Ad exempla recurrendum, quæ jam allata superius,
 capp. 29, 31, 32.

admirantem, quidnam contra dici possit; tum ad iudicis officium revertentem, et ab eo querentem, quid præterea audire, aut exspectare debeat; tum ipsum adversarium, quasi intentantis loco, producendo; hoc est, interrogando, utrum scriptum neget esse eo modo, an ab se contra factum esse, aut contra contendere neget; utrum negare ausus sit, se dicere desitutum. Si neutrum neget, et contra tamen dicat: nihil esse, quo hominem impudentiorem quisquam se visurum arbitretur. In hoc ita commorari conveniet, quasi nihil præterea dicendum sit, et quasi contra dici nihil possit, sæpe id, quod scriptum est, recitando; sæpe cum scripto factum adversarii configiendo; atque interdum acriter ad iudicem ipsum revertendo. Quo in loco iudici demonstrandum est, quid juratus sit, quid sequi debeat; utriusque de causis iudicem dubitare oportere; si aut scriptum sit obscure, aut neget aliquid adversarius. Quum et scriptum aperte sit, et adversarius omnia confiteatur, tum iudicem legi parere, non interpretari legem oportere.

XLIV. Hoc loco confirmato, tum diluere ea, quæ contra dici poterant, oportebit. Contra autem dicitur; si aut prorsus aliud sensisse scriptor, et scripsisse aliud demonstrabitur: ut in illi de testamento, quam posuimus, controversia; aut causa assumptiva inferetur, quamobrem scripto non potuerit, aut

non oportuerit obtemperari. Si aliud sensisse scriptor, aliud scripsisse dicitur, is, qui scripto utetur, hoc dicet, non oportere de ejus voluntate nos argumentari, qui, ne id facere possemus, iudicium nobis reliquerit suæ voluntatis: multa incommoda consequi, si institatur, ut a scripto recedatur. Nam et eos, qui aliquid scribant, non existimatos, id, quod scripserint, ratum futurum: et eos, qui iudicent, certum, quod sequantur, nihil habituros, si semel a scripto recedere consueverint. Quod si voluntas scriptoris conservanda sit, se, non adversarios, a voluntate ejus stare. Nam multo propius accedere ad scriptoris voluntatem eum, qui ex ipsius eam litteris interpretetur, quam illum, qui sententiam scriptoris non ex ipsius scripto spectet, quod ille suæ voluntatis quasi imaginem reliquerit, sed domesticis suspicionibus perscrutetur.

Si causam afferet is, qui a sententia stabit, primum erit contra dicendum: quam absurdum, non negare contra legem fecisse, sed quare fecerit, causam aliquam invenire; deinde conversa omnia esse: ante solitos esse accusatores iudicibus persuadere, affinem esse alicujus culpæ eum, qui accusaretur; causam proferre, quæ eum ad peccandum impulisset; nunc ipsum reum causam afferre, quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionem, cujus in singulas partes multe convenient argumentatio-

nes: primum nulla in lege ullam causam contra scriptum accipi convenire; deinde si in ceteris legibus conveniat, hanc esse hujusmodi legem, ut in ea non oporteat; postremo si in hac quoque lege oporteat, hanc quidem causam accipi minime oportere.

XLV. Prima pars his fere locis confirmabitur: scriptori neque ingenium, neque operam, neque ullam facultatem defuisse; quo minus posset aperte perscribere id, quod cogitaret; non fuisse ei grave, nec difficile, eam causam excipere, quam adversarii proferant; si quidquam excipiendum putasset; consuesse eos, qui leges scribant, exceptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cum exceptionibus scriptas, et maxime videre, si qua in ea ipsa lege, qua de agitur, sit exceptio aliquo in capite, aut apud eundem legis scriptorem, quo magis eum probetur fuisse excepturum, si quid excipiendum putaret; et ostendere, causam accipere, nihil aliud esse, nisi legem tollere; ideo quod, quum semel causa consideretur, nihil attineat eam ex lege considerare, quippe quae in lege scripta non sit. Quod si sit institutum; omnibus causam dari et potestatem peccandi, quum intellexerint, vos ex ingenio ejus, qui contra legem fecerit, non ex lege, in quam jurati sitis, rem judicare; deinde et ipsis iudicibus judicandi, et ceteris civibus vivendi ratio-

nes perturbatum iri, si semel a legibus recessum sit: nam et iudices neque quid sequantur, habituros, si ab eo, quod scriptum sit, recedant; neque, quo pacto aliis improbare possint, quod contra legem judicant; et ceteros cives, quid agant, ignoraturos, si ex suo quisque consilio, et ex ea ratione, quae in mentem, aut in libidinem venerit, non ex communi praescripto civitatis unamquamque rem administrarit. Postea quaerere a iudicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotiis; cur reipublicae munere impediuntur, quum sapius² suis rebus et commodis servire possint; cur in certa verba jurent; cur certo tempore conveniant, certo discedant; nihil quisquam afferat causae, quo minus frequenter operam reipublicae det, nisi quae causa in lege excepta sit; an se legibus obstrictos in tantis molestiis esse aequum censeant, adversarios nostros leges negligere concedant. Deinde item quaerere ab iudicibus, si ejus rei causam, propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege adscribat, passurine sint; postea hoc, quod faciat, indignius et impudentius esse, quam si adscribat; age porro, quid? si ipsi velint iudices adscribere, passurusne sit populus? atque hoc esse indignius, quam rem verho et lit-

¹ Administrabit. ² Serius suis rebus.

teris mutare non possint, eam re ipsa, et iudicio maxime, commutare; deinde indignum esse de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, quum populo cognoscendi, et probandi, aut improbandi potestas nulla fiat; hoc ipsis iudicibus invidiosissimum futurum; non hunc locum esse, neque hoc tempus legum corrigendarum; apud populum hoc, et per populum agi convenire; quod si nunc id agant, velle se scire, qui lator sit, qui sint accepturi; se actiones videre et dissuadere velle; quod si hæc quum summe inutilia, tum multo torpissima sint, legem, cuiuscemodi sit, in presentia conservari ab iudicibus, post, si displiceat, a populo corrigi convenire. Deinde, si scriptum non exstaret, magnopere quaereremus; neque isti, ne si extra periculum quidem esset, crederemus. Nunc quum scriptam sit, amentiam esse, ejus, qui peccarit potius, quam legis ipsius verba cognoscere. His et huiusmodi rationibus ostenditur, causam extra scriptum accipi non oportere.

XLVI. Secunda pars est, in qua est ostendendum, si in ceteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonstrabitur, si lex aut ad res maximas, utilissimas, honestissimas, religiosissimas videbitur pertinere; aut inutile, aut turpe, aut nefas esse tali in re non diligentissime legi obtem-

perare; aut ita lex diligenter perscripta demonstrabitur, ita cautum unaquaque de re, ita, quod oportuerit, exceptum, ut minime conveniat quidquam in tam diligenti scriptura præteritum arbitrari.

Tertius locus est ei, qui pro scripto dicet, maxime necessarius, per quem ostendat oportet, si conveniat causam contra scriptum accipi, eam tamen minime oportere, quæ ab adversariis afferatur. Qui locus idcirco est huic necessarius, quod semper is, qui contra scriptum dicit, æquitatis aliquid afferat oportet. Nam summa impudentia^r sit, eum, qui contra^a quam quod scriptum sit, aliquid probare velit, non æquitatis præsidio id facere conari. Si quid igitur ex hæc ipsa quippiam accusator deroget, omnibus partibus justius et probabilius accusare videtur. Nam superior oratio hoc omnis faciebat, uti iudices, etiamsi nollent, necesse esset; hæc autem, etiamsi necesse non esset, ut vellent contra judicare. Id autem fiet, si, quibus ex locis culpa demonstrabitur non esse in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut concessionis partibus se defendit (de quibus ante, notavimus, diligenter perscripsimus), de his locis, quæ res postulabit, ad causam adversariorum impro-

^r Est. ^a Abest quam.

bandam transferemus; aut causæ et rationes afferentur, quare, et quo consilio ita sit in lege, aut in testamento scriptum, ut sententia quoque, et voluntate scriptoris, non ipsa solum scripturæ causa confirmatam esse videatur; aut aliis quoque constitutionibus factum congeretur.

XLVII. Contra scriptum autem qui dicit, primum eum inducet locum, per quem æquitas causæ demonstretur, aut ostendet, quo animo, quo consilio, qua de causa fecerit; et, quamcumque causam assumeret, assumptionis partibus se defendet, de quibus ante dictum est. Atque hoc in loco quum diutius commoratus, sui facti rationem et æquitatem causæ exornaverit, tum ex his locis fere contra adversarios dicit oportere causas accipi. Demonstrabit, nullam esse legem, quæ aliquam rem inutilem aut iniquam fieri velit; omnia supplicia, quæ a legibus profiscantur, culpæ ac malitiæ vindicandæ causa constituta esse; scriptorem ipsum, si existat, factum hoc probaturum; et idem ipsum, si ei talis res accidisset, facturum fuisse; et ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices, certa ætate præditos constituisse, ut essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quisvis puer facere posset, sed qui cogitationem assequi possent, et voluntatem interpretari; deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus et barbaris iudicibus com-

mitteret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse; nunc vero, quod intelligeret, quales viri iudicaturi essent, idcirco eum, quæ perspicua videret esse, non adscripsisse: neque enim vos scripti sui recitatores, sed voluntatis interpretes fore putavit. Postea querere ab adversariis, quid si hoc fecissem? quid si hoc accidisset? eorum aliquid, in quibus aut causa sit honestissima, aut necessitudo certissima; tumne accusaretis? Atqui hoc lex nusquam exceptit. Non ergo omnia scriptis, sed quædam, quæ perspicua sint, tacitis exceptionibus caveri. Deinde nullam rem neque legibus, neque scriptura ulla, denique ne in sermone quidem quotidiano atque imperiis domesticis * recte posse administrari, si unusquisque velit verba spectare, et non ad voluntatem ejus, qui verba habuerit, accedere.

XLVIII. Deinde ex utilitatis et honestatis partibus ostendere, quam inutile, aut quam turpe sit id, quod adversarii dicant fieri oportuisse, aut oportere; et id, quod nos fecerimus, aut postulamus, quam utile, aut quam honestum sit. Deinde leges nobis caras esse non propter litteras, quæ tenues et obscuræ notæ sint voluntatis, sed propter earum rerum, quibus de scriptum est, utilitatem,

* Pro Cæcina, XVIII.

bandam transferemus; aut causæ et rationes afferentur, quare, et quo consilio ita sit in lege, aut in testamento scriptum, ut sententia quoque, et voluntate scriptoris, non ipsa solum scripturæ causa confirmatam esse videatur; aut aliis quoque constitutionibus factum congeretur.

XLVII. Contra scriptum autem qui dicit, primum eum inducet locum, per quem æquitas causæ demonstretur, aut ostendet, quo animo, quo consilio, qua de causa fecerit; et, quamcumque causam assumet, assumptionis partibus se defendet, de quibus ante dictum est. Atque hoc in loco quum diutius commoratus, sui facti rationem et æquitatem causæ exornaverit, tum ex his locis fere contra adversarios dicit oportere causas accipi. Demonstrabit, nullam esse legem, quæ aliquam rem inutilem aut iniquam fieri velit; omnia supplicia, quæ a legibus profisciantur, culpæ ac malitiæ vindicandæ causa constituta esse; scriptorem ipsum, si existat, factum hoc probaturum; et idem ipsum, si ei talis res accidisset, facturum fuisse; et ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices, certa ætate præditos constituisse, ut essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quisvis puer facere posset, sed qui cogitationem assequi possent, et voluntatem interpretari; deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus et barbaris iudicibus com-

mitteret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse; nunc vero, quod intelligeret, quales viri iudicaturi essent, idcirco eum, quæ perspicua videret esse, non adscripsisse: neque enim vos scripti sui recitatores, sed voluntatis interpretes fore putavit. Postea querere ab adversariis, quid si hoc fecissem? quid si hoc accidisset? eorum aliquid, in quibus aut causa sit honestissima, aut necessitudo certissima; tumne accusaretis? Atqui hoc lex nusquam exceptit. Non ergo omnia scriptis, sed quædam, quæ perspicua sint, tacitis exceptionibus caveri. Deinde nullam rem neque legibus, neque scriptura ulla, denique ne in sermone quidem quotidiano atque imperiis domesticis recte posse administrari, si unusquisque velit verba spectare, et non ad voluntatem ejus, qui verba habuerit, accedere.

XLVIII. Deinde ex utilitatis et honestatis partibus ostendere, quam inutile, aut quam turpe sit id, quod adversarii dicant fieri oportuisse, aut oportere; et id, quod nos fecerimus, aut postulamus, quam utile, aut quam honestum sit. Deinde leges nobis caras esse non propter litteras, quæ tenues et obscuræ notæ sint voluntatis, sed propter earum rerum, quibus de scriptum est, utilitatem,

* Pro Cæcina, XVIII.

et eorum, qui scripserint, sapientiam et diligentiam. Postea, quid si lex, describere, ut ea videatur in sententiis, non in verbis consistere; et iudex is videatur legi obtemperare, qui sententiam ejus, non qui scripturam sequatur. Deinde, quam indignum sit, eodem affici supplicio eum, qui propter aliquod scelus et audaciam contra legem fecerit, et eum, qui honesta, aut necessaria de causa, non ab sententia, sed ab litteris legis recesserit: atque his, et hujusmodi rationibus, et accipi causam, et in hac lege accipi, et eam causam, quam ipse afferat, oportere accipi demonstrabit.

Et quemadmodum ei dicebamus, qui a scripto diceret, hoc fore nullissimum, si quid de æquitate ea, quæ cum adversario staret, derogasset: sic huic, qui contra scriptum dicit, plurimum proderit, ex ipsa scriptura aliquid ad suam causam convertere, aut ambigue aliquid scriptum ostendere; deinde ex illo ambiguo eam partem, quæ sibi prosit, defendere, aut verbi definitionem inducere, et illius verbi vim, quo urgeri videatur, ad suæ causæ commodum traducere, aut ex scripto non scriptum aliquid inducere per ratiocinationem, de qua post dicemus. Quæcumque autem in re, quamvis leviter probabili, scripto ipso se defenderit, etiam quum æquitate causa abundabit, necessario multum proficiet, ideo quod, si id, quo

nitur adversariorum causa, subduxerit, omnem illam ejus vim et acrimoniam lenierit ac dilnerit. Loci autem communes ceteri ex assumptionis partibus in utramque partem convenient. Præterea ejus, qui a scripto dicit, leges ex se, non ex ejus, qui contra commiserit, utilitate spectari oportere, et legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra scriptum, leges in consilio scriptoris, et utilitate communi, non in verbis consistere. Quam indignum sit, æquitatem litteris urgeri, quæ voluntate ejus, qui scripserit, defendatur.

XLIX. Ex contrariis autem legibus controversia nascitur*, quum inter se duæ videntur leges, aut plures discrepare, hoc modo: Lex est, QUI TYRANNUM OCCIDERIT, OLYMPIONICARUM PREMIUM CAPITO, ET QUAM VOLET SIBI REM A MAGISTRATU DEFOSCITO, ET MAGISTRATUS EI CONCEDITO. Et altera lex, TYRANNO OCCISO, QUINQUE EJUS PROXIMOS COGNATIONE, MAGISTRATUS NEGATO. - Alexandrum, « qui apud Phæreos in Thessalia tyrannidem occupavit, uxor sua, cui Thebe nomen fuit, noctem, « quum simul cubaret, occidit. Hæc filium suum, « quem ex tyranno habebat, sibi in præmi loco^R « deposcit. Sicut, qui ex lege puerum occidi dicant

* Certi. > Abest in.

* Ad Herenn. II, 10.

oportere. Res in iudicio est. In hoc genere utramque in partem iidem loci, atque eadem præcepta conveniunt, ideo quod uterque suam legem confirmare, contrariam infirmare debet. Primum igitur leges oportet contendere, considerando, utra lex ad maiores, hoc est, ad utiles, ad honestiores ac magis necessarias res pertineat: ex quo colligitur, ut si leges duæ, aut si plures, aut, quotquot erunt, conservari non possint, quia discrepent inter se; ea maxime conservanda putetur, quæ ad maximas res pertinere videatur. Deinde utra lex posterior lata sit: nam postrema quæque gravissima est. Deinde utra lex jubeat aliquid, utra permittat: nam id, quod imperatur, necessarium; illud, quod permittitur, voluntarium est. Deinde in utra lege, si non obtemperatum sit, pœna afficiatur, aut in utra major pœna statuatur: nam maxime conservanda est ea, quæ diligentissime sancta est. Deinde utra lex jubeat, utra vetet: nam sæpe ea, quæ vetat, quasi exceptione quadam corrigere videtur illam, quæ jubet. Deinde utra lex de genere omni; utra de parte quadam, utra communiter in plures; utra in aliquam certam rem scripta videatur: nam quæ in partem aliquam, et quæ in certam quandam rem scripta est, promptius ad causam accedere videtur, et ad iudicium magis pertinere. Deinde, ex lege utrum statim fieri necesse

sit; utrum habeat aliquam moram et sustentationem: nam id, quod statim faciendum sit, perfici prius oportet. Deinde operam dare, ut sua lex ipso scripto videatur nisi: contraria autem aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionem induci; quo sanctius et firmitus id videatur esse, quod apertius scriptum sit. Deinde suæ legis ad scriptum, ipsam sententiam quoque adungere, contrariam legem item ad aliam sententiam traducere, ut, si heri poterit, ne discrepare quidem videantur inter se: postremo facere, si causa dabit facultatem, ut nostra ratione utraque lex conservari videatur, ¹ adversariorum ratione, altera sit necessario negligenda. Locos autem communes, et quos ipsa causa det, videre oportebit, et ex utilitatis et honestatis amplissimis partibus sumere, demonstrantem per amplificationem, ad utram potius legem accedere oporteat.

L Ex ratiocinatione nascitur controversia, quum ex eo, quod aspiam est, ad id, quod nusquam scriptum est, pervenitur, hoc pacto: Lex est: SI FURIOSUS ESCIT, ² AGNATORUM GENTILIUMQUE IN EO PECUNIAQUE EJUS POTESTAS ESTO. Et lex: PATER-FAMILIAS UTI SUPER FAMILIA PECUNIAQUE SUA ³ LEGASSIT, ITA JUS ESTO. Et lex: SI PATERFAMILIAS IN-

¹ Et adversariorum. ² Agnatum. ³ Legaverit.

TESTATO MORITUR, FAMILIA PECUNIAQUE EIUS AGNATORUM GENTILIUMQUE ESTO. - Quidam iudicatus est parentem occidisse. Ei statim, quod effugiendi potestas non fuit, lignea solea in pedes inducta sunt; os autem obvolutum est folliculo et praeligatum; deinde est in carcerem deductus, ut ubi esset tantisper, dum culeus, in quem conjectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam ejus familiares in carcerem tabulas afferunt, et testes adducunt; heredes, quos ipse jubet, scribunt; tabulae obsignantur. De illo post supplicium sumitur. Inter eos, qui heredes in tabulis scripti sunt, et inter agnatos, de hereditate controversa est. Hic certa lex, quae testamenti faciendi us, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex ceteris legibus, et quae huic ipsum supplicio hujusmodi afficiunt, et quae ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem veniendum est ad ejusmodi rationem, ut quaeratur, habueritne testamenti faciendi potestatem.

Locos autem communes hoc in genere argumentandi, hos, et hujusmodi quosdam esse arbitramur: primum, ejus scripti, quod proferas, laudationem et confirmationem; deinde ejus rei, quae de quaera-

• Agnatum.

tur, cum eo, de quo constat, collationem ejusmodi, ut id, de quo quaeritur, rei, de qua constat, simile esse videatur; postea admirationem [per contentionem], qui fieri possit, ut, qui hoc æquum esse concedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem sit in genere; deinde idcirco hac de re nihil esse scriptum, quod, quum de illa esset scriptum, de hac re is, qui scribebat neminem dubitaturum arbitratus sit; postea multis in legibus multa esse præterita, quæ idcirco præterita nemo arbitretur, quod ex ceteris, de quibus scriptum sit, intelligi possint: deinde æquitas rei demonstranda est, ut in judiciali absoluta.

Contra autem qui dicit, similitudinem infirmare debet: quod faciet, si demonstrabit, illud, quod conferatur, ab eo, cui conferatur, diversum esse genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione; si, quo in numero illud, quod per similitudinem affertur, et quo in loco illud, cujus causa affertur, haberi conveniat, ostendatur; deinde, quid res cum re differat, demonstrabitur, ut non idem videatur de utraque existimari oportere. Ac, si ipse quoque poterit ratiocinationibus uti, iisdem ratiocinationibus, quibus ante dictum est, utetur: si non poterit, negabit oportere quidquam, nisi quod scriptum sit, considerare; periclitari omnia jura, si similitudines accipiuntur; nihil

esse pæne, quod non alteri simile esse videatur; multis dissimilibus rebus, in unamquamque rem tamen singulas esse leges; omnia posse inter se vel similia vel dissimilia demonstrari. Loci communes a ratiocinatione, oportere conjectura ex eo, quod scriptum sit, ad id, quod non scriptum sit, pervenire; et neminem posse omnes res per scripturam amplecti, sed eum commodissime scribere, qui curet, ut quædam ex quibusdam intelligantur: contra ratiocinationem, hujusemodi, conjecturam divinationem esse, et stulti scriptoris esse, non posse omnibus de rebus cavere, quibus velit.

LI. Definitio est, quum in scripto verbum aliquod est positum, cujus de vi quaeritur, hoc modo: Lex, qui in adversa tempestate navim reliquerint, omnia amittunt; eorum navis et onera sunt, qui in navi remanserint. « Duo quidam, quum jam in alto navigarent, et quum eorum alterius navis, alterius onus esset, naufragum quemdam natantem, et manus ad se tendentem animadvertunt; misericordia commoti, navim ad eum applicaverunt; hominem ad se sustulerunt. Postea aliquanto, ipsos quæque tempestas vehementius jactare cœpit, usque adeo, ut dominus navis, quum idem gubernator

¹ Abest quum.

« esset, in scapham confugeret, et inde funiculo, qui a puppi religatus scapham annexam traheret, navim, quoad posset, moderaretur; ille autem, cujus merces erant, in gladium¹ ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum accessit, et navi, quoad potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus, et tempestate jam commutata, navis in portum² pervenit. Ille autem qui in gladium incubuerat, leviter saucius, facile est ex vulnere recreatus. Navim cum onere horum trium suam quisque esse dicit. » Hic omnes scripto ad causam accedunt, et ex nominis vi nascitur controversia. Nam et relinquere navem, et remanere in navi, denique navis ipsa quid sit, definitionibus quaeritur. Iisdem autem ex locis omnibus, quibus definitiva constitutio, tractabitur.

Nunc, expositis iis argumentationibus, quæ in judiciale causarum genus accommodantur, deinceps in deliberativum genus et demonstrativum, argumentandi locos et præcepta dabimus, non quo non in aliqua constitutione omnis scæper causa versetur; sed quia proprii³ tamen harum causarum quidam loci sunt, non a constitutione

¹ In navi ibidem. ² Provehitur. ³ Tantum.
* Ad Herenn. III, 1, sqq.

separati, sed ad fines horum generum accommodati.

Nam placet, in judiciali genere finem esse aequitatem, hoc est, partem quandam honestatis. In deliberativo autem Aristoteli placet utilitatem, nobis et honestatem, et utilitatem. ¹ In demonstrativo, honestatem. Quare in hoc quoque genere causa quaedam argumentationes communiter ac similiter tractabuntur: quaedam separatus ad finem, quo referri omnem ² orationem oportet, adjuvantur. Atque uniuscujusque constitutionis exemplum supponere non gravaremur, nisi illud videremus, quemadmodum res obscura dicendo fierent apertiores; sic res apertas, obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis praecepta pergamus.

III. Rerum expetendarum tria genera sunt*: par autem numerus vitandarum ex contraria parte. Nam est quiddam, quod sua vi nos ³ allicit ad sese, non emolumento captans aliquo, sed trahens sua dignitate: quod genus virtus, scientia, veritas est. Aliud autem non propter suam vim et naturam, sed propter fructum, atque utilitatem, petendum: quod genus pecunia est. Est porro quid-

* In demonstrativo autem. ¹ Rationem. ² Allicit.
³ Quintil. III, 6.

dam ex horum partibus junctum, quod et sua vi, et dignitate nos illectos ducit, et praese quamdam gerit utilitatem, quo magis expetatur, ut amicitia, bona existimatio. Atque ex his horum contraria facile, tacentibus nobis, intelligentur. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea, quae posuimus, brevi nominabuntur. Nam in primo genere quae sunt, honesta appellabuntur. Quae autem in secundo, utilia. Haec autem tertia, quia partem honestatis continent, et quia major est vis honestatis, ¹ juncta esse omnino ex duplici genere intelligentur; sed in meliorem partem vocabuli conferantur, et honesta nominentur. Ex his illud conficitur, ut appetendarum rerum partes sint, honestas et utilitas; vitandarum, turpitudine et inutilitas. His igitur duabus rebus duae res grandes sunt attributae, necessitudo et affectio: quarum altera ex vi, altera ex re et personis consideratur. De utraque post apertius perscribemus. Nunc honestatis rationes primum explicemus.

III. Quod aut totum, aut aliqua ex parte propter se petitur, honestum nominabimus. Quare quum ejus duae partes sint, quarum altera simplex, altera juncta sit, simplicem prius consideremus. Est igitur in eo genere omnes res una vi atque uno

¹ Fulg. junctae res:

nomine amplexa virtus. Nam virtus est animi habitus naturæ modo, rationi consentaneus. Quamobrem omnibus ejus partibus cognitis, tota vis erit simpliciter honestatis considerata. Habet igitur partes quatuor¹: prudentiam, justitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia est rerum bonarum, et malarum, ² neutrarumque scientia. Partes ejus, memoria, intelligentia, providentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quæ fuerunt. Intelligentia est, per quam ea perspicit, quæ sunt. Providentia est, per quam futurum aliquid videtur ante quam factum sit. Justitia est habitus animi, communi utilitate conservata, suam cuique tribuens dignitatem. Ejus initium est ab natura profectum; deinde quedam in consuetudinem ex utilitatis ratione venerunt; postea res et ab natura profectas, et ab consuetudine probatas, legum metus et religio sanxit.

Natura jus est, quod non opinio genuit, sed quedam innata vis inseruit, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem. Religio est, quæ superioris ejusdem naturæ, quam divinam vocant, curam caerimoniamque affert: pietas, per quam sanguine conjunctis, patriæque

¹ De Officiis, I, 5.

² Et utrarumque.

benivolis officium et diligens tribuitur cultus: gratia, in qua amicitiarum et officiorum alterius memoria¹ et remunerandi voluntas continetur: ² vindicatio, per quam vis et injuria, et omnino omne, quod obfuturum est, defendendo, aut ulciscendo propulsatur: ³ observantia, per quam homines aliqua dignitate antecessentes, cultu quodam et honore dignantur: ⁴ veritas, per quam immutata ea, quæ sunt, aut ante fuerunt, aut futura sunt, dicuntur.

LIV. Consuetudine jus est, quod aut leviter a natura tractum almit et majus fecit usus, ut religionem; aut si quid eorum, quæ ante diximus, ab natura profectum, majus factum propter consuetudinem videmus; aut quod in morem vetustas vulgi approbatione perduxit: quod genus, pactum, par, judicatum. Pactum est, quod inter aliquos convenit: par, quod in omnes æquabile est: judicatum, de quo alicujus, aut aliquorum jam sententiis constitutum est. Lege jus est, quod in eo scripto, quod populo expositum est, ut observet continetur. Fortitudo est considerata periculorum susceptio, et laborum perpersio. Ejus partes, magnificentia, fidentia, patientia, perseverantia. Mag-

¹ Et alterius remunerandi. ² Add. est. ³ Add. est. ⁴ Add. est.

nificentia est rerum magnarum, et excelsarum cum animi ampla quadam et splendida propositione agitatio atque administratio: fidentia est, per quam magnis et honestis in rebus multum ipse animus in se fiducia certa cum spe collocavit: patientia est honestatis, aut utilitatis causa, rerum arduarum ac difficilium voluntaria ac diuturna permissio: perseverantia est in ratione bene considerata stabilis et perpetua permansio. Temperantia est rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi, firma et moderata dominatio. Ejus partes sunt, continentia, clementia, modestia*. Continentia est, per quam cupiditas, consilii gubernatione regitur: clementia, per quam animi, temere in odium alicujus¹ concitati, invectione comitate retinetur: modestia, per quam pudor honestus² eam et stabilem comparat auctoritatem. Atque hæc omnia propter se solum, ut nihil adjungatur emolumenti, petenda sunt. Quod ut demonstretur, neque ad hoc nostrum institutum pertinet, et a brevitate præcipiendi remotum est.

Propter se autem vivanda sunt, non ea modo, quæ his contraria sunt, ut fortitudini ignavia, et justitiæ injustitiæ, verum etiam illa, quæ propin-

* *De Offic.* 1, 40.

¹ Invectionis concitati, comitate retinetur. ² Clarum.

qua videntur et finitima esse, absunt autem longissime: quod genus, fidentiae contrarium est diffidentia, et ea re vitium est; audacia non contrarium, sed appositum est, ac propinquum, et tamen vitium est. Sic unicuique virtuti finitimum vitium reperietur, aut certo jam nomine appellatum; ut audacia, quæ fidentiae; pertinacia, quæ perseverantiae finitima est; superstitio, quæ religioni propinqua est: aut sine ullo certo nomine. Quæ omnia item, uti contraria rerum bonarum, in rebus vitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honestatis, quod omni ex parte propter se petitur, satis dictum est.

IV. Nunc de eo, in quo utilitas quoque adiungitur, quod tamen honestum vocamus, dicendum videtur. Sunt igitur multa, quæ nos quum dignitate, tum fructu quoque suo ducunt¹: quo in genere est gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria est frequens de aliquo fama cum laude: dignitas, alicujus honesta, et cultu, et honore, et verecundia digna auctoritas: amplitudo, potentiae, aut majestatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia: amicitia, voluntas erga aliquem rerum bonarum, illius ipsius causa, quem diligit, cum ejus pari voluntate. Hic, quia de civilibus causis loquimur, fruc-

¹ *Add.* ad se.

tus ad amicitiam adjungimus, ut eorum quoque causa petenda videatur: ne forte, qui nos de omni amicitia dicere ¹ existiment, reprehendere incipiant. Quanquam sunt, qui propter utilitatem modo petendam ² putent amicitiam; sunt qui propter se solum; sunt qui propter se, et utilitatem. Quorum quid verissime constituatur, alius locus erit considerandi. Nunc hoc sic ad usum oratorum relinquatur, utramque propter rem amicitiam esse expetendam. Amiciarum autem ratio, quoniam partim sunt religionibus junctæ, partim non sunt, et quia partim veteres sunt, partim novæ, partim ab illorum, partim ab nostro beneficio profectæ, partim ut flores, partim minus utiles, ex causarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officiis, ex religionibus, ex vetustatibus habebitur.

LVI. Utilitas autem aut in corpore posita est, aut in extraneis rebus: quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum revertitur, ut in republica quædam sunt, quæ, ut sic dicam, ad corpus pertinent civitatis, ut agri, portus, pecunia, classes, nautæ, milites, socii; quibus rebus inco[m]munitatem ac libertatem retinent civitates: alia vero, quæ jam quiddam magis amplum, et minus

¹ Existiment. ² Putant.

necessarium conficiunt, ut urbis egregia exornatio atque amplitudo, ut quædam excellens pecuniæ magnitudo, amiciarum ac societatum multitudo. Quibus rebus non illud solum conficitur, ut salvæ et incolumes, verum etiam, ut amplæ atque potentes sint civitates. Quare utilitatis duæ partes videntur esse, incolumitas et potentia. Incolumitas est salutis tuta atque integra conservatio: potentia est ad sua conservanda, et alterius obtinenda, idonearum rerum facultas. Atque in iis omnibus quæ ante dicta sunt, quid difficulter fieri et quid facile fieri possit, oportet considerare. Facile fieri id dicimus, quod sine magno, aut sine ullo labore, sumtu, molestia, quam brevissimo tempore confici potest. Difficile autem fieri, quod quanquam laboris, sumtus, molestiæ, longinquitatis indiget, atque aut omnes, aut plurimas, aut maximas causas habet difficultatis, tamen, his susceptis difficultatibus, compleri atque ad exitum perduci potest.

Quoniam ergo de honestate et de utilitate diximus, nunc restat ut de iis rebus, quas his attributas esse dicebamus, necessitudine et affectione, perscribamus.

LVII. Puto igitur esse hanc necessitudinem, cui nulla vi resisti potest; quæ neque mutari, neque leniri potest. Atque, ut apertius hoc sit, exemplis

licet vim rei, qualis et quanta sit, cognoscamus.
 « Uri posse flamma ligneam materiam necesse est.
 « Corpus mortale aliquo tempore interire necesse
 « est; » atque ita necesse, ut vis postulat ea, quam
 modo describebamus, necessitudinis, cui nulla vi
 resisti potest, quae neque mutari, neque leniri pos-
 test. Hujusmodi [necessitudines] quum in dicendi
 rationes incident, recte necessitudines appellabun-
 tur: sin aliqua res incident difficilis, in illa supe-
 riori, possit fieri, quaestione considerabimus.
 Atque etiam hoc mihi videor videre, esse quasdam
 cum adjunctione necessitudines, quasdam sim-
 plices et absolutas. Nam aliter dicere solemus,
 « Necesse est Casilineses se dedere Annibali; »
 aliter autem, « Necesse est Casilinum venire in
 « Annibalis potestatem. » Illic, in superiore, ad-
 junctio est haec, nisi si malunt fame perire; si
 enim id malunt, non necesse: hoc inferius non
 item, propterea quod, sive velint Casilineses se
 dedere, sive famem perpeti atque ita perire, ne-
 cesse est Casilinum venire in Annibalis potesta-
 tem *. Quid igitur perficere potest haec necessitu-
 dinis distributio? Prope dicam, plurimum, quum
 is locus necessitudinis videbitur incurrere. Nam
 quum simplex erit necessitudo, nihil erit quod

* Liv. xxii, 15; xxiii, 17.

multa dicamus, quum eam nulla ratione lenire
 possimus: quum autem ita necesse erit, ut aliquid
 effugere, aut adipisci velimus, tum adjunctio illa
 quid habeat utilitatis, aut quid honestatis, erit
 considerandum. Nam si velis attendere (ita tamen,
 ut id quaeras, quod conveniat ad usum civitatis),
 reperias nullam esse rem, quam facere necesse sit,
 nisi propter aliquam causam, quam adjunctionem
 nominamus; pariter autem esse multas res neces-
 situdinis, ad quas similis adjunctio non accedit.
 Quod genus, « Ut homines mortales intereant,
 « necesse est, » sine adjunctio; « Ut cibo utantur,
 « non necesse est, » nisi cum illa exceptione: Extra
 quam, si nolint fame perire. Ergo, ut dixi, illud,
 quod adjungitur, semper, cujusmodi sit, erit con-
 siderandum. Nam omni tempore id pertinebit, ut
 aut ad honestatem hoc modo exponenda neces-
 situdo sit: « Necesse est, si honeste volumus vi-
 « vere; » aut ad incolumitatem, hoc modo: « Ne-
 « cesse est, si incolumes volumus esse; » aut ad
 « commoditatem, hoc modo: « Necesse est, si sine
 « incommodo volumus vivere. »

LVIII. Ac summa quidem necessitudo videtur
 esse honestatis; huic proxima, incolumitatis; tertia
 ac levissima, commoditatis: quae cum his nunquam
 poterit duabus contendere. Hasce autem inter se
 saepe necesse est comparari, ut, quanquam pra-

siet honestas incolumitati, tamen, utri potissimam consulendum sit, deliberetur. Cujus rei certum quoddam præscriptum videtur in perpetuum dari posse. Nam, qua in re fieri poterit, ut, quum incolumitati consuluerimus, quod sit in præsentia de honestate delibatum, virtute aliquando et industria recuperetur, incolumitatis ratio videbitur habenda; quum autem id non poterit, honestatis. Ita in ejusmodi quoque re, quum incolumitati videbimur consulere, vere poterimus dicere, nos honestatis rationem habere, quoniam sine incolumitate eam nullo tempore possumus adipisci. Qua in re vel concedere alteri, vel ad conditionem alterius descendere, vel in præsentia quiescere, atque aliud tempus expectare oportebit. In commoditatis vero ratione, modo illud attendatur, diu mane causa videatur ea, quæ ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud videtur esse, ut quæramus, quid sit illud, quod si adipisci, aut effugere velimus, aliqua res nobis sit necessaria, hoc est, quæ sit adjunctio, ut proinde, uti quæque res erit, laboremus, et gravissimam quamque causam vehementissime necessariam judicemus.

Affectio est quædam ex tempore, aut ex negotiorum eventu aut administratione, aut hominum

studio, commutatio rerum, ut non tales, quales ante habitæ sint, aut plerumque haberi soleant, habendæ videantur esse: ut, « Ad hostes transire turpe videtur esse; at non illo animo, quo Ulysses transit: et pecuniam in mare dejicere inutile; at non eo consilio, quo Aristippus dejecit. » Sunt igitur res quædam ex tempore, et ex consilio, non ex sua natura considerandæ: quibus in omnibus, quid tempora petant, aut quid personis dignum sit, considerandum est, et non quid, sed quo quidque animo, quicum, quo tempore, quamdiu fiat, attendendum est. His ex partibus, ad sententiam dicendam, locos sumi oportere arbitramur.

LIX. Laudes autem et vituperationes ex his locis sumuntur, qui loci personis sunt attributi, de quibus ante dictum est. Sin distributius tractare quis volet, partiatur in animum, et corpus, et extrinsecas res licebit. Animi est virtus, cujus de partibus paulo ante dictum est; corporis, validudo, dignitas, vires, velocitas; extrinsecas, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia, et cetera, quæ simili esse in genere intelligentur. Atque in his, id, quod in omnia valet, valere oportebit: contraria quoque, quæ et qualia sint, intelligentur.

† Fecit.

Videre autem in laudando et vituperando oportebit, non tam quæ in corpore, aut in extraneis rebus habuerit is, de quo agetur, quam quo pacto his rebus usus sit. Nam fortunam quidem et laudare, stultitia, et vituperare, superbia est; animi autem, et laus honesta, et vituperatio vehemens

Nunc quoniam omne in causæ genus argumentandi ratio tradita est, de Inventione, prima ac maxima parte rhetoricæ, satis dictum videtur. Quare, quoniam et una pars ad exitum ¹ hunc ab superiore libro perducta est, et hic liber non parum continet litterarum, quæ restant, in reliquis dicemus*.

¹ Hic Lambin. aliquid, ut putabat, emendatius voluit, hoc et superiore libro; quem jure Ernest. refellit.

* Dixisse vero nunquam, verisimillimum est. — Vid. LE CLERC, in *Prolegomenis ad Herenn.*

